

B. Kovács András

KISKORUAK HALALLISTÁN

Szén Lenke emlékezik:

*Dél-erdélyi magyar gyermektűszok
a besszarábiai fronton*

B. Kovács András

Kiskorúak halállistán

Szén Lenke emlékezik:

*Dél-erdélyi magyar gyermektűszok
a besszarábiai fronton*

*Kopirok
& nevelők
fudós*

Sepsiszentgyörgy, 2017. márc. 29.

Sepsiszentgyörgy • 2017

A könyv megjelenését támogatta:
a Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap

*Ez a könyv ingyenesen jutott el a könyvtárba
a Nemzeti Kulturális Alap könyvtámogatási
programja keretében. A megjelenés éve 2017.*

Felelős kiadó | Horváth Zita
Kiadói tanácsos | Bogdán László
Olvasószerkesztő | Benedek József Mihály
Tipográfia | Kopacz Attila

© B. Kovács András, 2017
© Kovács Lenke, 2017
© Tinta Könyvkiadó, 2017

*Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás,
sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó rendszerben
való tárolás a kiadó előzetes írásbeli
hozzájárulásához van kötve.*

ISBN | 978-606-94202-3-2

Nyomtatás: ARTprinter Studio, Sepsiszentgyörgy

Szén Lenke 1948-ban

Előszó

Hallottál-e valaha Datkról, kedves olvasó?

A válasz még a közeli Székelyföldön is megelőlegezhető és szinte biztosan tagadó. A környező falvakat leszámítva ki is tartaná számon ezt, a ma félreesőnek számító kistelepülést? Pedig egész Erdély utóbbi ezer évének históriája, nemzetiségeinek összefonódó évszázadai összegeződnek ebben az alig pár száz lelket számláló kisközösségben. Persze nem egyedülként a transzilván földön, mely a hasonló nagyságú helységek valószínűsége nevelő dajkája.

Az érdekes nevű, többségében magyar és unitárius, nyelvjárási szigetet képező kis falu ma Brassó megyéhez tartozik, Románia kellős közepén fekszik, egy nagyon fontos vízfolyás, az Olt bal partján, valahol ott, ahol a Persány-hegységet az Apácai és a Rika erdeje között áttörő folyó már eldöntötte, hogy nem észak felé folytatja útját, hanem irányt változtat, de még keresi, merre ássa medrét a továbbiakban, mielőtt egy nagyobb kanyarulatot venne délnek, hogy visszataláljon a Kárpátokhoz és nekirugaszkodjon azok átvágásának, egyelőre a dombvidéken puhatólózik előfelé a fogarásföldi medencében.

Nos, itt fekszik Datk, szerény magaslatoctól övezve, a Persány-hegység nyugati lejtőjén. Ezek közül a délre eső Kóp-tető 700, az északkeletre eső Leshegy (Csicsóra) 721, az északnyugatra eső Turzoni-hegy 609 méter magasan van a tengerszint fölött. Innen az erdélyi fő országutat Oltbogáton át, tehát nyugati irányban, az északra található, vasútállomással ellátott Alsórákost pedig a túlsó faluvégén át Mátéfalván keresztül lehet elérni, mindkettő pár óra alatt gyalog is megjárható távolságra van. Nagyobb szomszédai, így Olthévíz (15 km) és Alsórákos (8 km) gyakran szerepelnek a sajtóban,

és turisztikai célpontnak is számítanak, akárcsak a valamivel távolabbi Kőhalom. Az erre autózók legfeljebb a Bogáti-erdő hajtűkanyarokban bővelkedő kaptatóit jegyzi meg maguknak, s a kőhalmi vár mint rendkívüli látványosság marad meg az emlékezetükben.

Történész ismerősöm szerint nem is akármilyen jelentőségű a környék. A história számunkra homályosan, de még hozzáférhető rétegeibe hatoló pillantása nagyon fontos összefüggéseket vél látni, tulajdonképpen az erdélyi régió útvonalainak egyik főcsapásán található a kis falu, a Kárpát-mendence központja, a Kolozsvár felől a Bodzai-hágó, s tovább a Balkán felé vezető ősi utak átszelte vidék kistájának az ölen. S valóban, a települést nyugatról határoló Bogáti-erdőben fut ma is az egész Erdélyt átlósan átszelő brassói országút, alig tucatnyi kilométerre Datktól. No de szűkítve a kört, a korai magyar királyság fokozatos erdélyi terjeszkedése, a határok lépésenkénti keletre tolása folyamatában is a gyepük, majd a határok időleges megállapodásának vonalai itt húzódhattak évtizedekig, még korábban a bolgár birodalom végvidékeinek, szélső erősségeinek és telepes őrségének tartózkodási helye lehetett e táj, akárcsak a szomszédos, a Persány-hegységen túli Erdővidék, melynek toponímiája jórészt törökös gyökereket sejtet. Datk első okleveles említése a 13. században is alighanem története olyan előzményeire megy vissza, melyek a magyar királyság uralmának megszilárdítását szolgáló telepítésekkel függenek össze. A szász és székely székek az erdélyi kuriózum, Felsőfehér vármegye egy darabkáját vették itt közre, egy időben Kőhalomszék és Miklósvárszék nevet viselték az itt érintkező középkori közigazgatási egységek. A történelmi köd fellebbentésének korába lépve, az írásbeliség árasztotta sugár már biztosabb tényekre vet fényt.

A Magyar Nagylexikon idevágó szócikke a következőket összegezi a faluról pillanatnyilag hozzáférhető adatokból:

Datk, Dopca <rom.>, Daken <ném.>: község Romániában, a Persányi-hg. ÉNy-i lábánál, az Olt bal partján, Brassótól ÉNy-ra. L: 696 (magyar, román; 1910), 547 (73% magyar, 27% román; 1992). Első írásos említése: 1235 (Dubucha). Nevét Csanád apja, Doboka ispántól kapta. Ered. szász lakosságú volt. A 14. sz. első felében Barnabás fiai birtokolták. 1372-ben Vlad havasalföldi vajda átadta Kökényesré-nold nembeli Dobokai Lászlónak. 1377-ben Teremi Ponya fia Mihályé, 1630-ig ennek utódaié, a teremi Süküsd családe volt. A 17-18. sz.-ban unit. magyarok lakták. 1919-ig Magyaró.-hoz (Nagy-Küküllő vm.) tartozott.

Nos, ha már itt tartunk, érdemes egy pillantást vetnünk a Varga E. Árpád-féle történelmi statisztikákra (lásd a függelékben *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. V. Brassó, Hunyad és Szeben megye. Népszámlálási adatok 1850 és 1992 között. Csíkszereda. 2002. Pro Print Kiadó*), bevezetendő azokat az élő emlékeket, melyek felidézése jelen kötet fő tárgyát képezi. A tizenkilencedik század közepéig visszanyúló számsorok a kis falu életének másfélszáz évét ölelik át és emelik ki a találgatások és a valószínűsíthető alapinformációk bizonytalanságából, de hogy – noha élesztgetik – mennyire nem töltik meg igazán élettel, és hogy mennyire rászorul a további pontosításra és áttekiesítésre ez a végre adatolt, de egyoldalú kép, azt magának a kötetnek kell igazolnia. No, de mit árulnak el a polgarosodó Magyarország korai népszámlálásai erről a Székelyföld tözsomszédságában fekvő, de a magyar tömbön és annak jogviszonyainak felségterületén kívül eső, vegyes vidéken gyökeret eresztett, sok száz éves földműves közösségről?

A községközpont Olthévíz, melyhez ma hat falu tartozik. Érdemes együtt és egyenként is szemügyre venni lélekszámuk alakulását és felekezeti-nemzetiségi összetételüket. Az alaposabb adatoláshoz lásd a Függelékhez csatolt statisztikai táblázatokat. Itt most Olthévízről annyit jegyezzünk meg, hogy a neki alárendelt Olthidegkút, Oltbogát, Lupsa és Kucsuláta kimondottan román falvak, a községközpont és Datk vegyes lakosságú, mindkettőnek magyar ugyan ez idő szerint a többsége, de Olthévízen gyakorlatilag egyenlő súlyt képvisel a két közösség. 2002-ben a népszámlálók közel ötezer lakost írtak össze a községben, ebből 3099 vallotta magát román és 1483 magyar nemzetiségűnek, a cigányként összeírtak lélekszáma 389, ez nagyságrendileg kisebb annál, mint ahányat a többi népcsoportbeliek romának (romának) tartanak. Az elcigányosodás az elvándorlás mellett a legerősebb demográfiai folyamata volt itt is, akárcsak sok más helyen, az utóbbi évszázadnak.

Magában Datkon jó lesz összevetnünk több népszámlálás adatait, hogy a népesedési irányok is tetten érhetőek legyenek.

Az 1930-as, alaposabbnak és hitelesebbnek elismert népszámláláskor külön rákérdeztek az anyanyelvi és a nemzetiségi hovatartozásra is, akkor a 673-as összlakosságból 230 román anyanyelvűt és ugyanannyi román nemzetiségűt írtak össze, a 441 magyar nemzetiségű közül 440-et találtak magyar anyanyelvűnek, létezett viszont három német nemzetiségű lakosa is a falunak. 1992-ben csak a nemzetiséget jegyezték fel, lakott itt összesen 547 lélek, ebből 148 volt román és 399 magyar.

2002-re ismét módosult a kép, az anyanyelvi statisztika az 541 fős lakosságban 152 román és 381 magyart, a nemzetiségi viszont érdekes módon csak 140 román anyanyelvűt talált a 381 magyar nemzetiségű mellett, megjelennek viszont a hitelesség nagyobb dicsőségére az addig búvópatakként létező románok, még hozzá kerekén 20-an. Az anyanyelvi adat azonban itt is csak

8 főt ad meg. (A cigány mint nemzetiség különben 1850-ben tűnik fel először, akkor 35-öt jegyeztek fel, 1890-ben 79 cigány anyanyelvűről tud a kimutatás, hosszú szünet után 1966-ban ismét felbukkannak a táblázatban, mégpedig írd és mondd: az összeírás napján egy lett volna a cigány anyanyelvű és 31 a cigány nemzetiségű, utóbbi csökken 2002-re, mint láttuk, 20 lélekre. Se többre, se kevesebbre.)

Ami a felekezeti kimutatásokat illeti, 1930-ban 228, 1992-ben 128 volt az ortodoxok lélekszáma, unitáriust ugyanakkor 428-at, illetve 405-öt írtak össze, római katolikusból, evangélikusból és görög katolikusból egy, kettő vagy három volt csupán a harmincas évek elején, léteztek viszont reformátusok 11-en, illetve a kilencvenes években 4-en, az izraeliták 1910-ben még 4-en voltak, 1930-ban és később már egy sem élt ott, 1992-ben pedig teljesen új felekezetként feltűnik 2 pünkösdistá. Ezek száma azóta megtöbbszöröződött, a romák különösen nagy előszeretettel ölelik fel ezt, a számukra reális életmódváltással kecsegtető neoprotestáns felekezetet.

*Datki unitárius templom és lelkészi lakás
az 1930-as években*

Most, miután két oldalról, a múltból és a jelenből is megközelítettük a falut, kössük össze a két képet Kovács Gyuláné, született Szén Lenke elbeszélésével, ahogy az életre kel a huszadik század harmincas és ötvenes éveire eső két és fél évtized eseményeit idézve. Kovács Lenke 1927-ben született Datkon, és 27 éves koráig, tehát 1954-ig ott élt. Az eszmélő gyerek- és ifjúkor emlékeiből felmerülő falu a megfigyelői frissesség varázslatos, élénk színeiben bukkan felszínre, s a megélt évek, élmények tudatos elrendezésébe illesztve, az értelmezés többlettartalmaival gazdagodik. Az eszes, érdeklődő kislánynak nyíló értelme rendjén egyre bővülő körben volt rálátása a maga kis világára. Édesapja egyik vezető gazdája volt a falu módos magyarságának, nagybátyja pedig unitárius lelkész és gazdasági vállalkozó, a fogyasztási szövetkezet irányítója ugyanott. Ne feledjük, Balázs Ferenc, a mészköi lelkész (lásd Rög alatt c. könyvét) gyakorlatias, a polgári haladást hirdető, valamint kisebbségi és társadalomépítői küldetést is vállaló egyházáról van szó.

Kötetünk a világháborús évek, azoknak is egy eddig említetlenül maradt rémséges történetét kívánja elmesélni 1944-ből, dokumentálva az embertelenség és emberség örök harcának egy máig le nem jegyzett esetét. Bevezetésképpen a világégést megelőző évekbe, a gyerekkor tájaira kalauzol el.

Gyermekkor a harmincas években

Az első emlékek a harmincas évek elejének világát idézik fel, amikor tehát a hivatalos statisztikák szerint (1930) a falu 673 lakosa közül 230 román és 440 magyar élt itt egymás mellett, felekezetiileg 228-an tartoztak a görögkeleti és 428-an az unitárius egyházhoz. (A románul beszélő romákról a hatóság nem tud, nem kíván tudni.) A párbeszédet a tömörítés és a mese kohéziójának fokozása kedvéért monológgá dolgoztuk át. A szülein csüngő leánygyermek finom megfigyelései, megérzései adekvát nyelvi formában jelennek meg, mindez átszűrve az öregkor – a narrátor ma 82 éves – letisztult szemléletén, bölcs ítéleti hálóján hiteles vallomássá avatja a történetet, nemkülönben a faluképet és a felidézett eseményeket.

Urak

Volt egy nagy gyümölcsösünk, ötven méterre a házunk mögött. Valamikor a grófi vagy milyen uradalomé volt, az én időmben már a Mózes Lajos zsidó nagybirtokos tulajdonában. Senki nem rendelkezett annyi földdel, mint ő, Datk hátrának nagyobb része hozzá tartozott. Nem tudom, hányad része, de úgy lehet, a fele talán. Hogy kitől vette, nem tudom, de Hévíz nagy részét is megvásárolta, s ott talán szeszgyára is működött.

Datk és Olthévíz közé esik Oltbogát, tiszta román falucska, ma sem nagy. Ennek a zsidónak ott is volt egy nagy birtoka, tehát legalább három faluban – nagyon gazdag lehetett. Családjáról mit sem tudok. Felcseperedvén, egy impozáns kúriára emlékszem, ami szintén az övé volt Datkon, régimódi épület, nagy lábakkal és verandával. Nos, annak a háta mögött egy öthektáros gyümölcsös feküdt, gyönyörűen rendben tartva. Egy völgy is húzódott benne, lejtősebb és réti területek is. Egy mennyország! Hogy ki tartotta rendben? Valószínűleg a datkiak. A falum jobbágytelepülés volt korábban. Nos, ebből a kertből az én déd- vagy nagyapám megvásárolt egyhektárnyi részt, nyilván a tizenkilencedik század második felében valamikor, vagy a század elején. A zsidót valami komoly betegség támadhatta meg, és kezdte eladogatni a dűlőit. Édesapám is vásárolt tőle telket és szántót, olyant, mint az asztal födele. Jól termett édesapámnak. Emlékszem, édesapám valamit alá kellett írasson vele, édesanyámmal mind tárgyalták, nehogy meghaljon, mert nincs aláírva. Bizonyára a szerződés vagy valamilyen elismervény. Édesapám lement hozzá Oltbogátra, mert az ottani kúriacskájában szeretett lakni, és végül aláíratta, amit kellett. Mikor hazajött, emlékszem, kétségbe volt esve, mert azt mondták neki, a kezét jól mossa meg! Édesapám siránkozott: „Ó, bár ne mentem volna!” Félt a ragályos betegségektől. Még otthon is mind a kezét mosta.

Jobbágyból gazda

No, de a kert, illetve menjek még hátrább: a pap nagybácsi. Nagyon kedves rokon, itt nőtt fel és ide tért vissza a teológiáról. Mikor már nagyocská lettem, ő magyarázta el nekem a kert eredetét, s a közelben ő mutatta meg nekem a Kaszás-kút valamikori helyét. Arról azt mesélték, hogy azt

A szülői ház 1969-ben, a kapunál Margit nővérem fia, Sándor, konfirmálása napján (Szén András elektromérnök felvétele)

a jobbágyot, aki nem végezte el a kötelességét vagy valami bűnt követett el, például lopott, abba a kútba dobták bele. Volt rajta egy nagy vaskerek, azt egy bakó vagy ki hajtotta, s akkor a kaszák elindultak és darabokra vágták az illetőt. Így büntették a jobbágyokat.

Az őseim nagyon hűséges munkásai lehettek a földesúr-
nak – ki tudja, ki volt a zsidó elődje, mert úgy mesélték, az „Úr” kitüntette a dédapámat, neki ajándékozta a házhelyet, melyen a házunk állt. Szép helyen. Egyik felől csobogó patak jő le, a falun kívül tiszta volt a vize, de már bent nem az, mert sok piszkot dobáltak bele. Azon túl az erdő. Másik felől a csűrünk háta mögött volt a román templom, ott is megy egy út kifelé. Házunk mindkét felől úttal volt körülvéve, közvetlen szomszédunk nem is volt.

Az út menti patakon túl húzódik a román sor a kereszt-
anyámék házával, előttünk pedig egy tágasabb tér, piacszerű-

ség. A románok kevesen voltak, utóbb be-beszúrkálódtak ide-oda, kezdtek bevegyülni a magyarok közé.

Kalányosok

Rajtuk kívül még cigány népessége is volt a falunak, azok mind románul beszéltek. Kalányos cigányok voltak, de nagyon gyengék, a falun kívül, az erdő alatt laktak, a patakparton. Édesapám nagyon utálós ember volt, emiatt nem hagyta, hogy a patakba bármit is belemossunk. A cigányházak voltak a legérdekesebbek. Olyan kalibákban laktak, csuda, hogy ki tudtak bennük telelni. Én még abban az életkorban voltam, mikor a gyermek kunyhóról álmodik, rókáról, nyuszikáról. Ritkán volt utunk arrafele, emlékszem, hogy megbámultam a burdjukat – így hívtuk. Összetákolt ajtó, nagyon szerény. Rajta kilincs helyett fából retesz. A földjük meg volt tapasztva. De a falakat berajzolták mindenféle színnel, cakkal, virággal, pontokkal – érdekesnek találtam. Alig vártam, hogy édesapám menjen az erdőre s vigyen magával. Az unitárius egyháznak saját erdeje volt, és minden egyháztag kapott belőle fát fizetség fejében. Az ölfát hozták haza, ha el nem lopták. Én úgy szerettem az erdőbe járni! Elhaladtunk a cigánytelep mellett, s kértem, állítsa meg a szekeret, nézzem meg a nénit, mit csinál benn. Valami puliszkát kevert, olyan jó gusztusosan éltek a cigányok. Barátságosan szóltak egymáshoz, egyik kunyhóból át a másikba. S körben egy csomó csurdé purdé! Meztelen. Egy szót sem tudtak magyarul. Azt gondolom, valahonnan oda-telepítették őket, és ott elszaporodtak. De nem voltak valami megbízhatóak, loptak, ha tehették, s nem lehetett elindulni a szavukon. Odaígérkeztek dolgozni, domnu Szén így, domnu Szén, úgy, de édesapám nem lehetett biztos benne, hogy eljön-e a cigány reggel a mezőre dolgozni. Nem álltak szavuknak. Hogy miből éltek, ezen én is csodálkozom. A faluból él-

tek. A falu tartotta őket. Elindultak lábbeli nélkül, feltekerték a lábukra a kapcabocskort. Nagyon ügyesen ráállt a kezük. Feltekerték szárközépig, megkötötték. Honnan, honnan nem, de érleletlen állatbőrből. Abba szíjat fűztek, kilyuggatták, s rá egy korcot kötöttek a lábukra. Hányan? Állt vagy tíz kunyhójuk. Édesapámnak volt különben köztük egy jó barátja, Lajinak hívták. Szerette, azt mondta, megbízható, szófogadó és ragaszkodó. Az övéi Laienak szólították, románul beszélt. A cigányok nem jártak iskolába, analfabéták voltak. Még gyermekként ismerte meg, s elhívta dolgozni. Pénzt is kapott, de főleg élelmet, és inkább azért jöttek. Igaz, kosárfonással foglalkoztak, ügyes vesszőkosarokat fontak, télen is kinn jártak a határban, és hozták a hátukra kötve, s abból csinos kis- vagy nagykosarat fontak, polyvahordónak valót. Édesapám tőlük rendelte, s megmagyarázta, mekkora legyen. A fakanálnak, amit faragtak, olyan jó fűzfaijlata volt. Ki is cifrázták a nyelét. Orsókat is készítettek, még karikásat is, amit esztergával kellett volna. Akkoriban a rendőrségnek sok dolga nem akadt velük, nem voltak olyan veszedelmesek, nem tettek nagy károkat. A kommunizmus alatt hatalmasodtak el, akkor már alig lehetett velük bírni, úgy hallottam, mi már nem laktunk ott. Olyan négyszáz lélek lakta a falut akkorjában, magyarok és románok, a cigányokat, nem tudom, beleszámolták-e.

A románok

A csűrünk háta mögött állt az ortodox templom. A csűrre egy ablakot is építettek az öregek. Azon egy lappancs, s mi-kor mentek a románok a templomba – beszolgált az oltbogarati pópa – én odatettem a kicsi széket, felálltam és lestem a román néniket azokkal a cifra kötényekkel. Nekem olyan szépnek tűnt. Népviselet, amilyet másutt nem is láttam sehol. Hosszú fekete kötény, nem ők szövik, finom gyapjúból,

azon pántlikák – gyönyörű színek: rózsaszín, piros, lila, kék, égszínkék –, s abból ők rózsákat formáltak, feldarabolták s összehúzták olyanszerűen, mint a magyaroknál amilyen a kokárda. A rózsákat rávarrták a kötényükre kerekén. S fel volt írva a templom kapuja fölé táblára arany betűkkel, kisilabizáltam: *Mila si adevărul să nu te părăsească!* (A kegyelem és az igazság ne hagyjon el!) Azt hittem, Mila György bácsinak a neve van odaírva. Vajon miért? Később tanultam meg: kegyelem és igazság, ezt jelenti.

Én abban a templomban egyetlen egyszer fordultam meg, az iskolával. Miért? Mert a négy magyar elemi után három osztályt románban kellett járnom, nem volt más. Kötelező volt. A gyerekek nagyobb része magyar volt, a tanító román. Megtanultunk még egy nyelvet. Aki meg. Mert a többség nem. De nekem jó nyelvérzékem volt, perfektül beszéltem. A leendő sógorom, a férjem öccse, Karcsi, osztálytársam volt, vele versenyeztünk, ki tud románul a legjobban.

Nagy valószínűséggel a százfős cigányság a románként számon tartottak felét is kitehette, a magyarság négyszáz főnél többet számlált.

A pap bácsi mesélte, valamikor az egész iskola a magyaroké volt. De a románok aztán elvettek egy osztályt, s maradt a magyaroknak a másik. A nagyobb, mert mi többen voltunk. Egy folyosón jártunk be, a végén a román tanító irodája. A leendő apósomnak, magyar tanítónak nem volt irodája, mert ő ott lakott az iskola udvarán. Unitárius kántortanító. Ő Ádámosról származott. Nagybátyám, akit csak pap bácsinak hívtam, Keresztúron tanult, ő is talán ott. A románok szűk százan lehettek. Általában több gyermeket neveltek egy-egy családban, bár akadt sokgyermekes a magyarok közt is. De a sokgyermekes család nagyon lemaradt, nehezen élt meg az elszigetelt faluban, mely a vasúttól félreesett, eljárni dolgozni nehéz volt, abból a kevés földből kellett megélni. A pap bácsi

egyedül tanult tovább a faluból, elvégezte a teológiát. Onnan más tanult ember nem került ki.

Komaság

A románok voltak a szegényebbek, kevesebb földdel bírtak általában, és egyszerűbbek is voltak. Tanultak a magyaroktól eleget, de mégis. Azt mondtuk: nem elég tiszták, a házaiknak is „szaguk” van. De nem hibáztattuk őket, a pap bácsi elég-szer ismételte, hogy ők is ugyanazt érzik, ha bejönnek hozzánk. Ez a népfajnak a szaga. Nekem román volt különben a keresztanyám.

Mert jó szomszédságban éltünk a románokkal. Nekem két román keresztanyám is volt, s persze egy magyar is. Általában a szomszédokat kérték fel. Nagyon kedvesek voltak, s szerettek. Főleg az egyik, aki, úgy hiszem, magyar eredetű lehetett. Mert Sárkányi Boriskának hívták a magyar világban. Perfektül tudott magyarul, de velem mindig románul beszélt. Művelt és jártas rokonokkal Bukarestben. Sokat látogatta őket. Ott megismerkedett egy német nyelvtanárral, s összeszerelmeskedett vele. Annak az embernek volt négy gyermeke Németországban, de becsületesen megmondta keresztanyámnak, mi a helyzet. Sok pénze volt, meghordozta a keresztanyámat az egész világon, Dél-Afrikától, Dél-Amerikától Spanyolországig. Kettesben.

Hogy szép asszony lett volna? Nem is olyan nagyon, még csinosnak sem nevezném. De jóképű, egészséges, és jó modorú, művelt. A pap bácsi mindig azt mondta: ez az asszony nincs eléggé értékelve a datkiak által. Együtt jártak üdülni a némettel. Még papagájt is hozott magának az útjairól. A német még haza is kísérte, fényképen láttam, jóképű, pörge bajszerű volt, sokkal idősebb, mint a keresztanyám. Kicsi gyermek voltam, nem emlékszem, de mesélték, a németnek lejárt az ideje,

hazatért, de visszajött és ott laktak keresztanyámmal a zsidó féle kúriában egy ideig. Mielőtt végleg elment volna, megvette keresztanyámnak és ráíratta a nagy gyümölcsösnek egy részét kárpótlásul. Neki sose volt gyermeke, nem is ment férjhez. Rokon gyermekeket vett magához. Sokszor jött át édesanyámhoz s mondta: írt, megint írt a német. Abból a kertből élt, az megtermette a búzát, kukoricát, mindenféle nemes fával beültetve, kaszáló is volt benne. Állatot tartott, mint mindenki.

Testvérek, édesanya

Mi négyen lettünk volna testvérek, de sajnos nem maradtunk meg, csak ketten a négy évvel idősebb nővéremmel. Két lány, édesapám bánatára, mert nagyon kívánta a fiúgyermeket. Azt kívánta, legyen egy segítsége, mert ő is sokat segített az édesapjának. A két fiú meghalt. Az egyik Sándor, mint a vasgyúró, utánam következett harmadikként, de kilenc hónapos korában agyhártyagyulladást kapott. Nagyon megszenvedett, én hét éves lehettem, emlékszem, keze-lába kifordult. Sokat siratták, annyit hordták orvoshoz, de közölték velük, jobb, ha nem marad életben. A másik halva született, nem lehet tudni, miért.

Édesanyám nem falunkbeli származású volt, őt a közeli Ürmösről hozta édesapám. Jómódú gazdák a szülei, s egyszer már volt férjnél. Ő mesélte: jó helyre vitték férjhez, szabó volt és jól keresett a férje, nem jártak mezőre, gürcölni sem kellett. De ő unta magát. Kérdezte anyósától: mit csinálhatna? „Menj ki édes fiam – hosszú verandájuk volt –, és nézzél ki az ablakon”. Ő nézelődött is, de azt is megunt. Végül felfogta a kezét s így imádkozott: „Én Istenem, adj nekem olyan szerencsét, olyan helyre menjek férjhez, ahol sose tudom elvégezni a munkámat!” No, ha csak a gazdálkodás hiányzott neki, azt meg is kapta! Így került Datkra, maga is unitárius-

Édesapám Szén Sándor, édesanyám Erdő B. Juliánna, nővérem Margit és én a datki ház udvarán, konfirmálásomkor 1941-ben

ként. Szegény anyám a munkáját soha bevégezni nem tudta. Ott örökké annyi dolog volt! S a vesztük is az lett, a kollektivizálás után még hergették is őket eleget, s ráfizettek.

Szokták a mezőt

Milyen munkákat végeztünk? Hát a kapát még nem adták a kezünkbe, amikor a kukoricát gyérítették. A gép ugyanis sűrűn veti, s ritkítani kell, ezért meggéptették lókapával is. De korán odatettek azért, hat évesen aratáskor, mikor édesapám kaszával vágta a búzát, s édesanyám szedte utána a markot, mi a nővéremmel az elhullott szálakat gyűjtöttük össze. Hogy szokjuk a mezőt. A nővéremnek szerencséje volt, míg én kicsi voltam. Kivittek a mezőre, árnyékot csináltak, otthon nem hagyhattak. Erdő alatt, Leshegynek hívtuk. Olyan magaslat,

mint Sepsiszentgyörgyön a Pacé. Ott egy nagy tagja volt édesapámnak, úgy hat hektár, most is úgy hívják a faluban: a Szén Sándor kútjánál. Édesapám az erdő szélén zöld ágakat tört, azokat összehajtogatta, kalibaszerűséget csinált. S a nagyobbik gyerek vigyázott a kisebbikre. Jó dolga volt a nagyobbknak, mert nem kellett a melegben a szálát szednie. Sokszor elkacagom, mert mikor látta, elalszom, megcsípett, hogy sírjak fel, s neki ne kelljen a napra kimennie. A Leshegy legmagasabb csúcsa a Csicsóra, onnan el lehet Kőhalom városáig látni.

Népbetegség

Hogy a húsz hektár sok-e? Volt a faluban százhektáros gazda is, azok is Szének, rokonság. Habár inkább hold, mert akkoriban holdakban mérték, tehát ötven hektár, na. Azt ő örökölte, mi nagybátyánknak hívtuk az édesapját. Hogy jobban éltek-e? Hát több pénzük volt, s nem törték magukat annyira a munkával, ők is dolgoztak, de munkásokat is fogadtak gabonahordáskor, kapáláskor napszámosokat. Iskolába hogy küldték-e a gyermekeiket? Jaj, szerencsétlenség érte őket. A nagymamát egy gyengébb házba költöztették, elhanyagolták. Én ezt édesanyámtól hallottam, mikor guzsalyserembe mentünk, ott beszéltek az asszonyok. A gyermekek azért haltak ki, mert nyáron beadták a gyermekeket ehhez a Kata nénihez, hogy vigyázzon rájuk. De a ház közepén egy csermely folyt végig, s a néni időnként kapával irányította, hogy ne terjedjen a házban el a víz. Ő ott megkapta a tüdőbajt, s tőle a gyermekek is meg. A legnagyobb fiút, Szén Gyurit huszonnégy éves korában eltemették. Szén Piroska, a kislány is megkapta, ő tizenhét éves korában halt meg. A velem egyidős harmadik gyermekkel, Szén Árpáddal huszonnyolc éves korában végzett a baj. Akkor született még egy gyermek, olyan szép kicsi fiú volt, annak erősen utánajártak, hordozták min-

denfelé. Annak víz került a tüdejére, de addig kezelték, akkor jelent meg a sztreptomycin és egy másik gyógyszer, hogy megmentették. Külalakra szép, csinos ember lett belőle, de ötven évesen elvitte a Parkinson-kór. Egy ügyes leány maradt utána, jelenleg tanítónő Bogáton, Szén Olgának hívják.

Jó tanuló

Az iskola, a tanulás. Nem akarok dicsekedni, de én nagyon jól tanultam. A későbbi apósom volt az első tanítóm. Verekedős tanító, nagyon szigorú. Az asztalon mindig három pálcá feküdt. Ha valamelyiknek összetörött a fején vagy a hátán, annak új pálcát kellett az Olt partjáról vágnia. Hogy miért kellett verni? Hát apósom verekedős volt, ideges ember, hamar felmérgeződött. De jól tanított, onnan olyan gyermek nem került ki, hogy ne tudjon írni, olvasni vagy számolni. Akinek nem ment, azzal addig foglalkozott, amíg meg nem tanulta. Az osztályban lehattünk tizennégyen, köztük a leendő sógorom, Karcsi, aki sok kellemetlenséget szerzett nekem, mert protekciója volt az apjánál. Na de négy osztály tanult egy fedél alatt. Kovács tanító úgy osztotta be az időt, hogy előbb az elsősöknek tanított, kiadta a leckét, s mikor velük végzett, fordult a másodikosokhoz, majd a harmadikosokhoz... A többiek közben készültek. Az előző napra feladott leckéből, mert ha rájuk került a sor, felelniük kellett. Tízperces szünetek voltak, s reggel nyolctól tizenkét óráig tartott.

Hogy első tanuló voltam-e? Én soha, ezt sérelmeztem. Osztálytársam is állította: „*Karcsi nem tudja jobban, mint te!*” S neki mégis tízest adott a tanító, s nekem kilencest. Engem úgy bántott, hogy Karcsi mögött kullogtam, mert éreztem, jobb vagyok, mint ő. Jobban tudtam, szorgalmasabb is voltam.

Na most, ötödikben (1937–38-ban) Garcea Ioan román tanító vett át, aki a szomszédos román faluból, Ágostonfalvából

*A datki elemi iskolások 1937-ből. A második álló sorban
balról a második vagyok első osztályos koromban*

ról származott, és egy szót sem tudott magyarul. Nagyon szeretett az a tanító engem. A tanítás román nyelven folyt. A négy elemiben a fele magyarul, a fele pedig románul ment. Megvan a negyedik osztályos olvasmányos könyvem, megmutatom, fele román, fele magyar lecke, egymást váltják. Itt egy szép vers Coşbuctól: az *Utolsó üzenet*, Vég Károly fordításában. Erről csak annyit, hogy közeledett a Hősök Napja, az iskolai ünnepély. Kimentünk a hősök sírjához, ott beszédet tartott a tanító bácsi (ezt még leendő apósom), s azt mondja: „Te, Lenke, úgy elfelejtettem, hogy Hősök Napja Iesz. Szavalni kellene, de nem tanulta be senki. El tudnál valami kicsi verscskét szavalni?” Mondom: „Én igen”. Mert én azt a verset nagyon szerettem, s olvastam otthon eleget. „Én igen!” „De melyiket?” „Az Utolsó üzenetet.” „De az hosszú, édes fiam, azt nem tudod megtanulni holnapra”. De én elszavaltam. Apó-

Vallásvizsga Datkon, elől: Szén Mihály lelkész és Kovács Gyula tanító (háttal), én a bal első padsorban a második

som olyan boldog volt. *„Jaj, ha te mondd! De úgy legyen”* Nagyon szép vers! Most is el tudom mondani, Istvánka, a fiam is csodálkozik rajta.

(Zárójelben felsorolnék pár címet, hogy fogalmat alkothasson magának az olvasó erről a tankönyvi különlegességről: az elején földrajzi ismeretek, pl. féloldalas kis leckék: *Locuitorii Asiei*, a szemközti oldalon *Ázsia lakói*, *A kínai birodalom*, *China*, *Japán*, *Japonia*, majd történelmi ismeretek, pl. *Pacea de la București*, *A bucurești-i béke*, aztán a magyarok vándorlásának és honfoglalásának az ismertetése két nyelven, egy Vörösmarty-vers, hozzászóciknyi kis életrajz, Petőfiről pár sor és a *Fekete kenyér* című verse, utána olvasmány *A torjai kénbarlang* címmel, Vasile Alexandri *A latin népfaj* c. verse magyar fordításban stb..

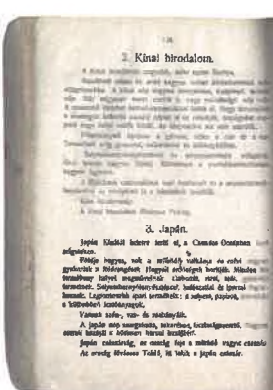
A végén pedig olyan hasznos tudnivalók, melyekre a hivatalokban lehetett szükség: típuskérvény, fogalmazványok, nyugták románul és magyarul stb. – 26-27 oldal)

A Numele de Dacia Mădărașului este, după Zăvărie, a pământului de 70 mii mii de ani, care a fost aici în timpul lui Traian, după care a fost numit Dacia.

A Numele de Dacia Mădărașului este, după Zăvărie, a pământului de 70 mii mii de ani, care a fost aici în timpul lui Traian, după care a fost numit Dacia.

A Numele de Dacia Mădărașului este, după Zăvărie, a pământului de 70 mii mii de ani, care a fost aici în timpul lui Traian, după care a fost numit Dacia.

A Numele de Dacia Mădărașului este, după Zăvărie, a pământului de 70 mii mii de ani, care a fost aici în timpul lui Traian, după care a fost numit Dacia.

A Numele de Dacia Mădărașului este, după Zăvărie, a pământului de 70 mii mii de ani, care a fost aici în timpul lui Traian, după care a fost numit Dacia.

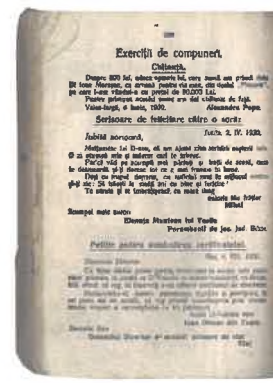
A Numele de Dacia Mădărașului este, după Zăvărie, a pământului de 70 mii mii de ani, care a fost aici în timpul lui Traian, după care a fost numit Dacia.

A Numele de Dacia Mădărașului este, după Zăvărie, a pământului de 70 mii mii de ani, care a fost aici în timpul lui Traian, după care a fost numit Dacia.

A Numele de Dacia Mădărașului este, după Zăvărie, a pământului de 70 mii mii de ani, care a fost aici în timpul lui Traian, după care a fost numit Dacia.

A Numele de Dacia Mădărașului este, după Zăvărie, a pământului de 70 mii mii de ani, care a fost aici în timpul lui Traian, după care a fost numit Dacia.

Vasgárdisták

No de a román tanítóval meg voltam elégedve. Ő is velem. De nagyon román érzelmű volt. Honnan? Hát nem tudta leplezni. Nem fordult a magyar gyermekek ellen, de nagy román volt, vasgárdista. Majd rátérek. A rendőrőrs nem Datkon volt, hanem a szomszédos Alsórákoson. Ott a Nedelcu nevű rendőrőrmester szintén vasgárdista volt, a magyarokkal szemben leplezte a gyűlöletét, de a zsidókat nagyon utálta. Zsidók ugyan már nem laktak nálunk, de a Vasgárda annyira elhatalmasodott, hogy bár a tankönyvben nem volt benne, a tanító minden nap megemlítette a zsidókat, és a rossz oldalukról. Azt mesélte: *egy zsidó elindult Tarnopolból egy pár cipőfűzővel, eljött Romániába és itt meggazdagodott, házat, földet vett semmi fáradság nélkül! A zsidó hazug és csaló. Csalásból élnek! Szemtelen és uralkodó!* Ilyesmiket. Később, mikor már szedték össze a zsidókat, nagyon meg voltak a vasgárdisták indulva, azt mondta: *„Acuma pe străzile Iașiului jidanii stau pe marginea drumurilor umflați ca niște ploșnițe”*. Azaz legylkolva az utcákon fekszenek felpuffadva, mint a poloskák. A vasgárdisták antiszemiták voltak, ennek embertelen voltát mi gyermekként nem tudtuk felmérni.

Fogyasztási szövetkezet, takarékpénztár

Az én időmben már nem volt zsidó szatócsbolt a faluban, a szövetkezetben lehetett vásárolni, és bankhelyiség is állt lejjebb. Csodálkozik? Falusi bank. Előbb a kocsmá, mellette a szövetkezet és a bank. Egy fedél alatt, impozáns épületben. Szén pap bácsim vezette a szövetkezetet, de a bankot és a kocsmát is ők ketten a tanító bácsival. Ők látták el áruval. Apósom volt a könyvelő. Civakodtak is eleget. Apósom szeretett mulatni, pénzt költeni, a pap bácsi meg minden lejt összegyűjtött

A datki fogyasztási és értékesítő szövetkezel vezetősége :

Az ülők (balról jobbra) Marczai János ig., Kallós T. József ig. elnök, Szén Mihály unit. lelkész, ügyvezető, igazgató, Reichert Károly f. biz. tag, Szén József f. biz. tag, Tóth András pénztáros.
 — Az állók (balról jobbra) Karácson Mózes f. biz. tag, Both Mihály f. biz. tag, Szén P. Mihály ig. tag, Pál Mózes boltvezető, Székely T. Tódor f. biz. tag.

Cooperativa de consum Dopca
 Datki fogyasztási szövetkezet háza

Dopca

volna, hogy erősödjön a bank és a szövetkezet. De azért mégis jó barátok maradtak. Családilag összejártak. Nekem a pap bácsi mesélte, hogy korábban Hirschol Lipótnak hívták a boltost, egy gerendába bele is volt vésve, nekem a pap bácsi megmutatta. De az én időmben a zsidó már sehol se volt. Azért nevezték szövetkezetnek, mert a falu népe szövetkezett, összeadta a pénzt s megvásárolták Hirschol Lipóttól azt a telket, s ott a bankba be lehetett tenni a pénzt. Kamatozott. Takarékpénztár. Nem nemzeti bank, hanem a falunak a bankja. Eladták az állatot, földet, s a pénzüket betették a bankba, ahonnan ki is vehették, ha kellett. Azt rendezte a pap bácsi.

Képzett gazda

Édesapám? Első gazda volt! A százholdasok azért nem, mert azok nem gazdálkodtak előírás szerint. Gyenge búza! Gyenge zab! Édesapám könyv szerint gazdálkodott, igaz, ott volt a pap bácsi is, a testvére. Ő, még igen sokat is hajtotta szegény apámat, azt is megcsináltatta vele, amit nem kellett volna. Aztán a végén odalett minden, de a kollektív előtt még társas gazdaságba léptették be őket. Az ötvenes években két faluvégre kitettek két nagy táblát, rajta édesapám neve és hogy „mintagazda”. De aztán úgy járt, mint Jézus, mikor virágot szórtak elé, Hozsánna! – kiáltották –, utána pedig megfeszítették. Kollektivizáláskor megvádolták édesapámat, hogy napszámosokkal dagoztat, szolgát fogadott. Azt valóban fogadott, már nem volt egészséges, rászorult. A Leshegyen szántott künn, ott mindig fúj a szél. Ősszel nagyon hidegen. Olyan rideg vadonféleség az. Megfázott nagyon, megkapta a spanyol grippát és szinte belehalt. Egy évig nem tudott dolgozni, megtámadta az idegeit is. Azt mondta az orvos: ne hagyják magára egy percig se, mindig legyen vele valaki, nehogy öngyilkos legyen. S akkor muszáj volt egy szolgát fogadni. Mikor? Lehettem olyan

6-7 éves, úgy 1934–35-ben. Helyrejött aztán, bár kínlódott utána is eleget. Ne jött volna a kommunizmus, még élt volna, de az eltemette. Hatvankét évesen halt meg, 1956-ban. Elvitték az első világháborúba is, el a másodikba is, munkaszolgálatra a Zsil-völgyébe, négyen magyarokat, erről még mesélek. Százhusz méterre dolgoztatták őket a föld alatt, alagutat építettek. Apám szívelégtelenségben szenvedett, s ott egész nap csepegett a hátukra a víz. Rabokkal, gyilkosokkal rakták őket egy helyre...

Édesapám, Szén Sándor 1921-ben

Bécsi döntés, háború

Tizenkét éves voltam, mikor kitört a világháború. Nagylány, de én még tizenhét évesen is kislány maradtam, mind a könyvet bújtam. Nem jártam a fiúkkal, mint Margit, a nővérem. Ő volt a nagylány. De szép lány, jártak hozzá a fiúk. Ha én csatlakoztam volna: „Menj el, te leányka, mit akarsz te itt?” Elnyomtak. Nem is voltam olyan természetű. No, de a háború: tragédiát hozott Észak-Erdély átadása nálunk. Mi maradtunk ugyanis Romániában. Erősen gyászoltunk, nagy volt a bánat. Édesapám kijelentette: ő elmegyen! Időnként attól a pár romántól is félték. Kedvesek ugyan, mondták, de kétszínűek és éreztetik

Nővérem, Margit 19 évesen

1944-ben, elvitelem előtt gyümölcsösünkben, az „udvari kertben”

a hatalmukat. Éjjel a vasgárdisták gyűlésekbe jártak. Bevonták a kalányos cigányokat is. Édesapám éjfél után egy órakor szokott volt kimenni az istállóba, megnézni az állatokat, enniük adott, azzal jött vissza. „Jaj, most is jönnek. Úgy irtózom tőlük!” Hogy miről tárgyaltak, ők tudják, de minden hitvány benne volt, pár jobb módú mellett. Fegyverük volt és egyenruhájuk. A tanítóm zöld inget, sapkát és khaki nadrágot viselt. Énekelve mentek a falun végig. És miket énekeltek, Istenem! Tolvajok, zsarnokok – a magyarokra értették. Mi az iskolában tanultuk Horia Simát és Zelea-Codreanut. Nekünk Garcea tanító előadást tartott róluk, mesébe szöve. Énekeltek, hogy „*Tu esti căpitane, te-am așteptat cu sete, căpitane... căci ne-am pierdut limba si credinta sub jugul unui...*” („Te vagy a kapitány, vár-

va-vártunk téged, kapitány... mert elveszett nyelvünk és hitünk az elnyomás alatt...) – nem jut most több eszembe.

Hogy éreztük-e, hogy a magyarok ellen is szól? Hogyne! De milyen a gyermek! Én azt a tanítót szinte imádtam. Tőlem mondhatott akármit. Ő is szeretett engem, mert mondom, akkor lettem első tanuló. Egyszer, emlékszem, az egyensúlyról beszélt. *„Echilibru”*. Azt kérdi: *„Voi știți ce vorbesc eu? Întelegeți? Voi, ungurii?”* (Ti, magyarok, értitek-e, miről beszélek?) Rávágtuk: *„Igen!”* Pedig dehogy értették a többiek, a háznál se esett szó soha ilyesmiről. Na de mi az, kérdi, mondjuk magyarul. *Egyensúly!* Hát akkor értitek, azt mondja. Ha tanfelügyelő látogatott vagy más, engem mindig kiemelt. Senki füzetem nem volt olyan rendes, mint az enyém. Máskor meg kihívott a katedrához. Húzzam le a cipőmet. Egy újságra léptetett, s jól megnézte. Na, húzzam vissza, és *„la la rând!”* (Vedd sorra őket!) Az egész iskola cipőjét le kellett vetessem, és megvizsgáljam, kinek a lába koszos, kinek nem.

Iskolai éveim alatt gyakran meglátogatta a tanítót a csendőrs vezetője, az a bizonyos Nedelcu őrmester, akiről még lesz szó a történetben. Barátja, jó ismerőse volt a tanítónknak, a rákosi őrsről járt át két katonával, a háború alatt nagyon ellenőrizték főleg a magyarokat. Datk rendőrségileg Alsórákoshoz tartozott, oda szállították, akit megbüntettek, ott tartották fogva a pincében, nemegyszer csúnyán elbánva vele. Amikor járőröztek, mindig benéztek az iskolába is, tárgyaltak Garcea tanítóval, zsidókról, magyarokról, politikáról. Engem a tanítóm többször kiemelt, megdicsért, hogy jó tanuló vagyok és érdeklődő. Annyira megismert az őrmester, hogy már nevemen is tudott szólítani. Ha tudtam volna, mi következik, s mire használja ezt fel!

De előbb még a háborúról: a legényeket besorozták, katonáskodni vitték, a katonaviselteknak jött a behívó a frontra. Úgy tudom, nemcsak munkaszolgálatra. A nővéremnek

udvarolt az egyik fiú, emlékszem, vasárnap, mikor kijöttünk a templomból, hát otthon kaptuk. Hazaengedték egy hétre Baga Andrást. Beszélgettünk, *„Nem is jön, hogy higgyem, mondta, hogy már hat éve a fronton vagyok.”* Szegény visszament és többet nem jött vissza. Elesett.

A bécsi döntés után volt, aki átszökött a határon, az közel húzódott. Ha elfogták, jaj volt neki. Na de akinek sikerült, az többet vissza nem jöhetett. Rekvirálásra is sor került. Emlékszem, épp arattunk a Leshegyen, kis leányocská voltam. Űt vezetett el a földünk mellett, a gazdák onnan kiáltották édesapámnak: *„Sándor, nagy a baj a faluban!” „Micsoda?”* Gondoltuk, valami meggyúlt. *„Jött egy rakás katona rekquirálni. Mindent szednek össze, ha van valaki otthon, ha nincs. Felmennek a padlásra!” „S mit visznek?” „Amit megfoghatnak: szalonnát, gabonát, ptyókát – mindent”.* Édesapám töprengett: menjünk haza? Arattunk tovább. Ha úgylis bemennek oda is, ahol nem találnak senkit otthon! Ez így ment három nap. Másnap édesapámék otthon maradtak, s bejöttek a katonák. Felmentek a padlásra *„Uite, ce grâu! Domnule, ce de grâu e aicea!”* (Nézd, milyen búza! Milyen csodás búza!) De csak a magyarokhoz, a községházáról irányították őket. Júliusban a tavalyi ptyóka már elfogyott a disznónak valón kívül mind, azoknak enni kellett. Vagy két zsákkal a padláson a kémény füstkijárata mögé eldugott édesapám. Az őrmester megtalálta: *„Ia uite, unde sunt cartofii. Lasă, că te mănâncă beciu!”* (Nézd csak, hol a ptyóka. Na, majd tömlechen végzed!) Édesapám nagyon megijedt: jaj Istenem, mért is tettem? Egész éjjel nem aludtak édesanyámmal, mi gyermekek is nagy gondban voltunk, nehogy elzárják. Aztán elszállították a ptyókát, a fenyegetést elfelejtették. Akik értesítettek, azok megkérdezték: *„S mi télen mit eszünk?”* Azt a választ kapták: *„Piatră!”* Követ.

Továbbtanulni

1943-ban fejeztem be a hét osztályt. Édesapám munkaszolgálaton volt a Zsil-völgyében. A pap bácsival úgy végezték, hogy engem líceumba adnak. Pap bácsi sokat szadgált, de nem kapott szabad helyet, mind elfoglalták már a reformátusoknál is. Keresztúr az unitárius gimnáziumával, ugye, túl volt a határon, oda nem lehetett.

Más vallásfelekezetekkel is felvette a kapcsolatot, végül a szebeni katolikus középiskolában egy katolikus papismérőse, régi lelki barátja révén sikerült. Megígérték, szorítanak egy helyet nekem. Édes-

anyám fel is készített. De mi hármacskán úgy össze voltunk melegedve a nagy árvaságban, én is olyan lágylelkű voltam, ragaszkodtam hozzájuk. Ez volt az én hibám. Nos, Szébenben apácákat neveltek, de tanítónőképző is volt. Zárdai fegyelem uralkodott. Nem számít, mondták, menni kell! Meg volt fogadva egy szekeres, pap bácsi intézett mindent, ugye az édesapám testvére volt. De a nővérem, Margit elkezdett nagyon sírni. Hogy neki nem lesz testvére, nem lesz senkije! Hogy egyszer ő is elmondhatja: volt neki egy testvére! De sírt! Falnak fordult – s én úgy megsajnáltam, hogy nem mentem el. Őt? Hát elég jó tanuló volt, de nem annyira éles eszű, mint én. Bennem látták a lehetőséget. Hogy sajnálom-e?

*Nagybátyám Szén Mihály,
unitárius lelkész*

Nagyon! Azóta is sokszor tettem szemrehányást magamnak... Még az volt a szomorú, hogy az iskola megkezdődött már. Nekem ez a pap bácsi... látja, elönt a könny..., valóságos második apám volt, nagyon szerettem. Jóságos bácsi, sokat magyarázott nekem. De akkor megharagudott rám, egy évig nem is szólt hozzám. Olyan nehéz év volt! Bementem a keresztanyámhoz, aki bejárta a világot. „*Nem mentél el?*” Hát hogy hagyjam magukra Margitot és édesanyámat? „*Vai, cât ai să plângi tu pentru asta, Lenke!*” (Jaj, mennyire fogod ezt te sajnálni, Lenke!) Emlékszem, megvarrtunk mindent. Táskák, amibe a holmimat tartsam, amivel iskolába járjak... A pap bácsi egy egész éven át foglalkozott velem hetedik után, hogy fel legyek készülve. „*Hogy haladsz fiam!*” Meg volt velem elégedve. Datkiak nemigen tanultak tovább, „*dolgozzál!*” – mondták a fiatalokra. No, hazatért édesapám, nem végleg, egy hétre. „*Na és Lenkéről mit tudtok?*” Éjjel jött meg. „*Lenke itthon van?*” Édesapám leült a székre és leeresztette a karját. „*Hogy van itthon?*” „*Nem ment el.*” „*S te hol voltál?*” – kérdezte édesanyámtól. „*Én úgy megsajnáltam, annyira sírt! És féltem, ki tudja, mi lesz vele... Nem mertem erőszakolni.*” Ők valamennyien hét osztályt jártak. Emlékszem az édesanyám ürmösi értesítőjére: csupa tízes. Édesapámat különben azzal engedték haza a munkaszolgálatról, hogy „*dacă nu vă intoarceți la data fixă, să știți că o să vă găsim noi și acasă și aici o să vă putrezească oasele*” (ha nem tértek vissza a megadott időre, otthon is megtalálunk, és itt fognak elporladni a csontjaitok). Három hónapot dolgozott le a beteg szívével az alagútépítésen, ahol a víz csepegett a hátukra.

Itt közbevetőleg még a pap bácsi gyermekeiről. Velem azért is törődött annyit, mert az övéi már nagyok voltak. Még a bécsi döntés előtt kimentek Magyarországra, mert itt nem haladtak semmire. Ernő bácsi Kolozsvárról ment ki, az egyetemet Budapesten végezte, panaszkodott, hogy senki ismer-

*1941-ben a konfirmációi ünnepélyünk után
az ünneplő gyülekezettel, a templomból kijövet*

rősük nem volt. Nappal tanultak, éjjel utcát separtak. Jogász lett, egyik fia a Richter Gedeon gyárban dolgozott mérnök-ként. Böske, a pap bácsi lánya pedig igazgató tanárnő volt egy középiskolában, unokája pedig a sepsiszentgyörgyi textilgyár igazgatójaként ment nyugdíjba. Mind egyetemet végeztek.

Nemzetek

Pár szót a nemzetek viszonyáról. A vasgárdista tanítóm, említettem, engem nagyon szeretett. Ő egy szót sem tudott magyarul, de az ágostonfalviak, a falusfelei, általában értenek magyarul. Ürmöshöz, ahol édesanyám felnőtt, közel fekszik, az ágostonfalviak feljárnak az ürmösi román templomba is. Az ürmösi románokat azonban nem lehetett megkülönböztetni a magyaroktól. Olyan ortodoxok, akik nem tudtak románul

egy kukkot sem. Elsajátították a magyar nyelvet, de szigorúan ragaszkodtak román mivoltukhoz. Ha állást kellett foglalni, ők rögtön románok voltak. Magyar húsvétkor kiültek a padra, kivarrott köténnyel, fehér ingben, piros bársony lájbiban, székely ruhásan, magyarul társalogtak, de román érzelműek voltak. Egy ürmösi nagybátyám panaszkolt egyszer, hogy az ürmösi magyarok valami ünnepen felvonultak zászlósan, fiatalok, idősebbek, s énekelve mentek a falun végig. S az egyik román kiszaladt a portájáról, kirántotta a zászlót a tartó kezéből és a fogával darabokra tépte. Kesergett a nagybácsi: „*Hát ezek ilyenek!*” Volt összetűzés, még gyilkosságokról is tudtak ilyen okokból. Na, az én vaskárdista tanítóm biztos elfogult volt, de engem nem gyűlölt, tudtommal nem ártott másoknak sem, sőt végül beházasodott a magyar kántortanító, a leendő apósom családjába. Ügyes, talpraesett, külalakra csinos ember volt. Megszületett egy gyermek, leányka. Kezdődtek a súrlódások: Minek kell ezt tenned? Ne magyar neve legyen! Apósomék szerettek volna magyarul rendezni mindent. A falunkban is volt vegyes házasságra példa, de a mieink más viszonyban voltak egymással.

Az áruló

Erről jut eszembe, egy alkalommal beverték a pap bácsi ablakát kővel, és ezért soha senkit felelősségre nem vontak. Élt a faluban egy férfi, csíki származású, akiről ugye az a hír járta, hogy verekedősek, gyilkosság is több esett ott. Ennek a fiúnak az édesanyja Csíkba ment férjhez, szült ott két gyermeket és meghalt. A két gyermeket a nagyszülők elosztották, Laci otthon maradt, a másikat, Pistát Datkon nevelték fel. Ez a Pista egy gerinctelen, hitvány fiatalember lett. Megnyerték maguknak a románok, illetve ez a Nedelcu nevezetű őrmes-

ter. Annyira, hogy átállott románának. Tudtommal minden ok nélkül, nem bántotta senki, de egyszer csak román lett. Elkezdte a magyarokat lesni, figyelte őket és árulkodott állandóan. Hazudozott. Ez a Nedelcu minden hazug szavának igazat adott. Bajba keverte az egyszerű, ártatlan embereket.

Említettem a szövetkezeti boltot, amit leendő apósom és nagybátyám, a pap bácsi igazgatott. Létesült még egy semmi kis üzletecske, gyufát, cukorkát árult, amivel a gyermekeket csábítani lehetett. A pap bácsi megszólította a gyermeket, hogy járjanak inkább a szövetkezetbe, mert az a miénk. Na, ennek a Pistának rokona volt az új üzlet tulajdonosa. A pap bácsi vallásórán is elmondta, hogy a másik a mi üzletünk, az a mi pénzünk, azt mi adtuk össze, nem kell más üzletbe járni. Hát egyszer egy nyári este kujakomnyi gombolyagkövek repülnek be a papilak ablakán. Elértek egészen a ház közepéig. A pap bácsi és Erzsike néni, a felesége meghúzódtak a sarokban az ablak mellett, ott nem találták el őket a kövek. Amekkorák voltak, agyon is üthettek volna egy embert. Ezt nem lehetett lenyelni, a pap bácsi jelentette az őrmesternek. Persze semmi baja nem esett ennek a Pistának. Végül? Pista eltűnt a faluból, azt mondták, megbolondult. Befogott két lovat, beült a szekér fenekibe és elhajtott. Senki nem tudta, hova. Aztán hallottuk, a szomszéd román falvakban lakott, de idővel hazatért. Hogy kiderült-e, ki a tettes? Kiderült, de ő nem azért távozott, senki nem kérte számon a tetteit.

Hogy megnősült-e? Meg. Dehogyan vett el román lányt! Megnősült, de kivitték a frontra, és ott érte utol a büntetés. Hitvány ember volt, kenyeret kötött a bokájára, hogy az égés nyoma ne látszódjon, és meglötte saját magát, hogy sebesültként hazaengedjék. De rosszul csinálta, végül a lábát le kellett térdből vágni. Falábat csináltattak neki. Azután is bántott, akit ért. A nagybátyját is félig agyonverte, nem tudom, miért. A házunk északos felén egy út megyen ki, azon van a kertünknek

egy kiugrása, amin bodza nőtt. Azt édesapám mindig vágta ki, de még bokrosabban nőtt. Arra jött egy este Sándor, a szomszédunk, s őt ez a Pista – meghúzódott a bokor mögött – megtámadta egy boxerrel. Abból szegek állnak ki, a kezére húzta, és úgy összeverte a szomszéd fejét, hogy alig talált haza a vértől, pedig alig száz métert kellett megtegyen. *„Nézd, hogy ellátott ez a Pista! Miért? Nem tudom”* – mondta a feleségének. Egy este a legények, köztük egy unokatestvére, jó énekes, tekintélyes legény, mentek haza a kocsmából, és nekikesett egy késsel. Az egyiknek elvágta keresztben a hasát, felhasította a klottkötényt, azt mesélték, egy kötényt vért vitt haza. Leszúrta a rokonát, le még egyet. És nem vonták felelősségre.

A csíki nagyszülei hazaküldték az öccsét. *„Legyél a testvéreddel! Barátkozzatok. És kapj valamit az anyád után te is hazulról!”* Huszonkét éves volt, de nem kapott semmit. Ment vissza. Egy helyt az országút közel kerül az Olthoz. A testvére kikísérte a vasúthoz. Az Olt kanyarulatában ott a víz rakott egy szigetet. Ott megtelepedett egy román bácsi. Kövér hely volt, nem kellett trágyázni, minden évben elöntötte az Olt. Kukoricát vetett oda, s gyönyörű törökbúzája termett. Éjjelente a bácsi őrizte, ne egyék meg a vaddisznók. Ő mesélte a szüleimnek, megígértette, nem árulják el senkinek. Egy éjjel arra figyelt fel, nagy küzdelem folyik, nagy szuszogás, harc. Jött egy szekér, nagy viaskodás, s egyszer csak egy nagy csobbanás. Ez a Pista az öccsét beleölte az Oltba. Elvitte odáig és ott a vízbe beletaszította. A fiút várták a nagyszülők, de soha nem ért haza.

Na, ez a Pista verte be az ablakát a pap bácsiéknak.

Szerelmi gyilkosság

Kislánykori kalandom a temetőben és Nuca néni – ezekhez főződik egy másik emlékem. Nuca néni jósnő volt, a nagyok elbeszéléséből tudom, hogy ez a magyar cigány család, amihez tartozott, nagy megbecsülésnek örvendett, a férfiak is kovácsok és mesteremberek voltak, Nuca néni pedig jósolt a környék hozzá tóduló román népének. Nagyon gazdag családnak számított, a temető egyetlen kriptája is az övék volt. Birtokuk nem is volt, csak az. Nuca néni százhusz kilós öregasszony volt, az ágyban ült és onnan ritkán szállt le. Az ugraiak, kocsoládiak és mások jöttek minden vasárnap szekerekkel, kocás román pokrócokkal letakarták az üléseket, s hozták, amit megfoghattak. Egy malacot, szalonnát, tojást, zsírt, tyúkot, mindent. Ezek a magyar cigányok nagyon be voltak a magyarok közé ékelődve. Nuca néni a fiát Kolozsváron taníttatta a képzőművészetin. Szalma Jánosnak hívták, édesapámnak lelki barátja még legénykorából. Úgy össze voltak melegedve, hogy a házunk négy oszlopára Szalma János női fejekből domborműveket készített ajándécul. A régi nagy kőkapunk tetejére pedig egy nagy csokor tulipánt, szintén gipszből öntve. Szalma János hazatért és a faluban a legszebb lányt vette feleségül. Anna nénit. A fiatalok házbérbe laktak, de ez a Szalma János valamiért féltékeny lett. Édesapámat bevásároltatták abba csoportba, amelyik a szerelmi gyilkosság körülményeit vizsgálta. Egy nap ez a János részegen jött haza, a felesége épp vágta a zöldséget levesnek. Szép nagy haja volt, azt János a kezére felcsavarta, mire az asszony a késsel hátraszúrt és véletlenül bele a vállcsont alatti lyukba. János azonnal meghalt. Édesapám mesélte, rosszul lett, mikor oda kellett mennie. Aztán azt a nőt elzárták. Ezek a Szalmaék kriptába temetkeztek. Az anyját annyira megrázta a fia halála, ő járt ki és takarított

ott minden vasárnap és siratta Jánost. Miután meghalt, Szalma Mári, a János húga félt kimenni, elhanyagolódott a kriptá.

Egy vasárnap kislányokkal arra sétáltunk, s „Gyertek nézzük meg!”, mert úgy láttuk, nincs lelakatolva a kriptá. Egy srég bádogajtaja volt, mint a pincéknek, lépcső vezetett le. Vagy hárman kinyitottuk és lementünk. Hamar megkaptam a Nuca néni koporsóját, mind padokon álltak, kinyitva. Kifakult papírvirágok a falakon. A szemfedő visszahajtvá, a hasa helyén nagy gödör, amitől megirtóztam. Kiszáradt tetemek. Közel megkaptuk a Szalma Jánosét is. A mandzsetta gombja a megsárgult finom ing kézelőjén, az ing sifongyolcsa mind szálaira szétbomolva. A kezei összetéve, a csontok megsárgulva, megaszalódva, mint amikor megfüstölik a csontot. A bőr rászáradva. A nagy haja lehullva a csóré koponya köré kereken. Otthon meséltük, mit láttunk. *„Halld-e Juliska, hol járt ez a leányka? Szent Isten, miket csinál ez a leányka! És ha lecsapták volna a fedelet? Ott haltatok volna meg valamenynyien!”* Én addig bátor voltam, utána irtóztam meg, este is féltem kimenni a sötétbe.

Népvisélet

A datki románok megtartották a viseletüket. Széles kigyöngyözött bőrvet, serpárt viseltek a derekukon, fehér gyolcs inget, kiengedve, szabad mandzsettával, kihímezve. Említettem az oltbogátiak hímzett kötényét – a mi románjainknak az ingük volt olyan.

A mi magyarjaink is népviseletben jártak ünnepnap, nekem is megvolt az enyém, egészében székelyes, de az falunként elüt egymástól. Nálunk a szoknya fehér, úgy mondták, sújtással, háziszótt, gyapotból. Édesanyám minden évben szólt, ha megérkezett az egyiptomi gyapot fonalköteg a szövethozzatba. Abból szöttek otthon az asszonyok. Úgy hívták:

faolajos karton. Azt üstbe főzik és szapulják. És felváltva, piros és fehér sújtásokkal díszítik. A sújtást is fonták, vékonyan, mint a szemüvegem szára. A szoknyát bőre engedték, akkor fehér, buggyos ujjú ing, csipkés gallérral. A módosabbaknak bársonyból lajbi. Annak a megvarrásához csak Anna néni értett a faluban. Szép szabású mellény, piros bársonyból. Cakkokat vágtak, azzal körbevarrták. Nagyon csinos volt. A köténynek is fehér gyolcs volt az anyaga, sifon gyolcsnak neveztük, kifinomított, amiből férfiinget is lehetett varrni. A kötényen körbe kereken rózsák ráhímezve. A férfiakon fehér székely harisnya, fekete pántból nyolcasokkal, amit csak ünnepen vettek fel. Kényes dolog, hamar mocskolódott, sokat kellett mosni. Akkor ún. bokszcizma, lábszárközépig érő. Az volt a legbüszkébb fiú, akinek a csizmája jól csikorgott, mikor bejött a templomba. Annak recsegnie kellett. Fekete lájbi s alatta fehér ing, hímzés nélkül. Hétköznapi mindenki háziszőttesben járt, vagy ún. cájg anyagból készült ruhában.

Borsószínű, üzleti méteres anyag, az volt a legcélszerűbb, nem látszott meg rajta rögtön a szenny. Ha elszakadt, nem volt drága, nem sajnálták, varrtak újat.

1916

A nemzetek közti viszonyról még eszembe jut, amit a menekülésről meséltek. Ezt gyakran emlegették, az 1916-os román betörésről. Meséltem a Leshegyről, ugye, nos, arról beszéltek az öregek, hogy ott egy időben őr állott veszélyek idején, el lehetett látni a kőhalmi várig, másik felől a Fogarasi-havasokig. S tüzet gyújtottak, ha szükség volt a híradásra. Nos, a környező községek lakói, Ugra, Hidegkút, Kocsolát, erősen nagy románok hírében álltak. Mikor valami ünnep volt, nagy saroglyás szekerekkel megindultak rokont látogatni. Feltették az ülést, azt letakarták románosan gyapjúból szőtt kockás

mintás pokróccal. Abba beleheppentek, s a mi falunkon mindig áthajtottak, mert mi két román falu között laktunk, Oltbogát és Mátéfalva is az. Ez nálunk minden román húsvétkor megismétlődött, nemzeti ünnepeken szintén, mentek rokont látogatni, mert házastársat gyakran hoztak épp ezekből a helységekből. Igaz, Mátéfalván él pár Kocsis nevű család, ezek valamikor magyar származásúak lehettek, jól meggazdagodott, ügyes emberek. Létezett még két magyar nevű lakos, de nem tudtak magyarul egy szót sem. Ez arról jutott eszembe, hogy a leshegyi látókör nagyon kiterjedt, s onnan figyelték meg, hogy jönnek a románok kaszákkal, kapákkal rá ezekre a magyar falvakra. Rabolni. Olthévíz, Felsőrákos, Oltbogát, Datk, Mátéfalva beleesik. Jól látható volt, ahogy kanyarodtak az úton kaszákkal, kapákkal. Gyorsan kezdték a mieink is összeszedni a kaszát, kapát, fűtyköst, és kimentek a falu végére. S ha sikerült, visszaverték őket, ha nem, akkor betörték és raboltak, elhajtották az állatokat, ellopták a gabonát. De ez korábban történt, nem az én időmben.

A családuk történetében más eseményt őrzött meg az emlékezet, úgy mondták „*a meneküléskor*”. „*Mikor menekültünk...*” Ez 1916 nyarán-őszén történt, mikor betört a román hadsereg. Sokat nem tudok róla, mert mi magyar történelmet nem tanultunk, a szüleim és a pap bácsi mesélt róla. Akkor a Szének is elmenekültek. Van egy úgynevezett kicsi pincénk, szüleink sokszor hajtogatták: „*Ha rossz leszel, kiviszlek a kicsi pincébe*”. Mi attól Margittal úgy féltünk! A nagypincének volt a rejtett folytatása. Még rokonok és ismerősök is megkérték az édesapám szüleit, hogy oda pakolhassák be az értékeiket, amit nem tudtak magukkal vinni szekéren. Mert a nép felült a szekerekre, s a többi állatot maguk előtt hajtották az úton. Menekültek, mert jönnek a románok, s azok mindent felperzselnek, a magyarokkal elbánnak. Minden magyar elfutott a faluból. A románok nem, ők bevárták a hadsereget. S erről

a pincéről valakinek tudomása kellett legyen. Édesapám 15-16 éves lehetett. Egy férjhez adó húga minden hozományát berakták a kicsi pincébe, ládába, amibe lehetett. Hoztak a szomszédok faliórát, láncot, kinek, miye volt. A pincét megrakták mindennel, és az ajtaját befalazták. Hogy ne látszódjék a friss vakolás, odaállítottak egy csebret, hordót, ezt-azt, s elmene-kültek. Megérkezett a román katonaság, ugrai civilek is velük. Amit megfoghattak, elvittek, valósággal kiüresítették a falut. Közben a menekülők megfordultak, mert a hadsereget kiver-ték. Azt a pincét kibontva találták, semmi értékes nem maradt benne. Mindent elhordtak. Édesapám mesélte, hogy X-nél lát-ták aztán a falióránkat a falon. Egyebet is megláttak, de nem merték soha visszakérni, senki sem tette. Szóval a helyiek is ki-vették a részük a rablásból, de mások is, élelmiszert, gabonát, deszkát hordtak el. Édesapámat 17 évesen elvitték katonának, akkor ő nem menekült velük, rá másutt leselkedett az életve-szély. Fogságba is esett, onnan jött haza, némi szerencsével, mert felfedezték a szervi szívbaját, s elengedték a többiek előtt. Feküdt sokat a budapesti kórházban. Azt kibírta, felgyógyult, a kommunizmust és a kollektivizálást már nem, korán elhalt.

Gyermektűszok a világégésben

Szén Sándor lányának, narrátorunknak, Szén Lenkének, ha lehet, még szülei keserű tapasztalatait is felülmúló szörnyűséget tartogatott a história, mely tájainkon, és különösen a múlt században minden népet alaposan megtizedelt és egymásra uszított.

Az eddig felidézett emlékek, noha aggasztó jelekben nem szűkölködtek, amolyan szelíd bevezetését alkották annak, amiről az alábbiakban lesz szó. Annyira, hogy akár ellenképnek is nevezhetnők. Ami következik, az viszont a front mészárszékére kihurcolt gyermekek viszontagságaival, minden embertelenségen túltesz. Minősítésére nehéz szót találni, a fékevesztett sovinizmus rémtette volt. Gyermektűszokat szedett a dél-erdélyi magyar településeken, és halálra szánta őket. Hogy maguknak a tisztek egy részének is megesett a szívéük a gyermekeken, az adhatja legfeljebb vissza hitünk abban, hogy a népek összebékítésének sziszifuszi munkája talán mégsem esélytelen. Ezeket a magyar gyermektűszokat szülei és egy nemzet megzsarolására használták volna fel, s hogy a gáztettet elleplezzék... No de erről valljon a szemtanú, a szenvedő fél, aki ezúttal fél évszázadnál hosszabb kényszerű hallgatás után elsőként mesél el egy minden képzeletet felülmúló gyalázatos cselekedetet.

Ház körüli munkák

1944 nyarán történt, az Antonescu-rendszerben. Én miután nem mentem el továbbtanulni, a családdal dolgoztam vállvetve. Aznap egész nap kapáltunk a mezőn, vidáman, a négy Szén, szülők és a két lány, napszámosokkal együtt. Este haza, elvégeztük a házimunkát. A szüleinknek még sok dolguk volt, a csorda bejött, az állatok a kapu előtt vártak, sokszor a szomszédok engedték be őket. Úgy emlékszem, tizenkét állatunk is volt, két tehén, négy ló, két csikó, gyönyörű szép almásszürkék. Híresek voltak, jöttek, hogy megvegyék őket, de édesapám sajnálta eladni. Ugyanilyen két ló, már inkább igáslovak. Többnyire a románok tettek ajánlatot, de édesapám nem adta őket. Hogy aztán elvigyék – ingyen. Rekvirálás. Tehát négy ló, két bihal, két tehén, két ökör és pár bomyúcska. Fejőstehén is, meg kellett fejni. A bihal olyan makacs állat – erről elmondok egy történetet –, ha mindennap nem ugyanabban az órában fejik meg, akkor nem adja le a tejét. Édesapám ráadásul úgy szoktatta, hogy ínyenc falatokat kapott, valami sarjúcskát, amit nagyon szeretett. Ha nem, nem adta le a tejét. Ravaszkodott. Két fejős bihalunk volt. Az állatok nem jártak mindennap haza, mert külön ökröcsorda volt! Bihalcorda is! Tehéncorda külön! Vagy tíz kilométerre volt a községnek egy legelője és erdeje, ott nyaraltak és háltak, s havonta csak egyszer engedték haza, hogy még nyaljanak otthon sót, és a gazda láthassa az állatait. Nagyon szépek voltak. Tiszták. Mint a városi ember – úgy néztek ki az ökrök. A teheneket is kihajtották, ha nem voltak igásak, jármosak. Nem tartották otthon őket. Csak a fejősállatokat, s amit a munkában is használtak, valamint a fiatal növendékállatokat, azok kényesek voltak az esőre is, s minden este hazajártak. Megetettük, megittattuk őket, mindennap egy olyan második műszakban.

Mi éjjel előtt sose feküdtünk le, tizenkettőkor vacsoráztunk. Addig a hat disznónak kellett enni adni, fejni, a tejet el kellett adni. Ha el, ha érte jöttek. Tisztán tartani az istállót. Éjjelre is enniük adni. A majorság: édesanyám tartott vagy harminc libát. Ezekkel sok volt a baj. Ma sem tudom, érdemes volt-e, de milyen az ember: amíg bírta, csinálta. Na, hazaértünk és ezeket elvégeztük szokás szerint. Lefeküdtünk nagy fáradtan. Vacsora után még lábat is kellett persze mosni.

Hatvannyolc kiskorú

Hát egyszer úgy három óra körül nagy dörömbölés a kapun. Ezt én nem hallottam, de édesapám igen. Talán még bele is rúgtak a kapuba. Édesapám hamar kimegy, azt hitte, meggyúlt a csűr, valami ég. Kizárja a kaput, hát két fegyveres katonára. „*Unde-i fata?*” (*Hol a lány?*) „*Care?*” (*Melyik?*) „*Lenká! Lenke!*” Innen tudható, hogy benne volt a Nedelcu rendőrőrmester keze, ő hívott így, ő közölhette a katonákkal, hogy engem Lenkének hívnak, s engem kell bekísérni. „*Dar imediat ridicati-o din pat și mergem la primărie.*” (*Azonnal keltsék fel, és megyünk a községházára*). Azt mondja édesapám: ne zavarjanak éjjel, hagyják, hogy bár virradjon meg. Na jó, belementek, hogy megvárják. Nyáron ugye már négy után virrad. Kérdezte persze, miért, de a katonák azt felelték, ők nem tudják. Egy tizenhét éves leányt magára! Édesapámék kétségbe voltak esve. Édesanyám feljött a szobába, nekem is kinyílt a szemem, de behunytam, tettem magam, hogy alszom. Hallgattam, mit tárgyalnak egymás közt. Édesapám odalép az ágyhoz, rámborul, s megcsókol. Édesanyám: „*Ne ijessze meg, Sándor! Hagyja, felébresztem én.*” Édesapám félreállt, édesanyám azt mondja: „*Kelj fel, édes kicsi leánykám, fel kell menj a községházára.*” Miért? „*Nem lehet tudni, de ne félj, nincs nagy baj.*” S édesanyám is sírva fakadt. „*Öltözz fel!*”

A datki községházán román jegyző volt, román bíró, de olyan, akinek a lánya barátnőm volt, magyarosan öltözött, és végül magyarhoz is ment férjhez. A román bírónak magyar volt a felesége. Vak Jánosnak hívták: Orbu Ionnak írták. Na, lemegyünk, a két katona megvárt fegyveresen. Leérünk, s hát a fiú, akit velem együtt vittek el, Sándor már ott volt. Hogy őt miért, sose tudtam meg. Örökbefogadott gyermek volt, a nagynénje vette örökbe. Annak a Kata néniének egyetlen gyermekét a harctéren egy katonatársa tévedésből lelőtte fegyverpucolásakor, s ő akkor ezt a fiút örökbe fogadta. Valami bibi akörül lehetett, hogy egy román családdal laktak szemben, azokkal, akik a kis kúriába költöztek. Azokkal kerülhettek rossz viszonyba? Nem tudom, de azok bejáratosak voltak a községházára. Ștefan bácsi s a felesége hidegkúti, aki soha meg nem szólalt magyarul. Nem tudom, de román kéz volt a dologban. Megkapták ugye a parancsot, ennyi gyereket kell letartóztatni, s aztán ezek választották ki azok közül, akiknek nem tetszett a képe.

Hogy honnan még? Nem minden faluból, Olthévízről három fiút, Datkról egy fiút, egy lányt, Alsórákosról egy lányt és két fiút és így tovább. Erről azóta sem beszélt senki. Akiknek említettük, nem hitték el. „Nem létezik!” Voltak még Székelyderzsről, Kövendről, Tordáról, Aranyosrákosról, Kisvarjasról, Nagyvarjasról és Aradról is, ezekkel Segesváron találkoztunk. Úgy hívták: legiune. Más néven a Sziguranca. Összesen tizenhét leány és ötvenegy fiú.

A haza bajban van

Lekerültünk a községházához, s hát ott van Nedelcu, az őrmester. Odalép s nagy barátságosan azt mondja: „No, Lenka, ști, România”(Ugye tudod, Lenke), a hazánk nagy bajban van, háborúban. A ruha leszakadt a katonákról, már nem lehet

pótolni, meg kellene varrogatni, foltozni, te is elmész Segesvárra két hétre, az nem a világ! Megvarrogassátok a katonák ingeit, azt mondja, „ajutați și voi ce puteți”. (Segítetek ti is amit tudtok.) Hát, gondoltam, nem is olyan nagy dolog. Két hét Segesváron nyári hónapban – nem is olyan vészes. Nem is ijedtem meg nagyon. „Așa, Lenka!” (Ennyi, Lenke!) S megsimogatott, és megveregette a vállamat.

S feltettek a község szekerére, ami ott várt ránk. Nem, nem egy szál ruhában, a két hétre való tekintettel, édesanyámék valamit összepakolgattak nekünk hamarjában, de sok mindent nem. Ugye hideg nem volt. Valami ennivalót. Azt mondta az őrmester: nem lesz szükség semmire, ott mindent megkapunk. „*Mâncare deloc!*” (Ennivalót egyáltalában nem kell vinni.) Én nem is reggeliztem. Átmegyünk Alsórákosra. Hát Rákoson az őrs előtt a három fiatal szülei egész éjjel ott álltak. A gyermekeket még nem hozták fel a pincéből. Sírtak az asszonyok, még pár együttérző is, nem tudták, mi lesz velünk. Azokkal ugyanis közölték, hogy a frontra visznek. Valamennyien olyan 16-17 évesek, még nem katonaviseltek. Létezett egy premilitar-nak (az ún. leventéhez hasonló ifjúsági szervezet) nevezett korcsoport, azokat kergették esténként a csendőrök és fogták el, mindig a magyarokat, de a társaim, a fiuk még premilitarok sem voltak. De el voltak keseredve. Mondom: „*Ne sírjanak, csak Segesvárra visznek*”. „*Jaj, drága gyermekem, dehogy Segesvárra! A frontra! A frontra!*” „*Hogy?*” „*Hát oda mentek*”. Ennek megfelelően őket fel is pakolták nagy hirtelen, amit éjszaka össze tudtak szedni. „*A frontra, lelkem!*” Kisírt szemekkel, elcsigázva, alig álltak a lábukon. Egész nap a mezőn dolgoztak, utána meg egész éjjel sírtak. S gyermekeik a pincében várták a sorsuk. Én is velük. Tiszta ártatlanul, semmi bűnünk nem volt. Szólt a parancs: hozzák fel a gyermekeket a pincéből. Kivezették: Apai Dénes, Rákosi Mári, Nyikuláj Misi – ő még tizenöt éves volt. Az lehetett

a „bűne”, hogy édesapja kiszökött Magyarországra. Behívták koncentrára (katonai munkaszolgálat), és ő kiszökött. Pedig a neve még romános hangzású is volt. Ott állt az édesanyja, Bori néni, akinek egyetlen gyermeke volt. Várakoztunk, telt az idő. Befut a vonat. De egy rozoga, belövdözött ablakkal, ronda. Egyik fülke nekünk volt fenntartva. Az őrmester körbeállította a katonákat, mert nem két katona kísért, hanem tizenöt. Csattant a fegyver, s ahogy a katonaságnál szokták a rekumot, azt mondja: *„Ascultați la mine!” (Ide figyeljete!)* *Úgy vigyázzatok, úgy bánjatok ezekkel a gyermekekkel, hogy „sar putea să se intoarcă acasă și dacă o să spună ceva că v-ați purtat urât cu ei, o să fie vai de capul vostru” (Megtörténhet, hogy hazatérnek, s akkor, ha kiderül, hogy csúnyán bántatok velük, jaj lesz nektek).* Ezzel bocsátott el! S intett: fel a vonatra. Szóval megjegyezte: lehet, hogy visszatérünk. Erre én mindig felfigyeltem. Az alsórákosiak nem tudtak románul. Román volt a szomszéd község, de ők csak magyarul beszélnek. Nem is értették, miért fakadtam sírva.

Kémek és biztonságiak

Na felültünk, s irány Segesvár. A Siguranța legiune-ja (az állam-biztonsági szerv területi egysége). A büntetett előéletűeket s a gyilkosokat tarthatták ott. Egy nagy udvarra betereltek, barakkszerű földszintes épületek körben, berácsozott ablakkal. Hát épp egy ilyen rácsos ajtó nyílik előttünk. Benn a teremben egy sereg magunkszórú fiatal, mind civilben. Kivörösödött szemekkel. A lepedő leterítve a földre. Ott feküdtek, még az este megérkezhetek Aradról, Várad alól, Tordáról és máshonnan. Velük jöttek a szülők is. S ahogy mentünk le, láttam, úgy sírnak a nénik. A fele ült a földön, fejük a falnak vetve, mások rosszul lettek, s a férjek vigasztalták, simogatták, biztatgatták őket. Irtó-zatos látvány. S minden ablaknál két fegyveres katona.

No de kihagytam egy fontos részletet. Nedelcu őrmester még Rákoson, az őrsön, ismervén engem, odalépett hozzám. Lenka, mondta, rád bízok egy levelet. De jól vigyázz, nagyon fontos, nehogy elvesszen. Mikor Segesvárra értek, azt tőled át fogja valaki venni. Én betettem a blúzom alá, s mindegyre megtapintottam, nehogy elvesszen. Megbízatásom volt, ugyebár (nevet). Nem is sejtettem, a halálos ítéletemet viszem. S mikor bevittek a Legiuneara, bejön egy tiszt, s azt mondja: „*Copii!* (Így szólítottak. Nem szégyellték magukat gyermekekkel így bánni! Utólag gondoltam el, milyen ember telenség áldozatai lettünk.) *Copii! Stiți pentru ce ați fost aduși aici?*” (Gyerekek, tudjátok-e, miért hoztak titeket ide?) Azt feleltük, nem. „*Ia să vă citesc! A adus cineva o scrisore cu voi?*” (Hadd olvassam fel nektek. Hozott-e valamelyikötök egy levelet magával?) Elkiáltottam magam: „*Da, da!*” Szaladtam szembe vele. Nagyot sóhajtott. „*Hai să vă spun de ce sunteți aici?*” (Hadd árulom el, miért vagytok itt.) Szétnyitotta, egészen hosszú levél volt. Az nekünk olyan dolgokat olvasott fel belőle, hogy én csak úgy ájultoztam. Azt, hogy „tânăra” (ifjú lány) Szén Lenke „*de șapte ori a fost prinsă pe hotarul țării ca spioană!*” (hétszer kapták el a határon mint kémnőt). Volt képe az őrmesternek ezt írni! Én legfeljebb Kőhalomig jártam el, szűk körben mozogtam, még Segesvárt sem ismertem, nemhogy ki a határra. És folytatta, hogy vittem a magyaroknak a híreket a románokról. Kém voltam, akárcsak a másik két társam. De hosszú levél volt, részletezte, hol vallattak, és hol tartóztattak le. Engem, aki soha rendőrségen vagy bíróságon nem jártam, soha el nem ítélték. De ha rajtakaptak a kémkedésen, miért nem zártak el? Nos, én közben mindegyre lázongtam, közbe akartam vágni: *Én nem! Én nem!* „*Taci!*” (Hallgass!) Nem engedett szóhoz jutni. Még egy képtelen vád, megint tiltakoztam volna, de letácsolt. Nem szabadott védekezni sem. A felindultságtól azt sem tudtam, mi történik.

Ez a levél rólunk, ötünkéről szólt, és a Nedelcu tollából született, ugye. A többiekről nem emlékszem, mit mondott, de őket még az este kihallgathatták. Hogy mi volt a valódi bűnük? Talán Magyarországon élhetett valakijük. Ezért csinálták volna? Úgy gondolom, nem. Utóbb tudtuk meg, minket túszként tartottak fogva.

Fegyveres búcsú a szülőktől

Nos, a felolvasás után: öltözzetek fel, pakoljatok össze, s a katonának kiadta a parancsot, kísérjenek ki az állomásra. A 17 katona végig velünk jött. Befutott egy másik vonat, viharvert, bombázások, puskalövések nyomait viselő vagon, két fülkével. Úgy látszik, mi voltunk az utolsó szállítmány. Az udvaron, akik a gyermekeiket nem látták estétől reggelig, nekikrohantak. A nyakukba borultak, ölelték, csókolták őket, sírtak... A katonák ellökdösték őket, még beléjük is rúgtak. Letépték a gyermekeikről a kétségbeesett szülőket. Kivittek a főútra, sorba állítottak. Két méter távolságnak kellett lennie köztünk és a járókelők között. Két katona ment elől, utánuk ötvenegy fiú és mögöttük tizenheten mi, lányok. Sokan. Hatvannyolcan. Feltűnt a járókelőknek, utánunk szaladtak és kérdezték: hova kísérnek ennyi gyermeket a fegyveresek? A szülők válaszoltak. Csak engem nem kísért senki, annyira félrevezetett az a senkiházi. Segesvár forgalmas város, zsúfolt volt az út. Egy asszony – az aradi Nagy Margitnak az édesanyja, sírógörcsöt kapott. Rárontott a menetünkre, rávetette magát a lányára. Ordított, sírt! A katonák lerángatták a lányáról, s hasba rúgták jó párszor. S félreteremtették a bámészkodók közé a nénit.

Kiértünk az állomásra, megint sorba állítottak, közbül mi, körülöttünk a katonák. Egy tiszt jött ki s kiadta a parancsot. „*Îi duceti până la graniță, la frontiera, și de acolo o să vă întoarceți înapoi.*” (Kiviszitek őket a határra, s onnan vissza-

fordultok.) Ezeket a katonákat nem engedték át a fronton, ott más katonáknak kellett minket átvenniük. S megparancsolta, a szemünk láttára töltsék meg a fegyvert: „Încărcăți arma!” (Fegyvert tölts!) S csattant a fegyver. És hozzátette: „În caz de bombardament, de incendiu” és sorolta, „sau dacă încearcă să fugă, îi împușcati ca pe niște câini!” (bombázás, tűzvész esetén... vagy ha szökni próbálnak, agyonlövitek őket, mint a kutyákat!) Felmutatott a vagonajtóra, és fel kellett szállni. A vonat megindult visszafele.

Az édesapa futása

Jaj, kihagytam még egy részletet. Én könnyen voltam öltözve, mert félrevezettek. Miközben leszállítottak Segesvárra, édesapámék megtudták, hogy mégis a frontra visznek, s nagyon megijedtek. Akkor ő hamarjában két ökör árát magához vette, s megfutamodott. Azt mesélte, egyet futott Alsórákosig Datkáról, hogy nekem a pénzt ideadhassa. S mikor a vonat indult ki az állomásról, megláttam, hogy szalad, szalad felém azon az úton, az állomási úton, melyen a cukorrépát és egyebet szoktak bevagonírozni. De szaladt, szaladt! S mikor már csak vagy harminc méterre volt, a vonat puffogni kezdett és megindult. S mintha most is látnám szegény jó apámat, mint akit letaglőztak: elengedte a kezét, lelassította a lépteit kétségbeesetten. A pénz ott maradt nála, s engem elvittek Segesvárra. A szerencsétlenségben az volt a szerencsém, hogy egy nagynéném Alsórákosra ment férjhez, s a két ökör árát édesapám nála hagyta. Talán ötezer lejt. Mikor hoztak vissza a legiuneről, szintén Rákoson keresztül vittek ki a határra. De nem lehetett tudni, mikor és melyik vonattal jövünk.

Háborús világ volt, a vagont hol lekapcsolták, hol vissza, s megint utána akasztották egy-egy szerelvénynek. Szegény Mári néni reggeltől éjfél utáni két óráig leste az állomáson, ha

jőni talál a vonat. A többiek is látni akarták még az övéiket, és még adtak fel ezt-azt a vonatra. De az csak éjjel kettőkor érkezett. Koromsötét, a háborúban világítani nem volt szabad. Csak a hangot hallottuk. Befutott a vonat és megállt. A szülők odaszaladtak, neveket kiáltottak. Én is szólítottam: „*Mári néni! Mári néni!*” „*Hol vagy lelkem, hol?*” Erre, erre. A hangom után talált meg. Én az ablakon kihajoltam. Nem értem el a kezét, felkapaszkodott valamire, s feladta, amit hozott. Ő felpakolt nekem egy literes üvegben az övéből kakaót, valami szálamit, sajtot, kenyeret, még zöldhagymát is tett, valami saját ruhadarabját, s szoknyát, blúzt. Az övéből, mert otthonról azt már nem hozhattak. S ideadta a pénzt. „*Ne sírj, lelkem, mert a Jóisten hazasegít!*” „*Nem sírok.*” „*De tudom, hogy sírsz, mert a könnyed a kezem hátára cseppent.*”

Elindultunk, irány a front, a keleti.

Át a Regáton

Ploiești, Bukarest. A vasút mente fel volt bombázva, ugye azt bénították meg leghamarább. A háború ötödik évében járunk. Tölcsér alakú gödrök, árkok mindenfele. A vasúti sín felkunkorodva. A búzatáblákon nagy kormos égésnyomok. Tüzet fogtak, mert már érett a búza. Szörnyű látvány volt a vasút mente. Bukarestbe minket is elért egy bombázás. Kiszállítottak az állomáson. Látszott, nem az első bombázás, mert egy nagy épület össze volt törve, deszkával foltozták be a falakat. Az ágyúgolyó szilánkjai becsapódhattak, és kiálltak a deszkákból. Mintha most is látnám. Nekünk meg volt mondván, lelőnek, ha elfutunk. De amikor a bombázás megkezdődött, a katonák úgy eltűntek, azt se tudtuk, hová. Mi összebújtunk az állomáson, mint a csirkék. Hát amikor véget ért, egymást is alig láttuk a nagy porban, füstben. Aztán, ahogy tisztult a léggör, szivárogni kezdtek a katonák.

Annyiszor megszáámoltak! „*Câți ai numărât?*” (Hányat száámoltál össze?) Azt hitték, kerekét oldunk. De nem hiszem, hogy haza tudtunk volna jutni magunkra.

Átszáállásra kellett várnunk. Na, estefeled felpakoltak egy vonatra, elvittek Brăiláig, s ott fel egy hajóra a Dunán. Enni? Evett, akinek volt mit. Nem kérdezett senki semmit, amíg három napon át tartott az út. Igaz, Brăilán kaptunk egy darab hideg puliszkát szitálatlan lisztből s egy darab telemea túró (sós túró, román specialitás). Háat azt eldobtuk. Mi magyarok nem ettük a telemeát s a szitálatlan puliszkát. Egy se ette meg. A hajón tiszték is utaztak Galacra. Nézték s csodálkoztak: katonák kísérek gyermekeket, azok szedett-vedett öltözékben – nem tudták elképzelni, mi lehet. Kezdek érdeklődni, de társaim nemigen értettek románul. Én beleszóltam, elmeséltem, hogy szedtek össze, mit tettek velünk. Mire azt kérdi: „*Și acum ce se va întâmpla cu voi?*” Nem tudom. Összenéztek. Az egyik: „*Sunt amărâți săracii! Că știe că nu mai vede casa!*” (Elkeseredettek szegények, mintha tudnák, nem látják már viszont az otthonukat.) Na, ez nekem egy tördőfés volt. Láttam, innen hazakerülni nehezen lehet. S felemlítettek maguk közt egy esetet: *Emlékszel, mikor egy hajóra feltettek valami zsidó fiatalságot? „Niște tineri ca niște bujori!”* (Bimbózóan szép ifjakat). És lehajtottak velük a tengerre, és ott elsüllyesztették a hajót. Ezt kellett végighallgatnom.

Bori néni, az örökbefogadó

Na, Galacon kiraktak és be egy nagy kaszárnýába, ahol nagyon féltünk. A tizenöt éves rákosi fiúcska édesanyja kérdte volt a tisztet, engedje meg, kísérje el a fiát, amíg lehet. Nem tudott megválni tőle. Nagy szerencsénk volt Bori néni-vel. Jószágos asszony, kísérté a fiacskáját egész végig. Mégis egy felnőtt is volt velünk, s végig vigasztalt. Galacon hemzsegtek

a katonák a kaszárnyában, néztek minket, mint valami csodát. Betereltek egy terembe, s valamelyiknek eszébe jutott, mi lesz, ha éjszaka ránk törnek. Ennyi leány ugye, s ilyen szedett-vedett őrizet mellett. A katonák köztudottan vadak. Na, ami mozgatható volt abban a teremben, asztal, pad, szék, mindent az ajtóra raktunk. Mind együtt, Bori néni is velünk. Neki volt az ötlete, hogy barikádozzuk el magunkat. De nem is kísérleteztek a katonák. Reggel felraktak egy teherautóra, s azzal egészen Găvănoasăig szállítottak. Ez egy falu Besszarábiában, azon túl már valóban a front feküdt. (Ma a Moldvai Köztársasághoz tartozik, annak déli csücskében található, az idáig nyúló ukrán határtól és a Duna felső ágától némileg északra fekszik, a Budzsák peremén – szerk. megj.) Olyan terület, ahol az arcvonal hol erre, hol arra nyomult. Más katonák, más autók vett át minket. Hepehupás terep, feltúrva. Úttalan utakon vitt egy nagy teherautó a nagy melegben. Mikor egyet zökkent egy lövészárokból vagy ágyúgolyó feltúrta gödörben, mind egymásra hullottunk. Mire felkeltünk, újra ott voltunk. A végén még el is kacagtuk magunkat. Csürom izzadság mindenki. Porosak, hogy alig ismertük meg egymást. Árkon-bokron át haladtunk. Ha falu akadt utunkba, az mind üres, az emberek elmenekültek. Egy-egy kutya futott át az úton. Nem tudom, de talán román, tatár, török falvak lehettek. Ki volt írva mindenüvé: Tifos! Fekete szurokkal, nagy hitvány betűkkel, lefolyt a falakon. Tífuszjárvány, tetűsereg. De a lakók már sehol.

A falu, ahova beértünk végül, egy kicsit jobban nézett ki. Megállt az autó, valami községháza vagy földesúri udvarház előtt. Leszöktünk és leültünk az árnyékban. Letelepedtünk a tikasztó melegben a csomagunkra. De én ott is a leggyámoltalanabb voltam, mert úgy elaludtam, hogy a katonák kellett levegyenek. „*Hai! Vrei să mergi mai departe?*” (Mi az, tovább akarsz utazni?) – kérdezték csúfondárosan. Valahogy

elvánszorogtam a ház alá. Elévettek egy listát, s mindenkit kikérdeztek. Mikor hozzám értek: *Hogy hívnak? S milyen faluból, megyéből? Dopca. Nagyüküllő megye.* Azt mondja az egyik: „*Stai, mă! E un bărbat aici, ăla-i din Dopca. Du-te și chiamă-l!*” (Megállj, te! Van itt egy férfi, az datki. Szaladj csak, hívd ide!) Hozták is, egy datki román ember volt, György bácsi, jól ismertem, már negyedik éve a fronton. Mikor meglátott: „*O cunoști pe fata asta? E consăteanca ta!*” (Ismered-e? Falusfeled.) Nem ismert meg. Négy év nagy idő, a fiatal sokat változik. „*Da tu îl cunoști?*” (De te felismered?) „*Ên igen. Hát György bácsi, nem ismer meg? Ên Lenke vagyok.*” „*Te vagy az?*” Elkezdett sírni. „*Hát te hogy kerültél ide, drága gyermek?*” „*Hát hoztak...*”

Egy másik is felfigyelt valamire: „*Szén? Stai mă, că am eu la București un prieten, Szén István, ăla ți-e unchi!*” (Megállj, te, van nekem Bukarestben egy barátom, Szén István, annak a nagybátyádnak kell lennie.) Nem az volt, csak névrokon. De visszaemlékezett, hogy járt vele vadászni még Datk fele is! Nem tudom, de György bácsival szerencsém volt. A másik tiszt is, ahányszor levelet kapott attól a barátjától, mindig közölte velem, *a bácsim írt neki, și i-am scris că ești aici*” (és megírtam neki, hogy itt vagy).

Egy ezredes feltárja a titkot

Milyen távol volt a front? Hát nem voltunk éppen az első vonalban. Mikor milyen távolságban. A lövések jól hallatszottak, egész áldott nap puffogtattak. Olyan három hónapig tartózkodtunk ott. Ahogy a front halad befele, úgy mi is vele. De Besszarábián túl nem mentünk. Az akkori Cahul és Izmail megyék területén mozogtunk. Amikor az oroszok elszakították a frontot, mi is visszavonultunk. A front hullámzott ide-oda. Azért volt minden összetörve.

Hogy a túszoikat, foglyokat lágerben, zárt helyen szokás tartani? Biztosan, de talán ők sem tudták, mit akarnak velünk. Elmesélek egy dolgot. Bori néni még velünk volt, s ő kitalálta, amikor átadtak a kísérőink az új tisztnek, adjuk össze a pénzünket, s Bori néni beszéljen vele. Szép kis summa volt. Ő oda is ment és beszélt az ezredessel. Az sírva fakadt: *Nekem, drága, mondta, nem kell egy lej se. Én tudom, ezek gyermekek. „Și eu am trei copii acasă. Sunt tată” (Nekem is három gyerekem van otthon. Apa vagyok). Ő egy lej nélkül is hazaengedne minket, de nem teheti, mert mi túszoak vagyunk. „Sunt ostateci!”* Kimondta.

A pénzt nem vette el, elsírta magát. Az a baj, mondta, hogy Magyarországon összegyűjtötték az erdélyi román ifúságot. Ezt állította, de nem volt igaz. *„Dacă îi împușcă pe ai noștri, îi împușcăm și noi pe ai lor”*. (Ha ők lelövik a mieinket, mi is kivégezzük az övéiket.) Azt mondta. *„Dacă le dă drumul acasă, le dăm și noi.”* (Ha hazaengedik őket, mi is hazaengedjük ezeket.) Még emlékszem arra: *„Îmi este rușine”* (szégyellem) – mondta –, mert úgy szól a parancs, hogy onnan kell ezeket a magyar gyerekeket összeszedni, ahol lehetőleg csak egy van, hogy jobban fájjon. Illetve a legjobb családokból. Azt mondja: *„Ce să fac? Eu ce să fac?”* (Én mit tehetek?) Mindezt akkor, amikor próbálkoztunk azzal, engedjen el, és ne vigyenek ki a frontra. Az őrségnek ugye vissza kellett térni, miután átadtak. Úgyhogy nem tudtuk lefizetni. Azt felelte, nem teheti. S még hozzátette magyarázatképpen, miért s mivel indokolták a felettesei a letartóztatásunkat, kiszállításunkat. Hogy ez válasz a magyaroknak. S hogy túszoak vagyunk. Ostateci. Én aztán azt az ezredes nem is láttam többet, a főhadnagy Dumitrescu foglalkozott utána velünk.

Erről Magyarországon semmit nem tudtak. A pap bácsi, a nagybátyám fia künn élt Magyarországon, intelligens, tanult ember, és megérdeklődte, tudnak-e rólunk, és szedtek-e

Harta administrativă a României în 1942-1944

LEGENDĂ:

- Frontieră de stat
- Limită de Guvernământ
- Limită de circumscripție administrativă
- Limită de județ

NEAMȚ Nume de județ

■ Capitala României, municipiu reședință de județ

⊙ Municipiu reședință de județ

○ Oraș reședință de județ

Odessa Reședință de Guvernământ

Sibiu Reședință de circumscripție administrativă

Bacău

GUVERNĂMÂNT
GENERAL AL
POLONIEI

România adminisrztrativ térképe 1942–1944-ben

össze román gyermekeket. És nem tudott hasonló esetről senki. Hazugság volt tehát, akárcsak az aljas vádak, amiket az én fejemre olvastak.

A halál pitvarában

Hogy adtak-e valami foglalatosságot? Beosztottak, a lányok egy részét a mosodába küldték, másokat a tisztai konyhára. Engem is oda, de ott dolgozni kellett. Négyen voltunk, nem mi főztünk, csak segítettünk a katona szakácsnak. Zöldséget takarítottunk, ezt-azt. Nehezebb volt a mosoda.

Még egy dolog. Mikor hetedik után abszolváltam Alsórákoson, Garcea tanító vizsgáztatott, Nedelcu őrmester is jelen volt, s egy Dumitrescu nevű volt az igazgató, aki levelezte a vizsgát. Sokan voltunk. S ennek az öccse ott szolgált abban az ezredben, ahova kerültünk, s kisült, hogy az neki nagybátyja. Dumitrescu főhadnagynak. Ezzel is szerencsém volt, jól fogott. Ránk, leányokra nagyon vigyáztak. Az ezredes többször mondta, ő meg akarja mutatni, ott is megbecsülheti magát, aki meg akarja. De megfenyegetett: vigyázzunk magunkra, mert akiről rosszat hall, az megjárja. Meg is járták. Vagy négy aradi lányt a pincébe záratott be. Össze, igen összeszűrték a katonákkal a levet... Nem hiszem, hogy erőszak lett volna, inkább engedtek az udvarlásnak. Aradiak. Velem egyidős leányok voltak, na, de én gyermeknek számítottam mellettük.

A datki temetőben

A negyedik múltidéző beszélgetésen Kovács Lenke asszonnyal nem tértünk rá rögtön a folytatásra, hanem két újabb datki emléket elevenítette előbb fel. A front poklából kis kirándulást tettünk, s hogy az sem volt épp felüdülés, az már

a korszak, a háború utánit is beleértve, valóban apokaliptikus jellegéből fakad. Érdeemes ideiktatni, alapvető dolgokat árul el az otthonról, ahova visszavágyott a frontról a gyermektűsz, s amely nemegyszer aknamezőként vette körül a családot az ötvenes években is. Azt is mondhatnánk, a frontélmények ehhez mintegy bevezetőül szolgáltak.

Hogy Datkról kérdezett a múltkor, eszembe jut egy temetőnkkel kapcsolatos történet az ötvenes évekből. Mondottam ugye, hogy a datki magyarok és románok jószomszédi viszonyban éltek, de amikor nemzetiségi kérdés merült fel, akkor nagy románokként léptek fel, sőt magyarfaló gesztusok is előfordultak. Áskálódás, árulkodás, minden megtörténhetett. Nálunk a román temetőt az unitáriussal egy kerítés övezte, nekik kisebb hely jutott, mert kevesebben voltak, de az a román egyházé. Rendes, a mieinkhez fogható sír kettő ha került. Akik azokban feküdtek, azokat Bukarestből hozták haza eltemetni, a többi egyszerűbb, nagyjából fakesztes sír, azokba a nevük beáskálva, nem volt szakember, aki avval foglalkozzék. Különben másak a temetési szokásaik is. Nem várja meg a lelkész, amíg elföldelik a halottat, hanem elmondja a magáét, megfűstöli a levegőt, s avval kapja magát, mint aki jól végezte dolgát, és elmegy. A gyászolók maradnak és a sírásók. Külön sírásóik nincsenek, baráti alapon ássák meg a sírt. Nehéz munka, jó barátok, rokonok, román vagy magyar szomszédok, mindenkinek van valakije, akinek tartozik a sírásásban való részvétellel, s ezt kötelességszerűen teljesíti is. Olyankor a halottas háztól kivisznek a temetőbe kis ételt, szalonnát, hagymát, pálinkát, s megkínálják a dolgozókat.

Na most, hogy az esetre térjek, másnapra a magyar temetőben készült egy temetés, ásták a magyarok a sírgödröt. Egyszer csak megjelentek a román részen valami román lurkók és suhancok, fejsze volt náluk. Én akkor már férjnél voltam Kőhalomban, úgy mesélték, és nekiállnak kivágni a keresztek. Az

elkorhadtakat kirúgták, a többbit kivágták. A magyarok látták, mi folyik, de hadd tegyék, az ő dolguk. A temető nincs kerítéssel elválasztva közepén. Gondolták, ha beleszólnak, még rájuk kennek valamit, jobbnak látták, nem is venni észre. Vágjátok, a tiétek! Kidöntöttek elég sokat. De nem vették észre a románok csak másnap, a temetés idején tűnt fel nekik, hogy sok kereszt hever szanaszét. Volt, aki rögtön kapcsolt: összefüggésben lehet a tegnapi sírásással. S elterjedt, hogy a magyarok döntötték és vágták ki azokat, megcsúfolták a román sírokat.

Felbolydultak veszedelmesen, kihozták a rendőrséget, azok helyszíni vizsgálatot folytattak. Egyikük előállt, hogy „*ungurii și-au bătut joc de strămoșii noștrii*” (a magyarok gúnyt űztek az őseinkből). Elészédtek a magyar sírásókat. Szorosan közrefogták őket, fenyegetőztek, hogy elítélik őket. Meg kellett mondaniuk, hogy ők bizony látták, mi történt, meg is nevezték a román gyermekeket, akik ott fejszével randalíroztak. Ezeknek a nyomára akadtak, s így elsimult a dolog, különben nagy bajba kerültek volna a magyarok. Így elhallgattak, s többé nem emlegette senki.

Beszólalatatás az ötvenes években

Én ötvenben mentem férjhez, s férjemmel Alrákoson laktunk, majd Kőhalomba, a kisvárosba költöztünk. Abból az időből van még egy történetem, mely ide kívánczodik, kiegészíti, amit édesapámról és a sorsunkról meséltem.

A kommunizmust a kótarendszer előzte meg, a beszólaltatásoké. (Kvótának, kótának nevezték az ún. kizsákmányoló kulákokra kivetett terménymennyiséget, amit évente kötelező módon be kellett a gazdának az állami alapnak szolgáltatnia – szerk. megj.). Nagy kótákat róttak ki a jómódú emberekre, gazdákra, édesapám közéjük tartozott, szinte mindent elvittek a „kulákoktól”. Ahol nagyobb mennyiségű

A besszarábiai Găvănoasa-n a szabadtéri katonakonyhán, Nagy Ida tordaszentmihályi sorstársammal és a konyhán dolgozó „premilitárokkal”

gabona termett, nem a szérűre rakodtak ki a gazdák, hanem a saját udvarra hozták be a cséplőgépet, ne kelljen kétszeri hazahordással nehezíteniük a dolgukat. Otthon hatalmas asztagot raktak, s a gépet húzatták portáról portára. Eléje fogtak négy ökröt, s taszították, húzták, kiabáltak nagyokat, s bevitték annak a gazdának az udvarára, akinek elkövetkezett a sora a cséplésben. Szegény apám lábán a kazán kereke átalment, egy egész nyáron át ágyban feküdt emiatt. Megkezdődött a cséplés, tartott vagy két nap, nagy gond, sok bajjal. Nos, a kótába való búzára felügyelt egy csendőr, és a község-házáról is valaki, aki felírta, hány mázsa megy a gazdának s hány az államnak. Ügy emlékszem, azt azonnal rakták fel egy szekérbe. Akkor nekünk kilenc mázsa búzánk ment a kótába.

No, de azt magának a gazdának kellett Kőhalomba szállítania, jó tizenhét kilométerre. Ott a megbízott kiszámította, mennyi, s másnap kellett beszolgáltatnia a gazdának.

Kőhalomban volt egy félbemaradt líceum a vár alatt. Ahogy beállt a kommunizmus, a líceumépítéssel leálltak, de fel volt húzva, a lépcsőzet megvolt. S oda kellett a gazdának a hátán felvinnie, édesapámnak is a beteg szívével, a negyedik emeletre a korlát nélküli lépcsőkön. Szegény édesanyám még azt a butaságot is elkövette, mikor a zsákot varrta, az ötvékás zsákot megpótolta még két vékával, hogy kevesebb zsák fogyjon, de így többet kellett emelni. Ott mindenki vitte a hátán fel.

Az ágens Márti József volt, ő egy kis protekcióval rendelkezett az irodán, mert gazdasági iskolát végzett. Ő felügyelte az átvételt. Azt mondja édesapámnak: *„Sándor bácsi! Gyönyörű a búzája”*. Édesapám épp ürítette a zsákokat, akkora halom volt, mint egy havas. Azt mondja: *„Sándor bácsi, ebből egy zsákkal visszaviszünk”*. Édesapám nem helyeselte. *„Én ilyet nem csinálok, mert nem akarok börtönbe kerülni”*. Márti: *„Ne féljen, nem történik semmi sem. Betejszi a székér fenekibe, ráteszen egy pokrócot, senki észrevenni nem fogja”*. Pedig szigorú ellenőrzés volt, akit rajtakaptak, az börtönnel bűnhődött. Édesapám vonakodott, de azt se merte, hogy ne tegye meg, mert azzal a Jóskával még sokszor lehetett találkozása, nem akart vele sem ujjat húzni. S gondolkozott. *„Na vigye, vigye!”* – biztatta a másik –, *„s tegye rá a pokrócot”*. *„De Jóska, ha engem a tizenhét kilométeren valaki csendőr megkérdez, mi van a pokróc alatt, s megtalálják, mit tegyek?”* *„Ó, itt vagyok én, ne búsuljon”*. *„Te itt vagy, nem téled fogják kérdezni, hanem tőlem!...”* No de aztán letakarta, s visszavitte. Sokszor elpanaszolta, hogy ő milyen idegállapotban volt, amíg Datkra visszahozta azt a búzát. *„Aztán Sándor bácsi, tessék levinni a házunkhoz, s ott letenni”*. Szegény apámmal a saját lakására el is vitette a lopott búzát. Szerencsére nem vesztett rajta. De ilyen tolvajságok folytak, s így zsarolták a gazdaembert. Aztán a kollektív még apám halála előtt, talán 1958-ban alakult meg.

Egy szerencsés kislány

Térjünk vissza a frontra. Mi 1944. június 8-tól szeptember 29-ig voltunk távol, igazolásom van róla. Nekem nagyon nagy szerencsém volt, mert ahogy elmentem, úgy értem vissza épen és egészségesen. De hosszú sora van azért annak is. Nem bántalmaztak, nem erőszakoskodtak, ha olyan lettem volna, biztosan megteszik, de még csak nem is kísérleteztek. De ehhez nagy szerencse, sok szerencsés véletlen kellett. Azt hiszem, ezzel a Dumitrescu főhadnaggyal is szerencsém volt, akinek a nagybátyja igazgató-tanító volt Alsórákoson, ahogy említettem. Nos, ez vigyázott ránk, ellenőrzött is. Ezt rögtön közölte velünk.

Abban az ezredben – mi a harmadik századhoz tartoztunk – híradósok és hidászok voltak talán. A front második vonala, ahogy az első vonalban fogyott az ember, ezekkel pótolták. Mikor odaértünk, kaptunk egy lakatlan szobát, tele priccsekkel. Azt mondták: ne féljünk, nyugodtan alhatunk, mert ők katonákat állítanak az ajtó elé fegyveresen. Igen ám, jegyeztem meg én, de mi a katonáktól is félünk. Jaj, itt nem úgy mennek a dolgok! Itt rend van. A parancs, az parancs. Azok örködni fognak. Ilyen problémánk nem is akadt, akik bolondságokra kaphatóak voltak, azok otthon is megtették volna. De meg is büntették őket szigorúan. Persze tisztekkel érintkeztünk, a hely is csendesebb volt, ahol nemigen bombáztak, legfeljebb tévedésből. Az első vonal rettenetes lehetett, itt azonban a tisztek közül egyesek még a feleségüket is el-elhozták egy pár napra. A frontszolgálatos tisztek sok pénzt kerestek. Nekünk is úgy szórták sokszor, mint amikor a búzát vetik. Hogy szedjük össze. Csak úgy szórakozásból. Ez a főhadnagy sokat szórt. Örvendtünk, szedtük össze, s ő élvezte.

Ügyeltem arra, naplórásra is szakítsak időt. Volt füzetem és ceruzám. Sajnos elveszett. Leírtam, hol járunk, mi történt. Csak pár szóban, mert mindig fáradtak voltunk. Emlékeztetőül,

hogy el tudjam otthon mesélni a szüleimnek és a pap bácsinak. Persze, nem tudta senki, csak a leánykák, akikkel együtt laktam, öten egy szobában. „Mit írsz? Űgyse olvassák el! Ne firkálj! Feküdj le!” Mi lett vele? Hazajöveletem után mások is beleolvastak. Falun az volt a szokás, a fiúk jártak a lányos házakhoz, ha nem udvaroltak valakinek, akkor is, csoportosan jöttek négyen-öten. Én meséltem nekik, és elévettem a naplóm. Nem gondoltam, hogy annak lába kelhet. El is felejtkeztem róla. Hát egyszer keresem, és nem találom. Elvitte valamelyik s nem adta vissza. Irigység, bosszú? Sose tudom meg. Kár, mert egészen vissza Segesvárig jegyzeteltem.

A pénznek lába kel

A pénzem: az én ötezer lejem megmaradt, de mégsem. Hogyan? Hát a falu végén feküdt a Ialpusz tó (a mai ukrán térképen Jalpuh ozero – szerk. megj.), hatalmas nagy, mint a tenger, a másik partját nem is lehetett látni. Abban halásztak. A nép nagyon primitívnek tűnt, de voltak jó módúak is. Nos, a halászok legtöbbször faltak valamit, s kimentek a tóra. Délben hozták a halat teherautókkal, megjött a kazán, megebédeltek. Nagyon igénytelen, egyszerű emberek. Mi egy uradalom udvarán voltunk megszállva, az udvaron lennebb betonvályuk álltak, de inkább víztartályoknak nevezném, egyikből folyt át a víz a másikba. Szűkében voltunk a víznek, nem lehetett akárhol mosdani. A halakat is ott osztályozták, odafarolt a teherautó, s hányták a halakat, melyiket melyikbe. A súlyuk szerint és a fajtájuk szerint. Ezeket ládába rakták és szállították el, nem tudom, hova. Abból éltek ezek a gazdag emberek, de a föld is az övék volt. Aztán egy éjszaka az oroszok előretörték, s ezeket az uraságokat elvitték, nem tudta senki, hova. Ott maradt minden, ahogy volt. Mi ott laktunk, de abból az udvarból a „bojár”, ha az volt, már nem volt sehol, az oroszok elvit-

ték. No de mi leánkák ott mosakodtunk a váluknál. Nagy volt a meleg, délben jöttünk haza a konyháról, s na, gyertek, mosdjunk meg. Én azt az ötezer lejt kivettem a nyakamból a zacskóval, s letettem a válu szélére. Megmosakodtunk, felöltöztünk, s eljöttünk. A pénz pedig ott maradt, nem is vettem észre, csak este, hogy hiányzik. Kezdtém sírni! Kétségbe voltam esve. Másnap panaszkodtam a főhadnagynak. „*Azt visszakapod, itt igazság van a katonaságnál!*” Még a más ezredekben is kihirdette: figyeljék! Figyelték is napokig, de soha meg nem került az a pénz, akármekkora volt a rend.

Levélírás

A tizenöt éves fiú édesanyját csak a frontig engedték velünk jönni, onnan haza kellett térnie. Ő vitt hírt rólunk. Nekünk szabad volt ugyan levelet írni, de hogyan. A tábori postaszámmomra emlékszem: 4863. A három hónap alatt egy levelem érkezett. Adtak nekünk is egy levelezőlapot, de kijelentették, csak jót írhatunk. Cenzúrázták. És csak románul. Aztán aki panaszkodott, annak a levele nem ment el. A front háta mögött léteztek falvak, melyeket nem ürítettek ki teljesen, néhol még templomba is eljártak egy páran. Az egyik faluban élt egy jegyző és egy pap, fiatalok és családtalanok, ha bomba éri őket, ne maradjon árva utánuk. Ez a jegyző tartotta a kapcsolatot a román tisztekkel. Azt mondja. „*Fetelor*” (lányok), *jövök egy ötlettel.* Tudta ugye, nem írhattuk meg a valóságot, nem továbbították azt a levelet. „*Adjátok össze a pénzeteket, én elküldöm azokat a leveleket. Írjatok meg mindent, úgy ahogy van, s ne a katonai ládába tegyétek, hanem adjátok ide nekem. Én azt felteszem a szabad postára.*”

Hát mi boldogok voltunk. Én is megírtam édesanyáménak a bánatom, kiöntöttem a lelkemet, de nem magyarul, hanem románul. S odaadtuk a pénzünket. Azokat a leveleket

soha meg nem kapták. A pénzt zsebre vágta, s annyi. Volt lelke azt a kis pénzt is elcsórni a gyerekektől, ami maradt nekik. Ő lepaktált a tisztekkel. Azután hallottuk, hogy beadta a leveleket az ezredhez az irodára, s ott kiolvasták őket. Dehogyan adta fel. Én hazulról egy levelet kaptam. Nővérem írta román nyelven. Jó testvérek voltunk, szerettük egymást. Írta: mintha látná, hogy megyek pirosba öltözve. Mert édesanyám szerette a piros színt, piros babost. Azt írta: „Mintha látnám, hogy jössz felém pirosban a mezőre”. Románul volt írva, és mikor felolvastam a háziaknak – ott voltunk megszállva –, úgy sírtak a háziak. Ez még az elején történt, de már Beszarábiában.

Temetés. Kiütött a tífusz. Ki volt írva a házakra fekete bitumennel, nagy hanyagul, meszelővel – lefolyt a falon –: *Tifos!* Tombolt a járvány. Mindennap temettek. Nem is hittem, hogy mi onnan megszabadulunk. Egyszer a konyhán vagyunk. A tisztek azt mondták, lányok vagyunk és tisztán tudjuk tartani magunkat, azzal megvédjük az életünket. Nekünk tetűnk nem volt. Nem hiszem, hogy a tiszteknek vagy a katonáknak lett volna, mert eleget jártunk köztük, mi főztünk nekik. Hát egyszer a lábamon mászott fel egy tetű. Kezdttem nagyon sírni. Kérdezték a tisztek: megcsípett-e? Én nem tudom. Mászott fel a lábamon egy csúf tetű. Megirtóztam nagyon. Gondoltam, már meg kell haljak, ha rám mászott. Azután megvigasztaltak: „*Ó minket hány megcsípett. Nem minden tetű okoz tífuszt*”. Hála Istennek, nem is lett bajom belőle. Beteg se lettem.

Földművesek

Nem laktunk végig egy helyt, ahogy a front haladt Oroszország fele, mi is követtük. Első megállónk Găvănoasan volt, ott vagy három hétig laktunk. Găvănoasa nagy kiterjedésű

falú, s nagy szárazság volt azon a nyáron. Sokszor felkészült a nagyidő, villámlott, dörgött, csattogott – és semmi! A lakosok ortodoxok voltak, kimentek a dombokra, pap vezetésével, rúdra kifeszített zászlókkal, füstöltek, imádkoztak, kérték Szent Pétert vagy kit, adjon esőt. Ezt minden nap csinálták. Hát egy nap bizony lett, de olyan! Felhőszakadás. A faluban voltak patakok, de víz bennük semmi, csak a fűzfák jelezték, merre a medre. Azt mondták, évek óta nem folyt ott víz. Na most két méter magosan jött. A magaslati legelőn is eshetett, mert egy egész juhnyáját hozott. Odaveszett a juhász is. Ezek meg ki voltak éhezve. Hamar horgokat készítettek, s a nagy vízből húzták ki a megfulladt juhokat. Másnap elment az orkán, kisütött a nap. A melegben ott nyúzták meg a döböket, sütötték meg a húst. Ki ahányat ki tudott fogni, ott a patak partján. Olyan boldog volt a falu aznap, jóllaktak alaposan.

Onnan továbbköltöztünk Bulgăricara, szintén vagy három hétre. Onnan pedig talán Bălgradra (a mai térképen Bolhrad, Ukrajnában – szerk.). Jó nagy város. Odáig nyúlik fel a Ial-pug-tó, úgy hogy mi csónakkal jártunk fel Bălgradra. Többre nem emlékszem. Még mentünk volna, mert úgy látszott, jól megy a németeknek és a románoknak, akkor még együtt harcoltak és nyomultak előre.

Szófogadatlanok

Nagy hőség és szárazság volt Besszarábiában azon a nyáron, kiszáradtak a kutak. A falu fölött egy oldalon egy satnya forráskáról hordtuk a vizet. Az egész falu onnan látta el magát, sorba kellett állni. Vettük a rudat, elöl veder, hátul veder, s mentünk Márival. Abban a faluban a török asszonyok az arcukat bekötötték fekete kendővel, én is addig csavargattam, megtanultam, hogyan kell. Nekik csak a szájuk látszott ki, vagy az sem, csak a szemük. Egymást mégis megismerték

rögtön. Beszélgettek, gyengén folyt a víz. Én mint romantikus leányka virágot szedtem. Olyan virágokat, amiket itt nálunk sose láttam. Gyönyörű és ismeretlen vadvirágok az oldalban. Jó nagy csokrot hoztunk magunkkal Máriával. Találkozunka tisztünkkel. *„Ugye nekem szedted Lenke a virágot?”* Oda kellett adjam. *„Jaj de jó, ma este úgyis összejövetelünk lesz, szépen virul majd az asztalon, de legyetek ott ti is.”* Mária ment volna az eszítő, én elleneztem. Mit keressünk mi a tisztek közt? Ott megrészegegne, és ki tudja, mit el nem művelnek velünk. Úgy döntöttünk, nem megyünk. Este fegyveres katonák jöttek a meghívással, de mi nem és nem. Másnap megint értünk jönnek a fegyveres katonák. *„Hai la mașină!”* Fel a teherautóra. Addig minket nem vittek lövészárkot ásni, csak a fiúkat. *„La șantier, dacă nu ați ascultat!”* (A munkatelepre veletek, ha nem fogadtatok szót!) Mély tankcsapdákat ástak. A földet úgy adogatták fel egy lépcsőre s onnan a felszínre. Lapátot kaptunk, jól ránk ijesztettek, végül csak megkönnyörültek. Visszakerültünk a konyhára. Szabadidőnkben meg leültünk mesélgetni a múltunkról, melyik hogyan élt azelőtt. Olyankor Égei Endre, ügyes, talpraesett 17 éves fiú, szeretett mellém ülni, és hallgatni engem. Mintha udvarolni akart volna. A Kolozsvár környéki Kövendről hozták el. Kerestük utóbb, de a felkért ismerősök hiába kutattak utána.

Fordulat

Aztán egy reggel – a tisztjeink sem értettek semmit, augusztusban történhetett már – hát tódulnak be a német tankok a faluba. A nevét nem jegyeztem meg. A bombázásokat már megszoktuk, de ez új volt. Egész nap vonultak visszafele. Éjjel is, az oroszok meg világítottak a támadóknak. A Sztálin gyertyákról még nem meséltem. Azokban valami finom seelyemvászson volt, talán harminc méter hosszú tekercs vászon,

s valamivel átítatták, azt ágyúból kilőtték a magosba, és ott foszforeszkáló erős fénnel lángolt és világított, amíg elégett az egész. Előfordult, hogy négyet-ötöt lőttek ki egyszerre. Ott nagy veszedelem támadt, mert még a bogarat is lehetett látni éjjel a fűben, úgy megvilágított mindent. A hangyát is láttuk. Mindenki menekült a szekerek és a fák árnyékába. Akácültetvények voltak. Mi is, a katonák is futottunk, még a szekér alá is bebújtam, s ott pillantottam meg a hangyát a fűben. De ez később történt.

Nos, vonultak vissza a németek. „*Ce înseamnă asta?*” (Mit jelentsen ez?) Duvadtak vissza tankostul, szekerestül. Megtelt a falu. Aztán ott összesúgtak. Nemigen tárgyaltak a németek a románokkal. De délutánra mi is megtudtuk, elszakították az oroszok a frontot, jönnek a nyomukban. Megtudta a román hadsereg is, nem volt titok, vissza kell vonulni, mert jönnek az oroszok. Azok úgy tódultak a nyomunkba, ahogy csak tudtak. Minket összegyűjtöttek egy réten, az ezredesünk és a tisztek tanácsot tartottak, elmondták, kudarcot vallottunk, s menni kell. Nem biztos, hogy véglegesen, még visszajöhetünk arra a helyre. Elmagyarázta a főhadnagy, milyen bombalövedékektől kell félni, s mit kell csinálni, ha olyan bombát vetnek le, amelyik szórja a srapnelt. Hogy akkor le kell feküdni a földre. S van olyan is, amelyik másképp szórja, az elől gödörbe kell feküdni, mert az lábat, mindent levág. Ott egy délután vagy két-három órán át tanítottak. Nemcsak a gyerekeket, az egész legénységet, aztán pakoltak össze, ágyút, mindent, s indultunk visszafele.

Egy látogató

A lányok közül három megterhesedett, úgy értek haza szeptemberben. Amikor a tiszt megtudta, hogy ezek a lányok összejöttek a katonákkal, büntetésből egy elhagyott pajtába

*Ezt a képet a datki fiatalokkal, Máté Jóska falustársam
adta át találkozásunkkor a fronton*

záratta be őket. Ekkor történt éppen, hogy az a falumbeli Jóska, aki édesapámmal hazavitette később a zsák búzáát, ott engem felkeresett. Ő ott volt katona a fronton. Honnan tudta meg a címemet? A nővéremtől talán, aki még leány volt, s ő udvarolgatott neki. Odajött a címre. „*Ce cauți? Sunt închise fețele în grajd*” (Mit keresel itt? A lányokat bezárták az istállóba.) Én nem voltam köztük. Odajött. Jaj, istenem, megörvendtem, hogy egy falumbelivel találkozhatok. „*Na, Lenke, azt mondja, szerencséd van velem, én tanúsíthatom, nem igaz, hogy kiviselted volna magad, nem téged büntettek meg. Ha a faluban megtudták volna, hogy be voltál a pajtába zárva...*” Mert azt közölték vele, a lányok „rosszalkodtak”, azért valamennyit bezárták. Nagyon jól esett, amit mondott. Jött egy káplár nagy felzúdulva, s rögtön észrevette, nem oda tartozik, más jelzése volt. „*Ce cauți aicea?*” (Mi keresnivalód itt?) Hát látogatóba... Pofon akarta vágni, Jóska elkapta a fejét. El se tudtunk búcsúzni, el kellett takarodnia, én ottmaradtam.

Egy hónap a trénszekéren

Az az út volt a legnehezebb, egy hónapig tartott. Végig a katonákkal együtt. Én annak a György bácsinak a szekéréen. Ő muníciós ládákat szállított. Életveszélyben voltam. „*Ha te tudnád, hogy min fekszel*”. Csikorgott a kerék, úgy meg volt rakva a szekér. Három bicikli alatt feküdtem, hogy el legyenek rejtve. Azon a szekéren csak mi ketten. Nem lett volna szabad tulajdonképpen. Ő irgalomból, mert falujabeli voltam, s hogy legyünk együtt.

A visszavonulás hol utakon, hol meg árkon-bokron keresztül folyt. Akadályt jelentett a sok híd s a sietség, mert az oroszok a sarkunkban jártak. Kezdetben románok, németek, még csehek vagy szlovákok is vonultak velünk vegyesen. A németek terve az volt, hogy gyújtottak fel mindent, a hidakat robbantották fel, hogy nehezítsék meg az oroszok dolgát, mert ők időt akartak nyerni. Az oroszok éjszakánként öltek meg a bombázással. Mi már augusztus 22-én kezdtünk visszavonulni. Az egyezséget az oroszok a románokkal később köthették meg, de a veszély nem csökkent. Könyörületet nem ismertek. A katonák gyűlölték egymást és félték egymástól, de a németek éppúgy menekültek, mint mi.

Átkelés a Reni-i hídon

Úgy emlékszem, már augusztus 22-én indultunk vissza. A németek kezdetben fölényben voltak, hadoszlopban vonultak, s nem egy helyt vita támadt. Késhegyig menő harc, hogy a hídon melyik haladjon át előbb. Rádásul ki volt adva, mikor robbantják azt fel, az akna be volt állítva órára pontosan. Éjjel tizenkettőkor a levegőbe repül. Akiknek nem sikerült átjönni, azok ott is maradtak. Ez talán a Prut folyón történt, valóságos pokol. A szekerekkel, a hadseregekkel együtt civilek

is vonultak az oroszok elől menekülve. Hallottuk, ahogy kiáltottak. „*Stinge țigara, mă!*” (*Oltsd el a cigarettát, te!*) Fölöttünk állandóan zúgtak az angol meg az orosz gépek. Egy asszony kiesett a szekérből, nagy sikoltozás, sírás támadt. „*A murit! A murit!*” (*Meghalt!*) A család gyermekestől, szülőstől menekült, és az asszony kiesett, a kerék átment rajta. Sűrű sötétség volt, világítási tilalom. Még cigarettára sem volt szabad gyújtani. Mi valahogy átjöttünk. A tisztek keresztülvitték, hogy a nagy vashídon átengedjenek. A Prut egy kisebb folyó, de nagyon széles a medre. Ahogy feltorlódtunk, ott kavargott a sokaság a híd előtt. Nem lehetett a hídra feljutni, mindenki menekült. Ott nem ismertek sem Istent, sem embert. Az emberek mindegyre az eget kémlelték. „*Aștia fac țandări din noi! Fac tocană noaptea asta!*” (*Ezek izinkekre szaggatnak minket! Tokányt csinálnak belőlünk az éjjel!*) És valóban megtörtént az ottrekedtekkel.

A hidat még a németek őrizték. Az őrt álló német katonák arcán folyt a könny. Egyiknek az ajkán csepegett le. Társaik aknázták alá a hidat. Nézték, hogy vonulunk át. Valahogy megegyeztek, hogy átmegy tíz tank, vele párhuzamosan felfér tíz szekér. A mienk hidászegység volt, mentünk velük. Ha nem állapodnak meg, ott verekedés tört volna ki köztük. Mi hál’ Istennek át tudtunk kelni. No de hova húzódjunk? Elég jó utat kaptunk, egy jó tíz kilométerre álltunk meg. Egy álcázó fiatal akác ültetvény a vasút mentén, olyan másfél méteres fákkal, az „camuflajnak” megfelelt. Ezeket a háború idején ültették, legyen hova kiszaladni, ha bombázzák a vonatot. Még nem voltak teljesen kifejlődve a fák. Előfordult korábban, hogy ki-kiszaladtunk bombázás idején egy-egy mellékvágányra a vonattal, ilyen fák közé, mert a lomb a fűvel összeolvad, jó fedezéket nyújtott, elrejtett valamelyest. No de behúzódtunk öten lányok a lomb alá, a György bácsi trénszekere mellé, hogy ott töltsük az éjszakát. A pat-

mul járt körbe, a tisztek lóháton és nagyon idegesek voltak. „*Suntem înconjurați. Ne ajung rușii din urmă*”. (Bekerítették. Utolérnek az oroszok.) Hova menjenek? Nincs menekvés, ha egyszer be vagyunk kerítve. (Hála Istennek, nem volt igaz, reggel továbbindulhattunk.)

Hát egyszer egy hatalmas bombázás vette kezdetét. Lángba borult minden, a füstszag is utolért minket, pedig tíz kilométerre történt. Na, gondoltam, felrobbantották a hidat biztosan. A tisztek úgy döntöttek, reggelig ott húzzuk ki a fák alatt. Nos, akkor lőtték ki azt a sok sztálingyertyát, amiről meséltem. Úgy éjjel egy óra felé elérték hozzánk azok, akiket ott ért a bombázás és a híd lerombolása. Csupa vér mindenki, még a szagát, a bűzét is lehetett érezni a vérnek. Sírtak, jajgattak. „*Vai, mâna mea! Mâna mea! N-am mână!*” (Jaj, a kezem! Nincs kezem!) Jöttek a szekerek. Civilek és katonák vegyesen. Mutatták a sebeiket: „*Uite!*” (Nézd!) Csupa vér mindenki. Nem kapja a férjét, jajgatott az egyik asszony. Elszakadtak egymástól. Bombáztak is, robbantottak is, s volt, akit a hídon kapott. Mindenki tülekedett, hogy kerüljön fel a hídra s akkor ott telibe találták.

Tulajdonképpen azért álltunk meg, hogy ezek utolérhessenek. Batalion 30 pionieri. Na, reggel szedelőzködtünk, mentünk tovább. Az országutakat kerültük, hogy a németekkel ne legyen találkozásunk. A németek nagyon dühösek voltak, mivel a románok átálltak, cserben hagyták őket. De ott németek, románok, csehek, mindenféle náció össze volt keveredve. Ezek a csehek perfektül beszéltek magyarul, lehet nem is csehek voltak, csak az egyenruhájuk volt az. Vagy inkább szlovákok. Egyik odakiáltott nekünk: „*Hogy vagytok, kislányok?*” Láta biztosan, mi jó magyarosan vagyunk öltözve.

Nos a románok azt a parancsot kapták, ne kíméljék a németeket, lőjék le. Galac előtt egy éjjel, ahogy a György bácsi szekere mellett a földön feküdtem, s a tisztek egész éjjel körbejártak, a saját fülemmel hallottam, amint mondták: „*Nu putem să facem asta, nu-i putem omorâ. Am stat atâtea ani împreună și acum să-i împușcăm? Nu se poate. Mâncărurile i le putem lua*”. (Nem tehetünk ilyet, nem ölhetjük meg őket. Annyi éven át együtt harcoltunk, s most lőjük le? Nem tehetjük. Az élelmet, azt elvehetjük tőlük.) A németek kezdetben tele voltak vajjal, cukorral.

Ott mindenki egyformán menekült, de a németek nagyon le voltak törve, nem volt merszük ellenállni. Ki tankkal, ki gyalog, ki rongyosan, sebesülten, de menekültek ők is. A németeket le kellett fegyverezni, így szólt a parancs. És hallottam, amikor a tisztek azt mondták, meg nem öljük, de az élelmet, azt elkobozzuk. Folyt a lefegyverzés.

A későbbi német menekültek azonnal álcázni kezdték magukat, aki tudta, a haját is levágatta. De így még nagyobb veszélybe került, mert az oroszok és románok is azonnal rájöttek, aki kopac, az német. Mások civil ruhát vettek fel, kéregették, vagy ha eldobva találták, magukra húzták. A nagyobb német csapattestek már elvonultak, ezek a lemaradott németek voltak, mi közéjük kerültünk. Az oroszok és a németek közé szorultunk, felettünk lőtték egymást. Állandóan repültek a golyók nappal is, éjjel is. Legalább egy hétig felettünk lőtték egymást, folyt a harc.

Ahogy Galacon jöttünk át, egy tiszt bácsi lóháton jött a szekerünk mellett s odaszólt: „*Rugați-vă copiii mei, că în noaptea asta murim cu toții*.” (Imádkozzatok, kedveseim, mert ma éjjel valamennyien meghalunk.) A hatvannyolc gyerek mind ezzel az ezreddel (batalion) vonult, együtt maradtunk. Galac fel volt gyújtva, a köves úton szikrázott a lovak patája.

Találkozás a keresztútnál

A mi tisztjeink azon okoskodtak, hogy ne az országutakon vonuljunk, hanem mezei és mellékutakon, erdőkön át, hogy kerüljük a németekkel való találkozást. Azok ugyanis nem engedtek minket előrejutni, leállítottak, meg akartak előzni. Így azonban mi is jobban tudtunk haladni előfelé. Hát egy keresztútnál összetalálkoztunk a németekkel. Tankok, trénszekerek, németek a főúton. Mi csak át akartunk menni, nem volt más szándékunk. De azt sem engedték. Akkor ott meg kellett álljunk, amíg ők elhaladtak. Hát hogy mi véres ember! Hozták a halottjaikat is akkor még. Hogy hova vitték volna, nem tudom. A tisztek sem álltak velük szóba, már mérgesett el a helyzet. A szekerekre felfektetve mint a kalangyák, mikor megraknak egy szekeret. A halottak karja csak úgy lógott le. Más szekereken olyanokat hoztak, akik még éltek. Be voltak rakva a szekér fenekibe, másik nekitámasztva. Befáslizva, még a szeme se látszott ki. A másoknak a karja hiányzott. Na, az egy irtózatoss látvány volt.

Nekünk? Hát mindenféle fegyverünk volt. Ágyú, tank, gépfegyver, géppuska, aknavető. És a trénszekereken, mint György bácsi is, szállították a löszert. Aztán, amerre jöttünk, a fű mind tele volt kézigránáttal. Halomba rakva. A németek lehányták, hogy tudjanak menekülni. Szedték össze a románok és rakták fel a saját szekereikre, ha volt még hely. Prizmába rakott ágyúgolyók, egymáson. Ők mindent hagytak el, csak nyerjenek egérutat. Az ezredünk nem magában vonult, ott még mások is vele, előttünk is, utánunk is.

Megfigyeltem, hogy a németek közt sok nagyon fiatal, talán 15-16 éves fiú is volt. Gyermeket vittek ki a frontra. Fegyver volt nála, de gyermek arca volt. Leromlott egy teherautó, s már éhezhettek nagyon, mert kifosztották őket. Egy gyermekecske leugrott a teherautóról. Tragacs volt már.

Kiszaladt a dinnyeföldre. Már le volt szedve, de talált egy kukacomnyit, olyan boldogan hozott vagy négyet-ötöt az ölében. Úgy ette azt a fehérbelű dinnyét.

Ezek szervezettebb németek voltak, nem akarták a románok sem megtámadni őket, sőt örvendtek, hogy békén hagytak minket. Előttünk haladtak, de akik utánunk jöttek, azok már leszakadtak az egységeikről, pár fős csoportokban bujkáltak. Egyik tisztünk találkozott egy ilyen gyermekkatonával, alig 13 éves volt. A fegyver leért a sarkáig, ki sem volt képezve. Hogy is lehetett puskát bízni rá? Nagyon meg lehettek szorulva a németek, ha jobb nem akadt. Azt a román tiszt magához vette. Azt mondta, örökbe fogadja. Maradjon vele, s amíg ő él, gondját viseli. Azt mondta: ki tudja, élnek-e még a szülei Németországban. Fogta a kezét és vitte magával. Az a tiszt tudott németül. Emlékszem, a gyermeknek német katonasapkája volt, folyton csúszott a szemébe, ő meg mind nyomta vissza. Még sok nőnivalója volt, ha megélt az a gyermek!

Hadtáp

A katonáink mentek ki a kukoricásba ezt szedni, azt szedni. Állatokat is hajtottunk magunkkal, az ezrednek az úton talált tehenei voltak. Tizenhét tehén, vagy kilenc fejős. Legyen tejünk, mondták. Az egyik fejő én voltam, a másik Mária. A főhadnagy, aki engem istápolt, rám parancsolt, igyak meg minden nap egy liter tejet. Rám bízott egy summa pénzt is, hozzam haza Rákosra a tanító nagybátyjának, akivel én abszolváltam korábban. A többi tej ment a tiszt konyhára s a katonáknak. Szerencsénk volt a falusfeleimnek, minden este vittük nekik a tejet, nagyon szerették.

Még egy emlék. Egy hegyen megálltunk, magasan, mint Sepsiszentgyörgyön a Pacé-tető, messzire el lehetett róla látni. Nagy-nagy fennsík, erdő övezte. Körben a falvak füstöl-

tek, fel voltak mind gyújtva, égtek. Az előttünk átment németek gyújtották fel. Bádogtetejű házak, ahogy a Regátban építkeztek. Nem sík, hanem hegyes-völgyes vidék. Hogy ne maradjon élelem az üldözőknek. Akkor még lehetett élelmük, utóbb kirabolták a románok őket. Kopár a táj. Sütött a nap, mi pihentünk. Letettük a fülünket, döngött a föld. Hogy kik harcoltak, nem tudom. Nagyon fájt a lelkem. A blúzomon két nagy lyuk. Annyiszor vetettem magam hasra bombázáskor – olyankor le kellett a szekérről ugrani, és az első mélyedésbe, árokba buff! bele, ahol érte az ember. Csupa rongy volt a ruhám a mellemen.

Harisnyás magyarok

Ott a hegyen üldögettünk, mert egy fél napra megálltunk pihenni, különben nem bírták volna. Úgy rendezték el a hadoszlopot, hogy egy rend tankot egy rend gyalogság kövessen. Én átnéztem a soron, hát egy ismerős öltözékű bácsi! Harisnyás bácsi! Én eleven leányka voltam, s a tankok közt – érdekes, vegyesen álltak román és német tankok, úgy látszik, akkor még közösen vonultunk – és alatta addig kúsztam, amíg odaértem. Hát jó magyar bácsik, posztókabátban, posztónadrágban. Voltak vagy húszan. „Bácsi, maguk hova valósiak?” S a bácsi sírva fakadt. „Drága leánykám, hogy kerülsz te ide?” Mondom: engem elhoztak. „Na, minket is el.” Kisküküllő megyeiek voltak, apa a fiával. Egy hatalmas dinnye ketté volt szelve, azt ették kanállal. Elég sokan körénk gyűltek, elbeszélgettünk. Azt mondja az egyik: „Ki tudja, az én feleségem is, mire hazaérek, ha hazaérek, már nem él. Ott maradt magában, tiszta egyedül. A fiamat is elhozták, engem is. Vajon mit csinált ott egész nyáron egyedül?” Panaszkodott, mások is keseregtek. Hogy miért vitték el őket, nem kérdeztem, de valószínűleg munkaszolgálatosok voltak. Ásóval, lapáttal felfegyverezve,

mezítláb, posztóharisnyásan... „Vigyázz magadra, drága, mert nagy veszedelemben vagyunk. Na, segítsen meg a Jóisten!” Elbúcsúztunk, visszamenetem az enyéimhez.

Az apa

Pihenés közben történt egy érdekes eset. Egyszer jön egy bácsi népi öltözetben, kieresztett borjúsájú inggel, kivarrott nyakkal és széles, gyöngyökkel, pénzekkel kirakott övvel. Nagy csomagot hurcol, el van csigázva. Kérdi, hol tudna beszélni a tisztjeinkkel. Kicsit arrább megtalálja őket. Hát azért jött, mert egyetlen fia az orosz fronton elesett, és fia barátai értesítették, nála volt a tábori szám, hogy visszavonuláskor ebben és ebben a helységben elesett. S erre ő felpakolt, hozta a fia népviseletét s egyebeket annak, aki segít megtalálnia fiát. Eljött, hogy keresse meg a holttestét és vigye haza. Azt mondta, mindenképpen haza akarja vinni, hogy a szülőföldben pihenhessen. Szeben környéki bácsi volt. Hogy tudja eltemetni „creştineşte” (keresztény módra). „*Soția a rămas acasă distrusă și pregătește casa de mormântare.*” (A feleségem otthon maradt előkészíteni a házat a temetésre.) Már napok óta kereste, és nem találta sehol. Nem tudom, tudtak-e segíteni neki a tisztok. Valami olyasmit közöltek, hogy itt és itt voltak nagyobb összecsapások, s arra keresse. Hatalmas tömegpusztulás volt – egy személyről ki tudott volna pontosat mondani? Ki tudja, hova temették el. Mert az ezred már másutt járt. Nagyon megható volt a kétségbeesett apa. „*Ce să fac? Cum să spun la soție, că nu l-am găsit?*” (Mit tegyek? Hogy mondjam azt a feleségemnek, hogy nem találtam meg?) El volt csüggedve, elvesztette minden reményét. Tovább ment az égő tájon, kétségbeesetten.

A névtelen áldozatok

Már valahol Munténiában történhetett, hogy egy toprongyos német menekülővel találkoztunk, sántított, s nagyon el volt alélva, alig vánszorgott. Kérte György bácsit, vegye fel a szerkére. *„Nem lehet, nem csinállok bajt magamnak”,* mert ezért a románok akkor már halállal büntettek. Én is kérleltem. Közeledtünk egy faluhoz, a német katona biztosan el akart bújni valahol. *„Na, üljön fel!”* Felkapaszkodott a kóbor alá, György bácsi pokrócokat dobott rá, ne lássa meg senki. A falu határában leszállította. A lába meg volt löve a németnek. Beérünk a faluba, de ott már oroszok voltak. Minket a tisztek nagy csendben kivittek egy messzebb fekvő külön házhoz, aminek az ajtaja dróttal volt bekötve. *„Itt maradtok, s ha bombáznak, lőnek vagy bármi történik, akkor is benn maradtok, nehogy észrevegyenek az oroszok.”* Meg is fogadtuk, nem mozdulunk. Nézünk ki az ablakon, hát egyszer csak szalad a sánta német katona egyenesen a házunk fele, s vagy három-négy orosz fut és lő utána. Pufogatnak utána. A futó eléri a kerítést, s ugrik, hogy átvesse magát a kis virágos kertbe. Mikor felemelkedett, lelőtték és befordult a kertbe. A katonák beugrottak utána. Erre a leánykák ki akartak szaladni, de én nekivettem a válmamat az ajtónak, és fogtam a drótot, hogy ne mehessenek. Jól is tettük, hogy maradtunk. A német még élt, de az oroszok a puskatussal addig ütötték, mint az egeret, amíg a feje mind összetört és behorpadt. Előkerültek valami nők, és siratták a németet. Kiszedtek mindent a zsebéből. Több levél, egy fénykép: karosszékre felállítva egy szép kicsi leányka, csokorszalag a hajában, s pár szó aláírva. Egy másik fényképen ugyanaz a leányka egy elég szép fiatal nővel... Ennyi. Nem ejtettek foglyot. A románok nem bántak velük éppen így.

Megesett egyszer, hogy ülök a szekéren, s látjuk, ül az útszélen egy férfi, nagyon lerongyosodva. Leszakadt róla

a nadrág, kilátszott mindene. György bácsinak nem tetszett: mit keres az itt, mit akar? Előttünk úgy négy szekérrel egy Roşu nevezető kocsis hajtott. Hát egyszer csak egy nagy robbanás. Az az alak egy gránátot vágott a szekérhez. Ahogy a szekeres leugrott, egy szilánk a hasát felhasította, s a bele kiomlott. Odafutottak, gyúrták neki vissza, de hiába. Hol itt egy kórház? Nagyon távol. Meghalt az illető. Közben mind az anyját kiáltotta. A véres holmiját ideadták nekünk, mossuk ki. Az másnapra úgy megszáradt, mint a kéreg. Nem volt, mit kimosni rajta. Ástunk egy gödröt, oda betemettük. Egy leánygyermeknek eléggé megrázó, de nem az egyetlen.

Egy tisztnek volt egy lova, végig vele tartott. Haza akarta vinni, úgy megszerette. Okos is volt, kitanult, éppen csak meg nem szólalt. Vonulunk vissza, s egyszer csak egy golyó eltalálta a ló bokáját. Három lábon tudott csak haladni, végül úgy se. A tiszt megcsókolta, elbúcsúzott tőle. Ott kellett hagyja az út szélén. Ahogy az a ló nézett utána! A tiszt sírt, neki az sorstársa, és most itt kell hagyja! Még integetett viszsza neki, amíg látta...

A karaván

Egyszer találkoztunk egy cigánykaravánnal. Olvastam Zaharia Stancu regényét, a *Şatra*-t. Mintha azt írta volna meg. Legalább száz szekér, kóborral lefedve. Rengeteg purdé, minden szekéren felnőttek is. Egy csomó katona kísérté őket fegyveresen, de korbáccsal verték őket. A cigányok tiltakoztak, ugrottak le a szekérről és verték a földhöz magukat. Szembehajtották őket a katonák velünk. Az egyik cigány nő levetette magát ott az úton a nagy forgalomban, a szoknyáját a nyakába borította, s csupasz alsótesttel hasra feküdt az úton keresztül. Isteni csoda, nem nyomta agyon valami. A katona az erős bőrorostorral, korbáccsal verte a csóré nőt, ahogy tudta. Az bőgött,

ordított. Túl a másikat korbácsolták. A gyermekek bőgtek a szekéren. Azt olvastam a könyvben, Hitler a cigányokat épp-úgy ki akarta irtani, mint a zsidókat. Mindenki vonult, s ezeket hajtották szembe. Már akkor az oroszok megelőzték minket, ezeket ki akarták űzni az országból. A könyv azt állítja, Hitler műve volt, de mi mást láttunk.

Egy másik faluban meg – a németek előttünk érhetek oda – vagy négy német tankot láttunk. Nem tudom, kik tehették, de leöntötték a tankot benzinnel és meggyújthatták. A katonának egy karja még kilógott egy ajtóféleségen. Más helyt nagy ütközet folyt le korábban, nem tudom, kik között. De ott a helybéliekkel eltemették az áldozatokat, sokan eleshettek. Német, szlovák, román, vegyest, lehet, még orosz is volt közöttük. De azok úgy voltak elföldelve, hogy egyiknek a feje, másinak a karja maradt künn. A másik sír előtt egy bot leszúrva, rajta egy vassisak felakasztva. Biztosan az életkedvük is elment azoknak, akik azt a temetést végrehajtották. Mondogatták ott, hogy civilekkel földeltették el az áldozatokat. Nagy hőség volt, az utak mentén felpuffadt láhullák hevertek. Lelőtt lovak, tele rovarral. Irtózatos látvány, csak az tudja elképzelni, aki látta.

Másik emlék. Le voltak a lányok ülve, s hát egyszer megjelenik előttem Márton bácsi. A falumbeli unokabátyám. Ott, a világ végén. Katonaruhában volt. *„Hát te hogy vagy?”* Valahonnan megtudta, otthonról biztosan, hogy én el vagyok hurcolva, s a címet is. Keresett vajon? Nem tudom, nekem a három hónap alatt egyetlen levelem jött, mint meséltem már hármát, amit én küldtem, egyiket sem kapták meg. Azt az első levelezőlapot sem, amiben azt írtam, jól vagyunk. Az unokabátyám leült mellém, jól elbeszélgettünk. Nem kötöttek belé, nem igazoltatták. Aztán elbúcsúztunk, visszament a csapatához.

Nos, a tisztek azon gondolkoztak, merre vigyenek. Az ezred eredetileg craiovai volt. Menjenek-e Craiova fele, vagy egyenesen Magyarországra? Végül parancsra Magyarország fele vették az irányt, minket szerencsére nem vittek magukkal.

Minket Chitilán leraktak, illetve Bukaresten túl egy Moara Săracă (Szegénymalom) nevű faluban. Jó erős román község, a fél falu egy földesúré volt, mi az uradalmi udvarra kerülünk be. Látszott, sebtiben menekült el a lakója. Egy kukoricagóréban gyönyörű szép selyempaplanok bedobigálva. De ott maradtak a fotolyók, mosdótálak, mázas lábasok, nagykabátok. Bizonyára az oroszok elől futottak el, akik már előttünk jártak ott. Góré lécekből, rajta lakat, de abban úgy sem maradt semmi érintetlenül. Még én is találtam az udvaron egy doboz zaharint, valaki cukorbeteg ejthette el. Ott nagy mulatságot rendeztek a tisztek, kibontottak mindent, egy szobát berendeztek, és abban egy nagyot mulattak.

Akkorára már kevesebben lettünk. Két rákosi fiú, a Mária unokatestvére és még egy már elszökött volt, az én falusfel-em, Sándor is velük. Dénes, Sándor és Misike. Nyikolaj Misike, akinek az apja kiment volt Magyarországra, őt miatta szedték össze. Minket, mikor sírtunk, a tisztek mindig azzal vigasztaltak: várjuk meg, amíg tisztul a levegő, mert ki tudja, nem menekültek-e el a szüleink, otthon találjuk-e őket, ha hazaérünk. No de a fiúk elárulták, mennek. Tudtuk, este el is kísértük őket egy darabon.

Jött másnap reggel Dumitrescu, a főhadnagy. *„Tudod-e, hogy elszöktek?” „S hova?”* Én tettem magam, bánkódom, hogy itt hagyott. *„Látod, leányka, itt hagyott téged, meglógott, de úgyis elfogják majd”* – mondta. *„Hát bajtárs az ilyen?”* Megjegyzem, végül hazaérték, semmi bajuk nem esett. Másnap: *„Hamar pakoljatok össze, megjött a parancs, mehettek*

haza”. Még boldogabb volt, mint mi. Láta az örömet az arcunkon. Adtak mellénk hat fegyveres katonát. Hogy az aradiakkal, marosludasiakkal mi lett, nem tudom, de addig nem halt meg egy sem. Nem emlékszem semmire, csak a nagy búcsúzkodásra, ígérettük szívből, hogy majd írunk egymásnak. Semmi se lett belőle, én is egyetlen levelet írtam. Az ezred ment tovább Magyarországra, minket estefeje a mellénk adott katonák átkísértek a chitilai állomásra.

Háborús állomás

Amikor minket elbocsátottak a tisztek, adtak egy papírt. Meghagyták nekünk, magyarul egy szót se szóljunk, „mert az oroszok nem tudják, mi az, s rögtön lelőnek”. Ne hangoskodjunk, beszéljünk csak románul, s ha lehet, sehogys. Mert az orosz könnyen lelő, elbánik velünk vagy csúfot űz belőlünk. Gyalog kikísértek Chitilára, hogy ott vonatra ülünk. Sötét éjszaka volt. A vasút mentén az oroszok mindenütt tüzeket égettek, meg voltak részegedve, nagy hangon oroszul énekeltek. Tomboltak. Mi szorongva lopakodtunk, lábujjhegyen, nehogy felfedezzenek bennünket. A lányok egy része mezít-láb, lekopott volt a cipő a lábukról. Lábujjhegyen, suttogva lopakodtunk az énekelő orosz csoportok mellett. Alig pár méterre tőlük. De milyen italosak voltak! Sütötték a sebtében lemészárolt juhokat, malacokat. Ha azok a részeg katonák meglátták volna a sok leányt! De megsegített a Jóisten, csoda történt. Na, elértünk valahogy az állomásra. Akkorára már nagyon lehűlt a levegő, szeptemberi hideg. Állandóan jöttek-mentek a vonatok, tehervonat, személyvonat, pán-célvonat. Aki tudott, felcsipeszkedett bárhova, felmászott a vagon tetejire, s ha nem sikerült, várta a következőt. Ahogy ért be a vonat, mi futottunk neki. De a vasutasok ki voltak tanulva, azt kiáltották: *„Mergeți în spate, sunt vagoane goale”*.

(*Menjetek hátra, vannak üres vagonok.*) Mi futottunk hátra, ott: „*Mergeți în față, sunt vagoane goale*”. (Elöl üresek.) S amíg futkároztunk, a vonat elindult. De nem is lehetett felülni, a vonat oldalán másztak fel az emberek, mások a lépcsőn utaztak. Baleset is történt elég.

Hát befut egy luxusvonat az állomásra, de nagyon elegáns szerelvény. Kivilágítva, az ablakok felfüggönyözve, szépen félrehúзва és felkötve, bent fehér asztalok, poharak, mint egy vendéglőben. Nyakkendő s fiatalok ülték körbe, mandzsettás gombok a kézelőkön. Az asztalon italosüvegek, s a fiúk énekeltek. „*Glorie, victorie pentru noi!*” (Dicsőség, győzelem!) Román ifjúság. Kiderült, hogy egyetemista önkéntesek, a *Tudor Vladimirescu Hadosztály*ból, egyelőre civilben, Magyarország fele tartanak nagy pompával, nagy énekelve. Verik a ritmust a kajakjukkal. Kiállott egy-egy a lépcsőre nézelődni. Mi ott ténferegünk. Itt is azzal biztattak, „*mergeți în spate!*”. De arra a vonatra hogyan vetek volna minket fel? Volt egy Vencel nevezetű, egyetlen fia a szüleinek, kicsit tilinkó, szabadszájú. „*Hallgass, Vencel, hallgass!*” „*Gyertek hamar, na!*” Az oroszok mellett is csitítani kellett. „*Hallgass, mert észrevesznek*”.

Hát egyszer elkiáltja magát valaki a lépcsőről: „*Ce înseamnă asta: gyertek ide, te?*” (Mi az, hogy gyertek ide?) Ennyit tudhatott magyarul. „*Nu destul am suferit noi sub jugul unguresc? Se mai aude aici în inima României: gyertek ide, te? Dar nu e o rușine asta pentru noi?*” (Nem szenvedtünk mi eleget a magyar iga alatt? Még itt Románia szívében is ezt kell hallgatnunk? Mekkora szégyen!) Szitkozódott még sokat. „*Ăștia sunt mai răi decât tătarii! Ca turcii! Periculoși!*” (Ezek rosszabbak a tatároknál! A törököknél! Veszélyesek!) Miránk, az ártatlan gyermekekre. Hát mit ártottunk mi a regáti románoknak? De az ittenieknek sem volt rossz dolguk.

Összetűzés

Aztán szinte megjártuk. Egyszer valami rikoltozás, bőgés támadt egy kicsit bennebb. Orosz katonák megtámadtak egy családot, rájuk törtek egy közeli házban, ahol nők is voltak. Pálinkát kértek, azok adtak, lerészegedtek, s ott a nőket megcsúfolták. Azok ordítottak! Sikoltoztak. Közel az állomáshoz. Az az elegáns vonat még állt, szólt benne a zene. Mi fel akartunk ülni, mit tudtuk mi, mi az. Egy férfi lihegve kiszaladt az állomásra. „*Dacă este un militar, să vină, că ne omoară rușii!*” (Ha van itt katona, jöjjön velünk, mert megölnék az oroszok.) Azok a nők meg sikoltoztak. Egy tiszt meghallotta, s elkiáltotta magát: „*Băieți, la arme!*” (Fiúk, fegyverbe!) Rosszra gondolhatott. Nos, ott a sötétben olyan lövöldözés támadt hirtelen, hogy a golyók csak úgy jártak közöttünk. Ők azt se tudták, hova lőjenek, ki a célpont, csak tüzeltek le a vonatról a sötétbe. Mi összebújtunk, féltünk is, fáztunk is.

Aztán valahogy ez is véget ért. Csoda, hogy valamelyikünket nem érte találat, de a vonat végül kihúzott az állomásról. Jött egy bácsi lámpással, egy vasutas. „*Cine sunteți?*” (Kik vagytok?) Mondtam neki, hogy jártunk. Jaj, hogy megsajnál! „*Vai, săracii de copii!*” (Szegény gyerekek!) Bújjatok ide le! Összeszorultunk és betakart a köpenyével. Meghúzódtunk ott virradatig.

Egyszer csak jöttek a katonáink: „*Haideți că am găsit o casă. Cel puțin să nu bată vântul!*” (Gyertek, találtunk egy házat. Ott legalább nem fúj a szél.) Húzódjunk be melegedni. Hát átmentünk, és pont azokhoz, akik éjszaka sikoltoztak volt. Beengedtek a katonák miatt, védjék meg őket. Panaszkodtak erősen, mesélték, mit tettek velük, s mit nem. De a háziak is be voltak rúgva, úgy emlékszem.

Összevissza vonattal

Valahogyan megvirradt, s minket felraktak egy vonatra. Platformos vagon volt, amivel követ szokás szállítani. A szabad ég alatt utaztunk, majd megfagytunk. A kísérőink nem ismerték a vidéket, mi sem. Elirányítottak, levittek Fogarasig, ott szálltunk le. Azt hitték az őreink, hogy Kőhalomban vagyunk. Akkor vissza. De olyan hideg volt, s a betonúton kellett gyalogolni. Másfél nap csatangoltunk, meneteltünk, vonatoztunk ezekkel a katonákkal, annyira járatlanok voltak. Volt velünk egy gyermek, Szikszai, akinek korábban elölték az egyik lábujját, nem tudott cipőt húzni, el is dobta. „*Miért cipeljem?*” – azt mondja. Az aszfalt olyan hideg volt, még szikrázott, csillogott rajta a zúzmara. Azt mondja a fiú: „*Nekem jobb, mint nektek, sokkal jobb*”. Csapta oda a mezítlén lábát. „*Nem érzek semmit. A lábamat se*”. Egy másik egy bombázás alatt, mikor le kellett ugrani és bújni, talált egy mélyedést, de a keze fennmaradt, és ellőtték a hüvelykujját. Egy szilánk levitte. Szóval sebesülten értek haza.

Minket Ágostonfalváról vittek el, most is áthaladtunk rajta, ott kellett volna, hogy leszálljunk, de a fegyveres katonák nem engedték, csak Segesváron szabadott leszállni. Az állomás felbombázva. A fronton, ha sírdogáltunk, a tiszték azzal vigasztaltak: „*Vrei acasă? Da ce, crezi că mai trăiesc părinții acasă? Acolo a trecut frontul și cine știe ce au făcut nemții!*” (Haza szeretnél menni? Azt hiszed, élnek még a szüleid otthon? Átment ott a front, ki tudja, mit tettek a németek!) Magyarázta is a főhadnagy, ha nem találunk senkit otthon, mert elmenekültek a szülők, kihez forduljunk, hogy árvagondozásba vegyenek.

Szén Lenke, az önkéntes

Na, Segesváron leadtak, már nem a Legiune-on, mint a spi-onokat, hanem a Cercul militar-on (hadkiegészítő). Segesváron hallom, az egyik tiszt azt mondja: „*Ce să facem cu copiii ăștia? Hai să le dăm câte o foaie și acasă cu ei!*” (Mitévők legyünk ezekkel a gyerekekkel? Adunk nekik egy papírt, és azzal haza!) Kérdezték: hazatalálunk-e? Ha lesz mivel, igen. Elévtették a névsort. Na, kijelentették: „*Acasă!*” (Hazafelé) Haza tudtok menni? Ha igen, induljatok, amivel tudtok. Mindenkit szélnek eresztettek, s adtak egy cédulát, rajta íme, mi állt: „*Tânăra voluntară Szen Lenke e lasată la vatră.*” (Szén Lenke ifjú önkéntest leszerelték, hazatérhet.) Rajta pecsét. A kísé-
rőink meg visszatértek az ezredükhöz.

„Voluntară!” Önkéntes! Én! Egy égbekiáltó disznóság, amit velünk elműveltek. Szegény férjem örökké azt kérdezte, hogy lehet, hogy senki nem tud róla? Bárhol szóba hoztuk, se katonae-
mber, se más nem hallott róla. Egész Dél-Erdély benne volt: Arad, Datk, Derzs, Kisiratos, Nagyiratos, Kisvarjas, Nagyvarjas, Torda, Aranyostorda, Kövend... De hazaértem. Ne mondja senki, hogy nincs Isten. Hajam szála sem görbült meg, így adta a Jóisten. Mondta a főhadnagy: ő meg akarja mutatni, onnan is vissza lehet tisztességes lánynak térni, ha akarjuk és hallgatunk rá.

Két kislány

Segesvárról körülményes volt a hazatérésünk. Mári szomszédfalusi volt, alsórákosi, ahogy már mondtam. Mi ketten úgy össze-
melegedtünk, mint két testvér. Magunkra indultunk el. Kaptunk egy vonatot, de csak az ütközőre lehetett felülni. Az ürmösiek a fékezőfülkét hívják így. Benne a fékező, aki vállalta, hogy nekünk helyet szorít. Tilos lett volna, de háborúban ki

tartja be. Sötét éjszaka volt. Azt mondta a fékező, ő összehúzódik, elmehetünk Rákosig. Rendes körülmények között egy óra volt az út, de akkor másképp ment, sokat kellett várakozni, nem kapott a szerelvény vonalat, másokat kellett előreengedni. Sokat döcögtünk, egész éjjel, lehetett hajnali három óra, mire Rákosra értünk. A barátnőm úgy elaludt, mint a medve. Én nem, mert félttem attól az embertől. Védtelenek voltunk, azt csinál velünk, amit akar. Vagy lelök a vonatról, vagy rájön valami, mit tudom én. „*Ne aludjál!*”- mondtam Márinak. Ő helyeselt, de csak elnyomta az álom. Valahogy elértünk Alsórákosra. Én korábban azt hazudtam annak az embernek, hogy minket várnak az állomáson a szüleink. Van náluk pénz, abból kifizetik. Megajándékozzák, amiért istápolta minket. Ezért engedte meg, hogy felszálljunk, különben nem tette volna. Megállt a vonat. Márinak ezelőtt megsúgtam, hamar le kell ugrani, különben megfog, s baj lesz. Ahogy megállt: puff! Hamar le. Sötét volt, mint a korom. S megfutamodtunk az állomás felé. Elég messze volt, én elsikoltottam magam, mert éreztem, fog meg. Leszökött és futott utánunk, a nyomunkban volt. S elsikoltottam magam. S akkor az állomásfőnök kilépett a sötétből: „*Ce ți pete se aud aicea? Ce s-a întâmplat?*” (Miféle kiáltások ezek? Mi történt?) Mondom: „*Vine cineva și vrea să ne prindă*”. (Meg akar valaki fogni.) Elment a hang fele s szembetalálkozott velem. „*Ia marș, mă!*” (Takarodj, hékás!) Mi nem foglalkoztunk velük, eliszkoltunk. Aztán, hogy mit tett az állomásfőnök, biztos megbüntette, vagy az mit hazudott, nem tudom, de tényleg meg akart fogni.

Hazatérés

Mi szépen bementünk a faluba, ott lakott a nagynéném férjénél, felébresztettem. Beállítottam jó tetvesen. Ott künn nem volt tetünk, mert tisztálkodtunk, de visszavonuláskor szal-

makaszalyban, földön, vonaton hányódtunk, katonák közt, tele lettünk tetűvel. Mári néni nem engedett haza három napig, mert ott is átmentek az oroszok és sok hitványságot követtek el. Ő nekem kifertőtlenítette a ruhámat, mindent kimosott, tisztába tett. Ő kísért haza. Nagy örömhírrrel. Édesanyámék már tudták, hogy megérkeztem Rákosra.

Kapáltak az emberek a mezőkön, dolgoztak mindenfele. „*Hát Lenke! Hazajöttél!*” Csodálkoztak, köszöntöttek. Mári néni: „*Gyere, siessünk, nem lehet mindenkivel megállni beszélni!*” Én is alig vártam, hogy otthon legyek. Ahogy hazaértem, nem telt el fél óra, az udvar megtelt emberekkel. Még a kapu eleje is. Édesanyám csak borult a nyakamba, és sírt, sírt. Megint megölelt, megint sírva fakadt. „*Itt vagy? Hazajöttél?*” Margit, a nővérem. Édesapám: „*Soha ilyen szép nem voltál, Lenke!*” Így telt el a délután.

A háborús bihal

Este megjött a csorda, fejni kellett. Édesanyám hátrament megfejni Zsuzsi bihalunkat. Egyszer csak jön előre: „*Sándor, ez a bihal nem adja le a tejet. Nem tudom, mi van vele!*” Egyetlen állat a bihal, ami, ha valami nincsen rendjén, nem enged ilyenkor. Azt mondja édesapám: *Várj, viszek ezt, viszek azt.* Mindennel megkínálta, de az csak nézett hátra, bámulta édesanyámat, és tej nem volt. Erre édesanyám elkezdte a sírást: „*Én nem kínlódom többet vele, úgy itt hagyom, hogy!*” A bihal jól megnézte édesanyámat, s leadta a tejét. Kiderült, mi volt a baj. Édesanyám korábban sokat sírt fejés közben, s az állat meg volt szokva ezzel, csak úgy adta le a tejét, ha ezt tette. Vagy énekelni kellett neki. Hangokat kellett hallatni. Három hónapig ugyanis úgy fejte édesanyám, amíg oda voltam, hogy közben engem siratott. A mezőn ugye nem tudta kisírni magát.

– Tudtommal minden gyerek hazaért, nem maradt ott senki. Egy hévízi fiúról, Kádár Janiról hallottam, hogy pár napra rá kimentek a mezőre, ott folyt el a Bogát pataka. Nagyon hideg a vize, mert fák alatt folyik. Ő beleugrott, jól megfürdött, de ki volt melegedve, s megfázott, izomgyulladást kapott és belehalt. Másról nem tudok.

A rendőrőrmester

Így kerültem haza. Még hozzátenném, hogy az őrmester, aki feltett a halállistára, sokat zsarolta korábban édesapámat. Magyarként és módos emberként ki volt szegény nagyon szolgáltatva, „domnu Szénnek” szólította. Aratáskor odajött a mezőre, egy-egy negyedórácskát elhízeltget, kezét fogott édesapámmal, „domnu Szén”-nek szólította, majd: *„Vai ce grâu!! Ce grâu! Pune la o parte și pentru mine doi saci de grâu.”* (Micsoda búza. Tegyen félre nekem is két zsákkal.) Szegény apám tartott tőle, úgy érezte, függ tőle. S küldte is a katonákat szekérrel, hogy szállítsák el a búzáat. Amikor szedték a pityókát, akkor is ott termett, elbeszélgetett a bajokról, a termésről, erről-arról, és *„Apoi puneți și pentru mine vreo trei saci de cartofi!”* (Aztán nekem is tegyen félre vagy három zsák krumplit.) Végül engem hálából ugye szépen elintézett!

Hogy aztán mi lett vele, nem tudom. Eltűnt a faluból, azt hallottuk, az oroszok meglőtték a vonaton.

Szerelmi dráma Datkon

Ide iktatunk még egy történetet, mely a háború idején kezdődött, tragikus végkifejlete az után következett be, melyet női sorslehetőségként mélyen átélt a narrátor, s mely tanulságainak felnőttként is hasznát vette.

Még kislány voltam, valamikor a háború idején, mikor Margit nővérem – nálam négy évvel idősebb, a legszebb lány akkor a faluban – és a szomszéd Boțomanék fia egymásba szerettek. Mi Györgyicának hívtuk, magyarosítva a nevét. Román család, a többiekől némileg elütöttek. A fiú Bukarestben nőtt fel. Egy datki rokonuk, aki irodai alkalmazott volt, ugyanis ott élt, és hozzásegítette őket ahhoz, hogy ott munkához jussanak. Volt ugyan földjük itthon, házuk is, de a jobb kereset Bukarestbe vonzotta őket. Eszes család, a fiú nagybátyja iskolai végzettség nélkül, de jegyző lett Datkon, s nagyon talpraesett ember volt. A fiú öccse, Daniel nekem osztálytársam, nagyon helyes, okos fiúcska, Garcea tanító is nagyon szerette, a szülei visszatértük után is tengerészgalléros ruhában járatták, városiasan. Az apjuk valami zsidó kereskedőnél dolgozott Bukarestben, de aztán hazajött és gazdálkodásba kezdett. Györgyica tizennyolc éves volt, s ahogy hazatértek, úgy megtanult magyarul, hogy csoda, végig magyarul beszéltünk vele. Négy évig ment az udvarlás, nagy szerelem volt. Két évvel volt idősebb Margitnál. Közben kitört a háború, elvitték katonának, s onnan gyönyörű leveleket írt Margitnak, magyarul és hiba nélkül, monogrammokot rajzolt neki többféle változatban. Elkértem, hogy én is tanuljam meg, hogyan kell rajzolni. Művelt fiú volt, okos, külalakra is szép. Amíg távol volt, Margit úgy viselkedett, mint egy szent. Nem is lett volna, kívül megcsalni, mert minden épkézláb embert elvittek a frontra, csak a sánták, süketek maradtak otthon.

Nos, a pap bácsi, a nagybátyám családi barátságban volt a baróti kórház igazgató főorvosával, Győrffy Bélával, ők elég gyakran jártak korábban vasárnaponként Datkra látogatóba. Szó került valahogy Margitról, hogy ha megsüti a nap, rögtön elered az orra vére. *„Na adjátok ide nekem, én rendbe teszem! Igaz, egy-két hónap kell hozzá.”* Ő a Kneipp-kúrát alkalmazta. Margit elment nyáron Győrffyekhez lakni. A kúra abból állt, hogy hajnalban, amíg dús a harmat, hogy még omlik, neki

meztelenre vetkőzve meg kellett a fűben a kórház épületét háromszor kerülnie. De futva, hogy leizzadjon. Akkor hamar be a fürdőkádba, az tele hideg vízzel, amibe fokozatosan meleget engedtek. Ezt csinálta egész nyáron, őszre is ott maradt. Már lehullott, és a Margit lábujjai között ropogott a hó, mire véget ért, de meg se náthásodott soha. Közben bekerült Felsőrákosról a kórházba egy fiú, szülei gazdag emberek, ő azok egyetlen gyermeke. Datkra is átjárt, pap bácsi mindig csavargatta a fejét, ha meglátta: *„Nem szeretem ezt a tyúkmellű fiút, mintha angolkóros lett volna.”* Másképp délceg fiú volt, nem nyápic. A szülei befektették fogínyvérzéssel. Margit nem rossz szándékkal állt vele szóba, nem akart ő hűtlen lenni, de az mászkált utána, és elbeszélgettek. Margitnak ideje sem volt, mert Györffy nem vett el semmit a kezelésért, Margitnak a konyhán kellett segítenie, felszolgált az ebédnél. No de a fiú belékapott. Belészerelmesedett. S elmondta a szüleinek. Azok örvendtek. *„De kérdezted-e, megy-e férjhez? Közeledj egy kicsit hozzá.”* De Margitnak soha egy szóval sem mondta, hogy megnősülne, hanem hátulról jött. Elmondta datki rokonainak is, s azok ráléptek. Ennek a Székely Miklósnak az apja s még vagy haton kapták maguk egy vasárnap – Margit még Baróton volt, és nem tudott semmiről semmit –, s beállítottak Datkra. Édesapám a pajtaereszben olvasgatott, odasütött a nap. Olvasta az újságot, s hát jönnek bé a kapun valami délceg, székely harisnyás, kalapos emberek egy idevaló datkival. Bemutatkoznak, s azt mondja a datki: *„Sándor bácsi, híre van, hogy két szép almasszürke csikót tart, a barátok meg szeretnék nézni, s megvennék, ha meg tudnának egyezni.”* *„Nem eladók – mondta édesapám, de ha olyan messziről eljöttek, megnézhetik.”* Ott az istállóban dicsérték őket agyba-főbe. S mikor közelednek a kapu felé, azt mondja Zsiga bácsi: *„Sándor bácsi, mi nem a lovakért jöttünk.”* Édesapám nagyot nézett. *„Hát miért?”* *„Margit férjhez akar menni!”* Mi nem úgy voltunk nevelve,

hogy a szülők tudta nélkül, csak kapom magam s megyek férjhez. „*Mi nem tudunk semmit róla*” – mondja édesapám. „*De igen* – mondja a datki –, *ennek a Székely Miklós bácsinak van egy ügyes fia, s Margittal már megbeszélték, ne várjanak tovább, menjenek és kérjék őt ki az édesapjától*”. Édesapám még nagyobbbat nézett. „*Ilyet nem tehetek, nem állottam még szóba a leánnyommal. Hogy mert ilyet csinálni?*” „*De olyan ügyes mind a kettő, s találnak is*”. Édesapám elbizonytalanodott. Volt neki egy szálla a lelkében, ez a Györgyica. Hogy nem volt magyar. Nem jegyezte még el Margitot, de a szüleim nem nézték jó szemmel. Nem mondták, nem lehetett a szomszédok miatt sem szóvá tenni, azok különben nagyon segítőkészek voltak, s becsületes, tisztességes emberek. De nem örvendtek neki, s a pap bácsi is mindig zúgolódott: „*Hogy mondjam meg Budapestén Ernő fiamnak, hogy összekeveredtünk a románokkal?*” Margit? Ő Györgyicát nem hagyta volna, neki csak ő kellett. Volt neki szerelme azelőtt, de ez lett volna a legnagyobb. (A román fiúk különben szívesen vettek el magyar lányt Datkon. A magyar fiúk nem. A vegyes házasságokban pedig kialakult egy rend: a fiúk az apjuk, a lányok az anyjuk vallását követték, tehát nálunk unitáriusok és magyarok lettek. Volt rá példa.) Na de aztán édesapám gondolkodott egy kicsit, és lehet, úgy vélte, ha beléegyezik a felsőrákosiak kérésébe, ezzel Györgyica is lemarad. Én azon is sokszor eltűnődtem: mi ketten voltunk leányok, hogy tudták Margitot kiadni a faluból? Azok a buta fejkendő falusi népek Datkon nem engedték, hogy a Szorosból a Felszegbe menjen férjhez a lányuk, mert „*az olyan messze van*”. Az én szüleim nem voltak ráutalva, s mégis. Föld pedig volt elég. De ez lett a Margit sorsa... „*Na, ha meg lehet bízni magukban...*” – kezdte édesapám. „*De Sándor bácsi! Én? Nem jönnek én ilyesmivel ide, ha nem úgy lenne!*” És a szívére tette a kezét. „*Jó, ha belément, belément!*” – mondta édesapám.

Hogy Margit nem lázadt-e fel? Mikor Miklós visszament Barótra, közölte Margittal: *„Ki vagy kérve! Nem kell semmit csinálni, csak az esküvőt megtartani!”* Margit megijedt. Kezdett sírni. Azt sem tudta, hova legyen. Édesanyám ürmösi származású, nekünk ott több nagybátyánk, unokatestvérünk volt. Kapta magát, felült a vonatra s elutazott Ürmösre István bácsiékhoz, az édesanyám testvéréhez. Nem jött haza, biztosan attól félt, nem lesz ereje meggyőzni a szüleinket. Persze édesanyámék úgyis azt tették volna, amit akartak. István bácsi, talpraesett magyar ember, el is jött. *„Te Juliska, ne adjátok oda! Hal meg bánatában. Mind sír, hazugság, amit a felsőrákosiak állítanak”*. Margit sírt és ismételte: *„Nem megyek! Nem megyek! Hogy hihették, hogy én férjhez megyek anélkül, hogy egy szót szóltam volna?”* Ott kesergett. De édesapám keményen kijelentette: *„Margit, én a szájamból moslékos csebet nem csinálok. Te kezdeményezted – meg kell legyen. Ezeket az embereket nem ültethetjük fell”* Valóban ügyes emberek voltak, jól felöltözve, tekintélyes emberek. Margit sokat sírt szegény, bele is betegedett. Én attól félttem, öngyilkos lesz. De édesanyámék úgy belemelegedtek! Jöttek az ismerősök, azok is dicsérték a felsőrákosiakat. Azok ilyen gazdagok, olyan gazdagok, ott annyi minden van! Jaj, ott még a mezőre sem kell járni! A szüleim már szinte örvendtek neki. Jó helyre kerül, s a másiktól is megszabadul. S nem az ő hibájukból, hanem a Margitéból!

Tartott az udvarlás vagy hat hétig. Miklós jövégetett oda vasárnaponként, beszélgettek. De akkora volt a Margit bánata, úgy sajnáltam, félttem, meghal bánatában. A mezőre azért jártunk. Én nagyon szerettem a kendernyűvést. Édesanyámnak olyan kendermagja volt, akkorára nőtt, mint a szekrény. El lehetett veszni benne. Máskor az nekünk ünnep volt, olyan jó árnyas, illatos! De Margit akkor nem örvendett. Édesanyám pedig egyet kezdte s végezte. Dicsérte a fiút. *„Sírsz? Dolgozzál!”*

S képes volt elküldeni Margitot egyedül a Mátisfalva végén fekvő földünkre, hogy ott dolgozzék. Szegény Margit lesütötte a fejét. Elküldték olyan messzire, s egyedül! Én gyermekésszel azt gondoltam: hogy nem félnek, ott megy el az Olt mellett, hátha beleöli magát? Mert vagy két esetet is meséltek a nénikék, hogy szerelmükért beleugrottak leányok.

Na de eljött a fiú: most már nősülni kellene, s kitűzték a lagzit a következő hétre. Hogy a másik tudta-e? Margit, azt hiszen, nem tudta megírni, de annak a testvérei biztosan értesítették, hogy ezen és ezen a szombaton lesz az esküvő. S Györgyica azon a napon elszökött a seregből fegyveresen, katonaruhásan. Otthagytott csapot-papot, s hazajött. Nálunk már szombat reggel folyt a főzés. Margit mellé állították egy barátnőjét, egy jólelkű, elvált menyecskét, vigyázzon rá. Őrizték egész éjjel, nehogy valami történjék. Pedig nem tudták, hogy hazajön a fiú. Éjjel kettőkor egy nagy puskadörrenés a kapunk előtt. Az udvarbeliek összefutottak, azt hitték, öngyilkos lett a fiú. De ő csak jelezte, hogy itthon van. Ott ment a házuk fele a mellékutcában, amelyre a Margit ablaka nyílt. A ablak be volt rácsozva. Margittal ott szóba álltak egymással, Margit sírt keservesen. Kinyújtotta a kezét, az megfogta, csókolta. Szemrehányásokat tett. Aztán azt mondja egyszer: megy haza, de jó vissza mindjárt, várja meg. A rokon barátnő végig Margittal volt. De nem voltunk mi úgy nevelve, hogy elszökjünk. Na, Boťomanék valami nemesített rózsát szereztek Bukarestből, az nyílt a kertjükben. A fiú egy öl rózsát hozott, s a rácsok között mind behajigálta. Reggel, mikor mentem fel, hát tele rózsával a szőnyeg. Azt mind Györgyica hozta. Elbúcsúztak éjjel egymástól. A rákosi nagynéném élesen kikelt: „*El kell kergetni a fiút. Mit keres itt?*” Neki persze könnyű volt. Még az éjjelizenére emlékszem. Megható volt. A falusi legények adták. Az egyik ének úgy szólt: *Nem megyek el a templomba, mikor téged esketnek.*

A másik: *Itt hagyom a falutokat nemsokára.* Kiválogatták a legszívettebb nótákat, csak azért, hogy szakadjon meg a szíve, aki hallja. Margit bent sírt, Ilona néni istápolta.

Másnap lefolyt a lagzi. A szürkéket befogták, a falut vagy kétszer-háromszor körbejárták a felszalagozott, felvirágozott lovakkal. S aztán kifelé a faluból! Margitnak az volt az utolsó kívánsága, annyi esze volt még, hogy Györgyica legyen ott a búcsún. Még láthassa egyszer. A Körte-patak hídján kell kimenni a faluból, szemben van a temető. A hidat elkötték. Ott nagy pénzt vasaltak fel a legények a vőfélytől, hogy kiengedjék. Az egész falu ott volt. Látni akarták, hogy viseli a két áldozat a sorsát. Tudták, Margit imádta a fiút. Az odajött. Hogy volt lelki ereje odajőni!? Annyit csodálkoztam rajta. Ami ember volt, mind őt nézte. S ő, mint egy halálraítélt, maga elé meredt. Senkihez nem beszélt, csak nézte a földet összeráncolt homlokkal. Nagyon szomorú látvány volt.

Stafírun? Nem vittek stafírungot, édesanyám azt mondta, nem szereti a kirakodást. S azt is kérte, ne rikoltson senki. Kati keresztanyámnak főleg, aki jó kövér, jó kacagó, jó mondó asszony, én nagyon szerettem. Minden lakodalomba elment, mindenki őt táncoltatta. Minden táncot eljárt a nagy fenekével. „*Aztán komámasszony, nehogy nekem rikoltson!*” Megígérte, de ahogy kiértek az utcára: Ujjujuj! De a szája be nem állt! Akkor tejfölös lepény szórás is volt, csak úgy kapkodták a népek. Jó vastagon megkenve, megcukrozva, megcitromhéjazva. Kosarakkal vitték, s hajigálták a szekerekről.

Átmentünk. Én elég bánatos voltam, az én udvarlóm nem jött el. De fájt a lelkem, hogy Margitot elvesztettem. Annyi tészta volt, roskadásig tele az asztal, de még egy szeletet sem tudtam enni.

A házasság? Rövidnek bizonyult. Mindössze három hónapig tartott. Megvolt a nagy zenebona, de a két szürkének a férj nem kelt fel reggel, hogy enniük adjon. Hanem amikor

felkelt, még a cipőjét sem fűzte bé, ment egyenesen a kocsmába. Margitnak magának kellett a lovakat megetetnie, amit addig soha, mert édesapám végezte. Nem lehetett a férjével bírni. Elkényeztetett férfi volt, ivott és ivott. Ha pedig valamit meg kellett volna tenni, rögtön arra hivatkozott: ő nagyon beteg. Én nem tudom, hogy merték a rokonok beajánlani. Margit kesergett eleget. Végül hazahozták, s úgy élte le az életét egyedül, illetve édesapám halála után édesanyám mellett. Györgyica megúsza, senki nem kérte rajta számon a szökést, lehet, észre sem vették. Leszerelt, elvett egy rendes lányt, állategészségügyisként élte le az életét, két lányuk lett, mindegyik egyetemet végzett. Még egy emlék: nekem már udvarolt a leendő férjem, esténként a csorgóra jártam, ott találkoztunk. Györgyica vagy két hétig minden este csatlakozott hozzánk. Gyuszi duzzogott: miért jön ez velünk? Végül a fiú azt mondta: *„Ma utoljára kísértem ki magukat. Azt üzenem csak Margitnak: szeretőt lehet cserélni, de szívet nem.”* Ezt kellett átadnom. Margit, amíg élt, sajnálta, ami történt... Rám is kihatott a történet, egy kicsit engedékenyebbek lettek a szüleim. Mikor lebeszéltek volna udvarlómról, azt kérdeztem: *„Azt akarják, úgy járjak, mint a nővérem?”*

Még annyit, kisebb fiam nem az egyetlen lelkész a családban. Egy második kurta házassága is volt ugyanis Margitnak, amely szintén szüleim akarátának engedelmeskedve és nem szerelemből jött létre. Édesapám szívbeteg lett, egyre nehezebben tudta ellátni a sok munkát, és nagy szükség volt egy férfiember segítségére a gazdaságban. Margit sem akart végleg egyedül maradni, így ráadta a fejét. Hamarosan kiderült, hogy a „dolgos, jó munkabírási” tulajdonságok nem voltak elegendőek a házassághoz, de még a családba való beilleszkedéshez sem, és rövid idő után fel kellett bontani ezt is. Ebből a házasságból Margitnak született egy fia – Sándorka –, és édesapám még megláthatta fiúunokáját, mielőtt szívbetegségébe belehalt.

Édesanyámmal közösen – majd Sándorka felcseperedése után mindhárman – nagyon sokat küzdöttek, hogy előteremtsék a továbbtanuláshoz szükségeseket, míg a keresztyúri gimnázium után elvégezte az unitárius teológiát, és ma is megbecsült lelkészként szolgál.

A tanítócsalád sorsa

Ennyit a meghurcoltatásomról, ami azért nem ért véget, mert a háború után sem volt fenékgig tejfel az élet. Pár szót még erről és a szomszéd családról, a tanító bácsiékról. Végül hatévi udvarlás után a fiához mentem férjhez. Nos, a tanító bácsi 1940-ben elveszítette az állami állását, és megmaradt kántornak. Az történt, hogy a magyar állam ábécéskönyvet adott ki azok számára, akik román időben nem tudtak megtanulni olvasni. Ebből iskolán kívül, otthoni segítséggel megismerhették a magyar gyerekek a magyar betűket. Emlékszem az alma rajzára, ahogy az a betűvel társították. A j betűhöz egy juhszarvat társítottak és így tovább. A közhalmi ügyvéd lánya egy szép nap gyűlést hívott össze, és szétosztotta a példányokat. A leendő férjem édesapja is hozott egyet haza. Valaki kihallgathatta őket. Másnap a pap bácsit és a tanító bácsit berendelte az őrmester, hogy miféle röpcézésben vettek részt. Miféle politikai propagandát folytatnak. Végül államellenes tevékenységért három hónapra ítélték őket, amit Craiován ültek le.

Gyula és az én szerelmem 1945-ben kezdődött, miután a nővérem férjhez ment. Zilahi Lajosnak a *Süt a nap* című színdarabját játszottuk. A *Valamit visz a víz* című regényét is szeretem. Nos, a leendő anyósom és a sógornőm foglalkozott velünk. Gyusziék karácsony szombatján jöttek haza a menekülésből. Ő még korábban kinn élt Magyarországon, Székelykeresztúron járt az unitárius gimnáziumba Karcsi testvérével

együtt. A front közeledtekor a keresztúri tanárok szétfutottak, a tanulók is mentek, ki merre látott. Senki tanácsot nem adott, merre menjenek. Azt mondta nekem, nem hitték, hogy hazajöhetnének. Ugye még megvolt a határ. S akkor ők négyen, egy béna lábú kollégájukkal (később orvos lett) és egy negyedik fiúval nyugat fele indultak el. Volt két lovuk, azokat tehenre cserélték, szekéren vitték a holmijukat. A szeke-
ret és a teheneket végül elhagyták valahol az úton, vonatra szálltak, s már nem tudom, meddig utaztak. Ahol leszálltak, a magyarok mindenüket dugták, ásták el, hogy mentsék meg az oroszok elől. Egy gazda felfogadta őket, ássák ki a pityókáját hamar, amíg lehet. Sok napszámossal együtt ásták a pityókát, vermelték a búzát. Beérték őket az oroszok, s a fiúk elváltak egymástól, a két testvér elindult vissza, hazafele.

Az oroszok sokszor megállították őket, csoda, hogy nem vitték el. Mesélte, Isten őrizzen, milyen napokat töltöttek ők augusztus 23. után, kinn aludtak a szabadban, istállókban, jászlakban. Tizennyolc éves volt. Sokszor bőrig áztak, s vízesen feküdtek le. Bekérezkedtek egy-egy pajtába, s a ruha reggelig rajtuk száradt meg. Végül karácsony szombatján vergődtek haza, akkor is vonat tetején, egy szál ruhában, egy kis zakóban a húsfokos hidegben. Mikor leszálltak a vonatról, nem érezték a lábukat. Fájlalta később is, sokat panaszkodott. De a Jóisten megőrizte, igaz a család is edzettségre nevelte. Jött be egy barátom, s mondja: „*Gyuszikáék megjöttek*”. Azt feleltem: „*Ejsze*”. Engem nem érdekelt, nem tudtam, a későbbi élettársam érkezett meg.

Na eltelt a tél, tánc volt, bál, még felkért, de nem volt semmi szerelmi viszony köztünk. Én egyáltalában nem voltam fiúzó leányka. Én mind a könyveket bújtam, rajzoltam, írtam. Mikor Margithoz jöttek a fiúk, akkor is ültem külön és olvastam. Júniusban kezdtük tanulni a *Süt a napot*. A fiatalság eljárt az iskolába. Én lettem Sárika, a főszereplő. Egy gyenge társam került, aki

*Tanítóm és későbbi apósom Kovács Gyula kántor-tanító és családja:
balról leányai, Ilona és Piroska, fiai, István, Karcsi és Gyula,
jobbról felesége, Ilona és az anyósa*

még olvasni sem tudott úgy, ahogy kellett volna. Nem tetszett nekem, de nem szólhattam semmit. Kínlódtunk. Nem tudtam jól szerepelni, mert nem jött meg rá a jó válasz. Egyszer csak azt mondja leendő anyósom: ki kéne cserélni, nem való oda. „Hát én ezen rég gondolkozok”. „Hát Gyuszi milyen lenne?” Mondom: „Ha vállalja...” Így Gyuszi kapta a Sámson Miska szerepét, én voltam Sárka, a papkisasszony. S ment minden gördülékenyen. Ez alatt, emlékszem, Gyuszi nekem lediktálta az új dalt, a *Föl, föl, ti rabjai a földnek* kezdetűt. Bemutatták azokat az énekeket is, amiket a keresztyáni gimnáziumból hoztak.

Én lehet egy kicsit nyíltabb voltam, kicsit több? Mit tudom én, nem akarok dicsekedni, de kezdett járni hozzánk, s mikor a fiúk mentek el, ő még egy kicsit hátramaradt. Kialakult a barátság. A szüleim kedvelték. Igaz, később már gazdafiút szerettek volna. Mikor látták, mélyül el a szerelem,

*Kovács Gyula feleségével, Ilonával, Ilona és Piroska leányaival
és Olimpia unokájával*

már nem örvendtek neki. Gyuszi hat évig udvarolt. Még két évet járt Kolozsváron az egyetemre, nem tudta elvégezni egy betegsége miatt, de nagyon jó tanuló volt. Előbb Rákoson lett tisztviselő a szövetkezetben, közben leérettségizett, nagyon jól fogalmazott, iskolázottabb volt a többiekénél, románul perfektil tudott. Kőhalomban laktunk, én a megyei könyvtárban dolgoztam, de megszületett Csaba, a nagyfiam, ott kellett hagynom. Később a szövetkezeti Uniónál könyvelt a férjem, de ő írt minden beszámolót, az elnök állt a háta mögött, mikor lesz meg. Megbecsülték. A Garcea felesége, a sógornőm özvegyen maradt, mert a férje, aki tiszt lett, elesett a háborúban, özvegyi nyugdíjat kapott. A tanító bácsi nyugdíjba vonult. Volt egy kertjük az egyháztól, valahogy megéltek, de pár évig nagy nélkülözések közt. Szerették egymást, összetartottak, megvoltak. De egy időben a gombot is eladták a kabátjukról, hogy legyen mit enniük.

*Zilahy Lajos Süt a nap c. darabjában
1945-ben. Én az első sorban jobbról a
harmadik, a második sorban jobbról
az első ifj. Kovács Gyula. Itt kezdődött
életre szóló szerelmünk.*

*Ugyanabban a darabban
ifj. Kovács Gyula (középen), Sám-
son Miska szerepében*

A falu összetartását megtapasztaltam akkor is, amikor első gyermekemet megszülni hazatértem. Akkor Rákoson laktunk, a férjem Bukarestbe rendelték két hónapos továbbképzésre. A kicsi Attilának és nekem külön szobát rendeztünk be, szépen fejlődött, négyhónaposan nagyobbnak látszott a koránál. Édesapám is szerette, mindig vágyott fiúgyermekre. Lefektetjük a gyermeket, az udvari kőválnál ülünk, s azt mondja édesanyám, le kellene menjek Sárosszegbe, hogy ott a szénarendeket szétrázzam. Elég messze volt, Mátyásfalva felé, nem akaródzott elmenni, de végül engedtem. Mikor a faluból megyek ki, furcsa érzésem támadt: mi lenne, ha a gyermek meghalna, fel tudnám-e idézni az arcát? Visszaúton jön egy ismerős: „Lenke, Lenke, siess haza!” Rögön édesanyámra gondoltam, nagy beteg volt, műtét után. Jó apósom előlme: „Gyere, édes lelkem!” Nem akarta senki

*Első gyermekünkkel,
Attilával,
négy hóna-
pos korában*

közölni, mi a baj. Mikor beértünk a kapu elé, a piactér tele emberekkel. Már kétségbe voltam esve, megyek be, s hát az én fiacskám meg van halva. Magyarázatot nem tudtak adni rá, később orvost hoztak ki, ő mondta: bölcsőhalál. Csomó képződik a torokban, sok gyerek lenyeli és eloszlik, másokat megfullaszt... Aztán a Jóisten megajándékozott még két fiúval, négy évre rá született Csaba, ma tanár Bukarestben, és utóbb Istvánka, aki unitárius lelkész Sepsiszentgyörgyön. Visszatért a lelkészség a családba a mi águnkon is.

A kérvényezés útvesztője

A rendszerváltás után jóvátételi törvényeket szavazott meg az új parlament, Szénék is megindultak, hogy benyújtsák igényüket. A veterániroda ezredese egy évig hitegette őket a megoldással, s mikor beleuntak, a pitești központi katonai levéltárhoz fordultak igazolásért. A válasz szerint Szén Lenke valóban szerepelt a nyilvántartásban, mint aki „tereprendezésen” vett volna részt a besszarábiai fronton. „Amenajarea terenului.”

Az ezredes puhatolózott: ugye egészségügyi nővér voltam? Ráhagytam, nem mertem mondani, hogy dehogy. Etnikai

üldözöttek voltunk és túsok. De mindenekelőtt gyermekek. Végül százhusz lejt ítétek meg havonta a három hónapért.

Létezik-e méltányos kárpótlás vagy jóvátétel hasonló esetben? A nyilvánosságra hozatal ennek legfeljebb feltétele lehet.

Pár berekesztő szó a felelősségről

E családjuktól elszakított gyermekek égbekiáltó esete önmagáért beszél, s az olvasó bizonyára tudni fogja méltányolni a pisálkoló emberség példáit is, melyek ha a traumáktól nem is, de a pusztulástól megóvták az elhurcolt kiskorúakat. Egy kérdésre azonban ki szeretnék térni, nevezetesen arra, mit valószínűsít a gyermektúszok frontra vitele. A túszszedés aljas indokú gyakorlatáról, a fegyvertelen és ártatlan civilek deportálásáról és fogva tartásáról nyilván minden józan ítéletű embernek megvan a véleménye. Ha felnőttek helyett gyermekeket visznek el, eltépve őket a szülőktől és az otthontól, azt már csak az ördögi gonoszság és elvetemültség mércéjével lehet mérni. Ezeket a dél-erdélyi magyar kiskorúakat azért szedhették össze, hogy a határmente magyar lakosságát megfélemlítsék. Hogy a kényszeres ún. kölcsönös retorziók rendszerének egy lépéséről lett volna szó, mely akkor valóban fennállt a magyar és a román állam között, egyelőre nem igazolt tény. Felnőtteket mindkét állam hívott be munkaszolgálatra, rendőri, katonai és politikai jellegű megtorlásokról is hallhattunk eleget, de gyermekek deportálásáról eddig nem tudtunk.

Magyarázatra szorul továbbá még egy pokoli körülménye a történetnek, mely igazi indokára is rávilágít, meg arra, milyen sorsot szántak valójában e gyermekeknek. A frontra kiszállítani és hónapokig ott tartani e fiatal, ártatlan életeteket a tűzvonaltól közvetlen közelében, önmagában is a borzalmak tovább nem fokozható csúcsát jelenti. De miért oda? Miért nem egy fogolytáborban helyezték el őket? Úgy gondolom, nem alaptalan a feltételezés, hogy esetleges kivégzésük körülményeit akarták ezzel elködösíteni, a bűntény utólagos felderítését is megghiúsítani. A posszibilis gyilkosok saját fe-

lelősségüket át kívánták hárítani egy ellenséges támadásra, az emberiség elleni bűntettet másra kenni, a harc ellenőrizhetetlen zűrzavarára például –, hogy mások számlájára írassák, amit pedig minden jel szerint ők maguk készültek elkövetni.

Függelék

A Szén Lenke-féle memoárhoz csatolva megpróbáljuk a rendelkezésünkre álló iratokra, történeti forrásmunkákra, kéziratokra és fényképekre támaszkodva felvázolni, amit a falu eddigi történetéről megtudtunk, mintegy előmunkálatul szánva mindezt egy megirandó falumonográfiához. Itt mondok köszönetet Kovács István, Major László és Bedő Béla unitárius lelkészeknek, Tófalvi Zoltán újságírónak és Boér Hunornak, a Székely Nemzeti Múzeum könyvtárosának a Függelék összeállításához nyújtott segítségért.

A kötet törzsanyagát alkotó emlékirat nem egy vonatkozását új megvilágításba helyezik ezek az iratok, mi több, nemzedékek közti stafétaváltás is történik, a narrátor felmenői is feltűnnek a korábbi századokból említett datkiak között.

Orbán Balázs (idézi Bedő Béla, lásd alább) gyűjtésének értéke esetünkben is rendkívüli mind a tényfeltárás, mind az értékelés mozzanataiban, s noha több megállapítása ma megmosolyogtat naivitásával, a romantikus történelemszemlélet és magyarázatot híven tükrözi, mi több, olyan tudományosnak vélt babonákat, hiedelmeket ment meg, melyek méltán avatják e tekintetben is forrásmunkává. Aztán, hogy hány dák rabszolgát dolgoztattak a rómaiak Datk térségében, azt alighanem örök homály fogja fedni továbbra is. Bedő Béla kézírata mint első szintéziskísérlet mindenképpen nagyra értékelendő, Tófalvi Zoltán ihletett, alapos riportja pedig pótolhatatlan tudósítás a hetvenes évekből.

I.

A település első okleveles említése, 1235 óta eltelt közel nyolcszáz esztendő első két évszázadát illetően az első fejezet elején idézett lexikoncikkre kell hivatkoznunk, mely talán német telepések általi alapítást valószínűsít, a földesurak felsorolása azonban ennek mintha ellentmondana, illetve mintha egy későbbi újraterelítésre vagy népességcserére utalnának. Nem kívánunk a történelmi kutatásnak elébe vágni, még kevésbé belekontárkodni, itt beérjük azzal, hogy a történelmi és közigazgatási helységnévtár (Szabó M. Attila: *Erdély, Bánság és Partium történelmi és közigazgatási helységnévtára. Csíkszereda, Pro Print, 2003.*) támaszkodva a falu hovatartozására vonatkozó adatokat felsoroljuk. 1296-ban ezek időlegesen Fehér vármegyét, 1377-ben 116 vármegyét, 1380 k. Fehér vármegyét nevezik meg, a továbbiakban 1744 és 1784 között Felsőfehér vármegyéhez tartozott, 1785 és 1790 között Fogaras vmre van adat, 1800-ból és 1839-ből C. Albensis Superior Processus Palosiensis adathozható, 1850 és 1854 között Nagyszeben kat. vidék, Fogarasi ker., Persá-

nyi alker. a közigazgatási egység megnevezése, 1854 és 1860 között a Brassói ker. Sárkányi járásához tartozott, 1873-ban megint Felsőfehér vármegye része a Kőhalmi–Hévízi járásban, 1877-től a Hévízi járás marad, de már Nagyküküllő vármegyében, 1882-től a magyar impérium összeomlásáig a megye marad, de Kőhalom nevét viseli a járás. A román közigazgatás ezt a beosztást vette át 1919-ben (Tărnava Mare, plasa Cohaim), 1925-ben Nagyküküllő megye az elnevezés, Rupeni a járás neve, 1930-tól a járást Rupea-nak hívják (Kőhalom), 1950-től Sztálin tartomány Racoș (Alsórákos) rajonjába sorolják, majd 1960-tól Rupea (Kőhalom) rajonba kerül, a tartományt pedig átkeresztelik Brașovra (Brassó).

Mindebből leszűrhető, hogy a falu már kezdetektől királyi vármegyéhez tartozott, tehát sem a szomszédos székel, sem a szász székeknek alárendelve nem volt. Oltmelléki elhelyezkedése csak kiemelhette jelentőségét a szomszédos falvak közt. Ami önálló települési-községi státusát illeti, azt alighanem az utóbbi évszázadban veszíthette el, az a fokozódó centralizációnak esett áldozatul, mára hat másik faluval, ezek közül több román többségű, Olthévíz község egyik települése. Viszonylagos háttérbe szorulásához hozzájárulhatott szerényebb lélekszáma, gazdasági súlya mellett az is, hogy a fő közlekedési útvonalaktól nem messze, de azért némi távolságra fekszik, az országút nem rajta halad keresztül (ámbátor annak közelsége nagy hasznára volt és van, egy időben sok ingázó tért ide haza naponta), a legközelebbi vasútállomás pedig a szomszéd falun keresztül közelíthető meg, s akárcsak az országút, tőle kb. nyolc kilométerre fekszik.

II.

Pesty Frigyes helynévgyűjteménye 1864–1865-ből a *Székelyföld és Térsége* kötetben egy érdekes kérdőívet közöl, melyet Tamás Mihály akkori bíró és Szin (valószínűleg Szén) György datki lakosok töltöttek ki 1865-ben. A megválaszolatlan kérdések egy részére, például az első okleveles említésre, azóta fény derült, de hogy ott helyben és pont akkor mivel volt tisztában és mivel nem a falusi bíró és munkatársa (kisbíró?), azt csak ebből tudhatjuk meg. Patak- és egyes dűlőnevek dolgában pedig egyedülálló forrásmunka.

Csatoltan közöljük:

*„DATk OSZK Kézirattára F/13814/A. 20. mft.
(Fol. Hung. I114/15) /117r/ Helynevek Datk községből,
Felső Fehér vármegyéből*

Az adatgyűjtés a következő feleletekre terjed ki:

Elsőbben. A megyének neve, ahová a község tartozik.

Felső Fehér vármegye, azt pedig, hogy külön elnevezéssel bírna, nem tudjuk.

Másodszor. A községnek egy neve él most, tudniillik Datk, és csak ezen neve bír helybeli elnevezéssel, és ez ismeretes országszerte.

Harmadszor. A községnek hogy más elnevezése lett volna, azt nem tudjuk.

Negyedszer. A község, hogy mikor említették legkorábban, azt sem tudjuk.

Ötedszer. Hogy honnan népesítettett, azt sem tudjuk.

Hatodszor. A helynévre nézve csakis azt tudjuk, hogy öröktől fogva hívták az alább írt módon.

Hetedszer. A község határában előforduló topographiai nevek közül a határunkon külön megnevezésre méltó

nevek nincsenek, sőt az erdőkön Nyolcadik határ-
részben Hiófabértz nevű hely mellett éjszokról van egy
Somosbériz nevű bükkfás erdő, melynek éjszaki oldalá-
ból ered egy Somos árok nevű patak, mely is két oldal
között lefolyván a mezőkön, végig a Datk falva éjszaki
végénél, a falvánk mellett folyó Olt vizibe belészakad.

A Nyolcadik határrészbéli Hiófabértz déli oldalából ered
egy Körtve patak nevű forrás, mely soha ki nem szárad,
és ez is az erdő között egy kis nyugot fele folyván, a Somos
árkával egyesülvén belészakad /117v/ az Olt vizibe.

Innen dél felé van egy Kereszt verőfény nevű bükkös
erdő, magos erdő, mely régen rengeteg erdő volt, és most
csak gyéres bükkfás marhalegelő. Ezen hegynek éjszaki
feléből ered Hidlás nevű patak, mely soha ki nem szá-
rad. A déli részéből vagy oldalából a Poklos pataka, s ez
is soha ki nem száradván, magos bükkös, hegyes olda-
lak közt nyugot fele folyván, az úgynevezett Kicsi hajtás
bükkös erdő végéig, és ott egyesülvén, magos kopac kő-
sziklák közt lefolyván határainkon keresztül s falvánk
nyugoti felén is át, a falu végén beszakad az Olt vizibe.

A Poklos patakának dél felől való oldaláról van egy bük-
kös erdős hely, melynek viszont dél felőli oldala mellett
van egy szép téres kaszálós nagy helye, mely körül van
erős bükkös erdőkkel kerítve, s ezen erdőkbe sok őzek, far-
kasok, néha medvék és vad sertések is tartózkodnak.

A Kilencedik határ, Szénégető nevű határrészben van egy
Pisztrangos nevű magos, bükkös bérc, melynek keleti ol-
dalából ered egy Pisztrangos nevű patak, s ez soha ki nem
szárad. Nyugot fele folyván magos hegyek és bükkös erdők
közt, a Poklos patakával egyesülvén beszakad az Oltba.
Ez azért nevezetes, hogy ebben sok pisztrang terem.

Ezen beírt nyugoti részénél van egy rengeteg, határun-
kon legmagosabb, Runk nevű bükkös erdő, melynek

éjszaki feliből forr egy Biró patak nevű folyó, mely soha ki nem szárad, s innen magos, bükkös erdők közt nyugot fele folyván egyesül a Pisztrangos patakával, /118r/ s ezen patakok formálják Nagy patak nevű folyónkat, mind egyesülvén, falvánk nyugati végénél belészakadnak az Olt vizibe.

A Kilencedik határrész Szénégető, egy szép ifjú cserefás, nem erős magos erdő, melynek közepiben van egy szép tiszta kaszálóhely, cserefákkal körülvéve. Ezen erdő keleti oldalából ered az úgynevezett Jantsi árka folyója, mely is egy mély kősziklás, csendörös erdő közt folyván, bészakad a Nagy patakba.

Hogy a fenn irtakot tudomásunk szerint hitelesen adtuk fel, azt igazoljuk.

*Datkon, 13. május 1865.
Szín /Szén?/ György”*

Tamás Mihály bíró

III.

Találunk egy szócikket Datkról Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* című munka II. kötetében is, az idézett lexikon szócikk erre épít. Idemásolom:

„Doboka (Dobk, Datk) 1235/Pp. Reg.: Leonem de Dubicha... sac-es... Ultrasilvane dic. (ZW. L. 63): 1372: v-m Doboka (Doc. Roman B. XIII—XIV. 294, vö. ZW. H. 386: Dogbka): 1377: Dobk, in C-u de Kykellew (DI. 29 717). Nevét feltehetően arról a Csanád apja Doboka ispánról kapta, akit István király a Gyulák Zsombor ágának központjaiba helyezett. Egyházának joghatósága 1235-ben vitás volt az erdélyi püspök és az esztergomi érsek között. Az érsek jogalapja, hogy a falu német telepítvény volt. A XIV. század első felében Barnabás fiai bir-

tokolták: utánuk László (Mad) havasalföldi vajdáé és Fogarasföld uráé lett, aki 1372-ben átadta unokabátyjának, Kökényesré nold nb. Dobokai Lászlónak. 1377-ben fele Teremi Ponya fia Mihályé: ekkor Küküllő megyében fekvőnek mondják. Ma kzs. az Olt kanyarban. Lip.: Dák h., Daaken g., Daká val.: Hnt. 26: Datk, R. Dopca (MR. I. 25: Su. I. 207.)”

IV.

A falu harangfeliratairól való tudnivalókat Kisgyörgy Zoltán összegezi *A háromszéki és felsőfehéri egyházkör unitárius harangjai* (Keresztény Magvető 2002/9/83) c. tanulmányában. Idemácsolom az idevágó passzust

„Korban ide sorolható Datk unitáriusainak 1826-ból származó kicsi harangja, melynek öntőmesterét nem sikerült kikutatnunk. F: ÖNTETTE ISTEN DICSSŐSÉGÉRE A DATKI NEMES EKKLESIA MAGA KÖLTSÉGEN KORODI LUKÁTS KURÁTORÁGÁBAN 1826. 50 kg. Itt a püspöki vizitáció 1789-ben két harangot talált. Az egyik 1686-ból való volt, és rajta ez állott: STEPHANUS BOLTOSCH CORONIENSIS FUSIT, és egy kisebb a következő felirattal: IOANNES WLISSSEN BÉRIER AD. 1651 FUDIT ME IN SCHESBURGES D.R. GALTER. Az 1827. november 12-én tartott püspöki vizitáció idején ez a régi harang még megvolt, de a kisebbik, mivel meghasadt, 1826-ban újraöntették, vagy az első világháború áldozata lett. Helyette készítették acélból (minden egyházközségben azzal a gondolattal, hogy ne legyen a hadi célokra is felhasználható harangérből) a mai nagyharangot. F: RESITA 1922. Ebben és ezzel a céllal váltak „divatos-sá” egyházkörszerte az acélharangok. A rozsdától

mentesítendő, legtöbbjüket már halvány zöld színre festve forgalmazták a német cégek.”

V.

DR. IMREH BARNA: DATKI SZÖKÖTT JOBBÁGY KERESÉSE 1685-BEN:

„Sükösd György, Bethlen Gábor tanácsosa halála előtt három nappal (1663. március 20.) tett végrendeletében az Olt alsórákosi szorosa őrizetére rég időktől rendelt négy faluját, Hévizet, Datkot, Alsórákost és Ürmöst olyan falvaknak nevezi, melyekben „sok esztendőktől fogva az unitaria religió vigeált.” Az alábbiakban Datkáról közlünk egy érdekes, szökött jobbágyat kereső tanúvallomást, melynek dátuma 1685. III. 13., s mely a Bethlen család levéltárában P.58.XC.k.40.cs.l.sz. alatt található a M.O.I.-ban.

Olthévizen a Hévízi Mihály községi bíró, Bethlen Sámuel jobbágya házánál végzik Petki Nagy Boldizsár és Szentkirályi Ferenc a tanúk kihallgatását. Bethlen Sámuel és felesége, Nagy Borbála, a Bethlen Kata szülei, Datkon is birtokosok, keresik szökött jobbágyukat, s a tanúknak erre a két kérdésre kellett felelniük:

1. „Tudod-e András deák, kit más néven Fodor Andrásnak híttak, hogyha Fehér vármegyében Datki eös örökös jobbágyfi lett volna?
2. Tudod-e ha fiaik voltak, kiknek hítták, most is kiknek hivattyák magokat s hol laknak?”

Nyolc tanút hallgatnak ki, kik közül az első Hévízi Vayas István, kb. 60 éves, özv. Gillányi Gergelyné, Apafi Annának, a fejedelem testvérének a jobbágya. A következő hét tanú alsórákosi, mind Budai Péter jobbágyai.

Vayas István az első kérdésre így vall: *„Tudom, hogy a kérdésben forgó András deák, ki más néven Fodor András vala, hogy Fehér vármegyében Datki eös örökös jobbágyfi vala.”*

A másodikra: *„Fiait is ismerem, edgyik Miklósvárszékbén, ászékbén, Bölönben lakik, Pap Istvánnak hívattya magát. A másik Udvarhely székbén Homoród Almáson Szabó alias Almási János Deák Úr földjén lakik, Andrásnak hívják.”*

A második tanú Nyiri Péter, 57 éves jobbágy, az előtte szóló vallomásához még azt adja hozzá, hogy *„a keresett András pap lett, engem tanítta is.”*

Jó György Tamás 50 éves, Huszár János 53 éves, Gáspár János 80 éves úgy vallanak, mint az első, az utóbbi vallomását megtoldja ezzel: *„Mégh velem, edgyütt Datkról ide Hévízre járt a szolgálatra iffiú legény korában, azután Pappá löt.”*

Imre András 65 éves és Gergely János 50 éves, semmi különöset nem mond, viszont Fodor János 70 éves újként a következőket vallja: *„Az elmúlt nyáron nálam vala András Deákné eo mondá s tőle hallottam, hogy edgy fia H. Almáson, Szabó alias Almási János Deák Or keze alatt a földin lakik. „*

Ez a vallató levél nem beszél arról, hogy Datki Fodor András, aki fiatal legény korában még tette a jobbágyi szolgálatot, milyen körülmények között szökött meg, hol tanult, és hol szolgált, mint lelkész. De alsórákosi Nyiri Péter vallomása, hogy őt tanította, sejteti, hogy Alsórákoson is szolgált. Egyik fia pedig, Pap István néven Bölönben volt unitárius lelkész.”

Dr. Imreh Barna, volt alsórákosi unitárius lelkész

(Keresztény Magvető, 1973/2)

VI.

Következzék az említett falu- és egyháztörténeti összefoglalás 1984-ből, mely Orbán Balázs vonatkozó szövegeit is tartalmazza. Bedő Béla lelkész: *Datk és a datki unitárius egyházközség vázlatos története* (kézirat)

FÖLDRAJZI ÉS POLITIKAI KÖRÜLHATÁROLÁS

Magyar elnevezése: Datk, román elnevezése: Dopca, régi elnevezése: Dakk, német elnevezése: Dakken

Az 1876-os megyerendezés előtt Felső Fehér vármegyéhez tartozott, azután Nagyküküllő vármegyéhez. Járási székhelye Kőhalom volt. 1968-ig körjegyzőségi központ. Hozzá tartoztak Mátéfalva és Oltbogát községek. Községházán volt az anyakönyvi hivatal is. Község területe 7370 khold.

Datk az Olt-völgyében egy katlanban fekszik. A községet körülvevő erdős hegyekből két kis patak, az ún. Körte-patak és Pál-patak, továbbá a Pisztrángos-, Bíró-, Poklos- és Hídlás-patakból keletkező Nagypatak folyik keresztül a falun, és közvetlenül a falu alatt ömlik az Olt folyóba. A község múltjára vonatkozóan kevés feljegyzést találunk, egyrészt azért, mert két alkalommal pusztult el, hogy csak a templom maradt meg a falu közepén, másrészt azért, mert ilyen irányú kutatást tudtunkkal nem végzett senki a székelykocsárdi gróf Zichy István levéltárában. A XIII. sz. végéről származik a legrégebbi feljegyzés Datkról, amiből kitűnik, hogy a község Dopka László tulajdona volt.

(Itt idézi dr. Imreh Barna fenti dolgozatát, majd így folytatja:) Orbán Balázs a *Székelyföld leírása* című munkájában, mely 1868-ban jelent meg, az első kö-

tetben (LXI. fejezet 200. oldal) Hévíztől-Alsórákosig című fejezetében Dakk. A Turzon. Sólyomkő vagy Turzon nyaka alcím alatt a következőt írja:

„Hévízen felül az északi erdőségekből kiszökellő elő-hegy a Sólyomkő, az Oltot déli irányú nagy kanyarulat-ra kényszeríti. A Sólyomkő hosszú láncolatát körülfolyó ezen csaknem köridomu kanyarulat déli kanyaránál van Bogáth, egy kis oláh falu és Dakk unitáriusok által lakott magyar falu.

Ezentúl rengeteg erdőségek, medvék és őzekkel.

Dakk nevééről ítélve ezen zugban megmaradt valamely dák telep lehetett, melynek lakóit a hévízi rómaiak rabszolgaként használhattak. E körben hódító és hódított közt csak ilyen viszony lehetett. Sándor István dakki lelkész kertjében egy cseréptál töredékeit találtak, melynél nem annyira az idom, mint annak anyaggazdagsága meglepő, amennyiben a felülről lefelé izmosodó edény oldala fenekénél három hüvelyk vastagságú. Alakja közönséges, anyaga finom szemcseföld, hanem legmeglepőbb, azon finom átlátszó s zománcszerűen finom váz mellyel az edénytöredék úgy kívülről, mint belülről, be volt vonva. Ez az egyedüli régi emlék, amit Dakk fel tud mutatni.

A dakki nép igen csinosan öltözködik, a menyecskék ősmagyarosan fejökön szépszövetű fehér fátyollal, mit igen művészien göngyölítenek fejükre, derekukon szíjjal kivarrt cifragombos keskeny övet viselnek, mely Hévízen és Rákoson is divatos.

A dakki tájbeszéd eltérő minden mástól: nyelvükben az ü és ö nem létezik. Azokat i- és e-vel helyettesítik. Pl: ügyünk–igyink; öreg–ereg; ördög–erdeg.

A Kőhalom-Baráti út nem követi az Olt szeszélyes kanyarulatát Dakk felé, hanem az említett Sólyomkőnek

lankásán, az un. Turzon nyakán vág át. A hegy nyugati alján egy Turzónak nevezett nagy cserépcsűr van, mely Kőhalom és a szomszéd szász faluk tulajdona; hogy arra ezen történeti név miként alkalmaztatott nem tudom, talán régen a Turzó család bírta.

A Turzon nyakáról meglepő látvány tárul fel, egy szép völgykebel, melyet minden oldaláról erdős hegyláncok amfiteatreliter vesznek körül. A zöldelő völgyet a lassan, méltósággal kanyargó Olt folyó körül, jobbról a folyamban magát szépen visszatükröző Mátéfalva és a keleti szögletnek Alsórákos, mely négy sudár tornyával, ódon várkastélyával a „hegyes” nevű domb aljában meglepően szép képet nyújt.” Eddig Orbán Balázs.

Az F. 14 Gyulafehérvári Káptalan orsz.-levéltára Segédk. nem tesz említést Datkról, holott a szomszédos Mátéfalva, Bogát, Hévíz nevét többször is megtaláljuk. Ennek egyik magyarázata lehet, hogy a faluban nem lakott földesúr, másrészt a reformáció előtt nem volt önálló egyházközség a faluban.

Felső Fehér vármegyéről Orbán Balázs *A Székelyföld leírása* első kötete 210. oldalán az alábbiakat találjuk:

„Alsórákos, Ágostonfalva, Hévíz, Dakk, Mátéfalva, és Ürmös alkotják a székely és szász székek közé beékelt egy darabját a megyének, mely 15 elkülönített darabban van Szebentől egész a Bodza szorosig szétszotva. E felosztás nevetségesnek tetszhetnék, ha előzményeit nem tudnók, azt, hogy hajdan az egész mostani Szászföld s Fogaras vidéke is Fehér megye volt, mongol dúl-áskor néptelenedett el, az országnak ezen részére németeket telepített H. Géza királyunk, előbb csak Szeben környékére; de az idetelepültek jóléte mind több települőt csalt be, a szászföld mind nagyobbodott, terjesz-

kedett, megszorul; vegyesházból való királyaink egy-egy összegecskéért, egész vidékeket (Barcaság, Beszterce) adományoztak és csatoltak az ún. „fundus regius”-hoz; a magyarság illedelmesen elvonult vendégei útjából.

Végre a Szászföld végleges határainak megalapításakor a Szászföld szélein és közepette lakó magyarság, és a Székelyföldön lévő jobbágyszlovákok Fejér megyéhez soroztattak, s ekként ez a diribdarab megye.”

A község legutóbb, a 19. század végén gróf Zichy István birtokához tartozott. Gazdaságfelügyelője legutóbb Babos Margit volt. Az ún. Udvari kertben lakott, mellyel szemben volt a gazdasági istálló.

A lakóház vastag falakból épült és két szobából állott. Ezt a területet házzal együtt két Boťoman nevű fiatal ember vásárolta meg. A régi épületeket lebontották, és újakat építettek. Az udvari istállók már a századfordulón eltűntek, helyükön ma lakóházak vannak, de ma is „udvari kertnek nevezik ezt a területet.” A gróf 1905-ben kezdte eladni úgy mező mint erdőbirtokát, melyeket Datk, Apáca, Bogát és Mátéfalva községek vásároltak meg.

Datk csak az Olt-völgyében rendelkezik lapályos területtel. Ez jó minőségű és gazdag termést szokott adni. Időnként azonban veszélyezteteti az árvíz, ami ellen semmilyen védekezés nem folyt. A többi terület hegyes, és ez a része nagyobb. A magasabb területein is megteremnek a kalászos növények és takarmányfélék. Megművelt területekhez csatlakozik a kaszáló, illetve a legelő-rész. A községet még ma is nagy erdőségek veszik körül, habár az erdő kitermelése állandóan folyik; a Nagypatak-völgye, amelyet Kőköznek neveznek, igen csodálatos. Az ún. Kőköze között hatalmas sziklák vannak, azok között folyik a Nagypatak. Lenyűgöző látvány a mederre ráhajló, többször megszakadó hatalmas sziklafal.

A Pálpatak-völgyéhez csatlakozik a fenyves erdő a jobb oldalon, a bal oldalon pedig, ahol a talaj nem olyan köves, a bükkerdő. A község lakosságának főfoglalkozása a földművelés volt és erdőkitermelés. Az utóbbi évtizedekben az alsórákosi és bogátpataki kőbányák is állandó munkát adnak a férfi lakosságnak.

A KÖZSÉG ELHELYEZKEDÉSE, ÉPÜLETEI

A község elég rendezetlen utcákból, telkekből tevődik össze. Mindhárom patak rendezetlenül folyik a község utcáin, mindössze három fahíd van a főútvonalon. Az Olt csak a kertek lábánál folyik el, az épületek általában kőből vannak, néhány fa lakóház található, de azok is vakoltak és mind cseréppel fedettek. A lakóházak általában két szobából állnak, de a család csak télen, vagy még akkor sem használja az „első házat.” A lakóház mennyezete deszkázott, gerendás. Padlózata általában deszka, van néhány földes ház is.

A gazdasági épületek is nagyrészt kőből, tetőcseréppel épültek. Csűr és istálló egybe van építve. Az istállók 4-8 darab szarvasmarha befogadására alkalmasak. Az épület többi része, az odor és padlás a takarmány tárolására, a csűrközép pedig a szekerek és egyéb gazdasági eszközök részére van.

A községnek két temploma van: az unitárius templom és a román görögkeleti.

Az unitárius templom két részből áll. Valamikor a XV. században kis kápolna lehetett a mai templom hátsó része. A templom állóhelyekkel együtt körülbelül 300 fő befogadására alkalmas. Vastag falai és cseréppel fedett teteje van. A tornya karcsú és messzire látszik, harangjának hangja délben és este messzire elhallatszik.

Az unitárius templom a falu központjában igen előnyös helyen van, kőkerítés övezi.

A görögkeleti templom a románoké, a templom az udvari kert alatt, a Pálpataka mellett épült. Felépítése hasonló az unitárius templomhoz, de jóval kisebb.

A két felekezet között sem a múltban, sem a jelenben nem voltak súrlódások. A két nép békében él egymás mellett. Inkább a románok tanultak meg magyarul, s így az érintkezés általában magyar nyelven történik.

NÉPVISELET

A női lakosság téli foglalkozása a század elejéig nagyrészt biztosítva volt azáltal, hogy otthon, házálag készítették a ruházatot, továbbá a házhoz szükséges többi textíliát. Így: ágynemű, törülköző, törölőféleségeket. A lakosság ezen munkája az iparosodás ugrásszerű fejlődésével rohamosan csökkent, mert az olcsó tömegruházati cikket kezdte vásárolni. Pedig a házálag készített posztóharisnya, posztózeke, báránybőr mellény és sapka, pamutfonallal felvetett kendervászon, fehér nyári pantalló, szoknya, kötény, blúz is igen tetszetős volt.

A nők szoknyaviseletében a kék-piros csíkos szöttes volt a divat. Több alsószoknyát, „pendelyt” is felvettek, ami általában fehér háziszöttes volt. Az ing, ami a blúzt helyettesítette, szintén fehér volt. Szabása bő, buggyos és a csuklójánál ráncba szedve. Felül a nyaknál magasan zárt. Az ing felett bordópiros és fekete bársonymellényt viseltek. Hasonló szabású volt az irhabőrből készült bőrmellény is, ami piros és zöld selyemmel tulipántos mintázattal volt kivarrva. Pityke gombbal zárult, de nem gomblyukkal, hanem bőrből sodort

filentyűvel. Télen nagy hárászkendőt viseltek, fejre általában világos szövetkendőt kötöttek a század elején.

A férfiak posztóharisnya viselete igen tetszetős volt, különösen szürke posztózekével. A harisnya fehér színű, oldalán fekete csík bevarrással. Teljesen a láb-szárra, combhoz feszült. Cipőviseletnél a cipő szárához simult, csizmánál felül került. A férfiak bundaviselete igen szép volt, ujjatlan mellény, mely irhából készült és elől varratos díszítéssel.

NÉPSZOKÁSOK

A népszokások között gyakoriságánál fogva első helyen említjük a kalákát. Olyan munkák elvégzésére, amelyhez nem elegendő egy család ereje, és a munkát gyorsan vagy meghatározott időre kell elvégezni, akkor kalákát hívnak össze.

Egy másik népszokás a karácsony előtti kántálás. Ilyenkor a legények egyházi karácsonyi éneket énekeltek, és két „beköszöntő” rigmust mondtak el. Házról házra jártak az esti órákban, és így gyűjtötték össze a mulatsághoz szükséges anyagiakat. A meglátogatott ház kalácsot, lepényt, pálinkát, pénzt adott, s a közülük választott gazda rendelkezett felette.

A temetésnél a halott rúdon való vitelésben és a sír megásásában való részvétel a halott iránti tiszteletadást jelenti. Temetés után a halottas háznál tort ülnek, a halottról emlékeznek meg. Egyébként nincs halottkultusz.

Temetőben sírkövet, fejfát állítanak, de a temetőt általában nem látogatják meg halottak napján sem. Az utóbbi évtizedekben alig állítanak kopjafát.

A DATKI UNITÁRIUS EGYHÁZKÖZSÉG TÖRTÉNETÉ- NEK VÁZLATA (1984)

Datk a Persányi-hegyek nyugati lábánál, az Olt bal partján fekszik, régi település, az oklevelek már 1235-ben említik, múltja közel 750 éves; az oklevelek szerint a környék egyik legrégebbi települése. Múltja tele van századokra visszavető megtorpanásokkal s a visszafo-gott energiák csöndes elmúlásával. A jobbágysorban sűnzn egymás mellett építkező datkiakat legtöbbször a tűzvész tette próbára. A hagyomány szerint 1600-tól errefele majdnem minden évben volt tűzvész, és ez legtöbbször végigperzselte a néhány soros házból álló utcákat, így lettek a tűz martalékává az egyházközség irattára és kegyszerei.

Kicsi falu volt mindig, 1600-ban 12 családot, 8 jobbágyat és 4 kóborlót írtak össze; 1721-ben 26; 1750-ben 49 család lakta Datkot. Az 1600-as évek elején: Jankó, Szén, Antal, Incze, Bartha, Fodor jobbágy családok; földesuruk az alsórákosi Sükösd György, a Bethlen Gábor fejedelem tanácsosa 1631-ben kelt végrendeletében az Olt alsórákosi szorosán elterülő 4 falut – Datk, Hévíz, Alsórákos, Ürmös – úgy nevezi, ahol „sok esztendőktől fogva az unitaria religio vigeált” – a végrendelkező hagyatékában – a kor akkori szokása szerint – átkozza mindazokat, akik az ő becsületes unitárius jobbágysort kényszerrel áttérítik más vallásra.

Dr. Imreh Barna szerint ezek a községek nem mentek át a reformáció fokozatain, hanem a római katolikus vallásról tértek át egyenesen az unitáriusra. Sükösd György 1637-ben meghal, halála után 40 évre, 1671-ben Alsórákos Budai uram alatt reformátussá lett, Olthévíz

hasonlóan Bethlen Kata idejében. Datk pedig megmarad az unitárius valláson, s azóta is őrzi ősi hitét.

Jegyzőkönyv alapján megállapítható, hogy a torony 1795-ben épült Ekárt József lelkész idejében, sajnos a templomépítésről nem maradt fenn semmi bizonyíték.

A megmaradt jegyzőkönyvek alapján megállapítható pontosan a négy püspöki vizitáció:

I. 1827. november 12-én Körmötczi János tartott mindenre kiterjedő vizsgálatot, az egyházközség lelkésze Györfi Sándor. A jegyzőkönyv leltári részében olvasható:

Harangok: Első a volt püspöki vizitációkori első szám alatti 1686-ban István által öntetett harang megvagyon; a második az akkor kisebb 1681 Segesváron Dr. Rebsker által öntetett harang elhasadván mint egy másik másával pótolván újraöntetett ezen körül írással: *„Öntette Isten dicsőségére a Datki Nemes Eklézsia maga költségén Korodi Lukács kurátorságában, 1826-ban.”*

Edények: Ezüst és ón úrasztali kellékek voltak, melyek a tűz következtében megsemmisültek.

Lelkek száma:	Családos gazdák:	75
	Gazda asszonyok:	73
	Özvegyszerű férfiak:	3
	Özvegyszerű asszonyok:	7
	Fiak:	79
	Leányok:	68
	Összesen:	305

II. 1851. december 19-én Székely Sándor püspök vizitálja meg az egyházközséget, melynek lelkésze Hegyi Pál. Gyöngyössi István püspöki jegyző feljegyzi: „Hévíztől-Dakkig a püspöki vizsgálószerk utazott

a vármegyéből összegyűlt 64 koros férfiak, 154 szán-lós leányok, számtalan éneklős férfiak és nők kíséretében.”

1927. október 4-én Dr. Boros György püspökhe-lyettes tartja meg a vizsgálatot, lelkész Szén Mihály. Az 1686-ban készült harangot 1916-ban háborús célra átadják. Az helyett 1922-ben Resicán öntött és vásárolt harangot felszenteli, melynek súlya 270 kg, hangja A. Felszenteli a háborúban tönkrement orgona helyett a temesvári Wegenstein 90,000 lejjel vásárolt 8 változatú, pneumatikus rendszerű orgonát.

1966. szeptember 20-érkezik Dr. Kiss Elek püspök Ürmösy Gyula esperes kíséretében az egyházközségbe.

Az építkezések hőskora 1868 és 1893 között volt, 25 év alatt épültek fel a szolgálati lakások és mellékhelyiségek.

Sándor Áron 1868-ban építette a kántori lakást.

1880-ban Kozma Elek az énekvezér telkén levő csürt és istállót, Fekete Domokos 1889-ben a papi udvaron lévő csürt és istállót, Kiss Aladár pedig a papi lakást 1893-ban. Minden hatodik évben egy nagy és komoly épület épült.

1911-ben 3400 koronával Ország Sándor és fia újpesti orgonakészítőtől vásárolnak orgonát, Benczédi Pál lelkész – később teológiai tanár – és Pálffy Ákos énekvezér-tanító vezetésével a hívek. Ez az orgona 1916-ban a háború következtében megsemmisül, hasonlóképpen a szószéki korona is, az iratokkal együtt. 1927-ben az egyházközség új orgonát vásárol.

Pár év múlva bekövetkezik a világméretű gazdasági világválság, mely nem kímél sem egyént, sem közösséget, ennek súlya nehezedik rá az egyházközségre is.

Megszűnik az építkezés, anyagi gyarapodás, kemény küzdelem folyik a fennmaradásért. Ebben a nehéz helyzetben robban ki a második világháború, melynek hatása még évtizedek után is érződik.

Ilyen körülmények között leszek én a gyülekezet lelkesze, néhai Szén Mihály lelkész után, 1952. szeptember 11-től. Ebben az időben az egyházközség és a hívek jövedelme alig biztosítja a létminimumot, építésre és javításra nem is gondolhattunk.

1955-ben tesszük meg az első lépést. Apró, de a további elindításhoz nagy. Nágó Sándor cseréli ki a tornyon a csillagot, és helyezi vissza a villámhárítót.

1957-ben temetőt kerítünk.

1958-ban határozza el a gyülekezet a templom javítását és a templomhoz épülő tanácstermet, mely gyűlésekre, valláserkölcsi nevelésre szolgál. A javítás időszerű volt, mert 30 év telt el a megelőző renoválástól.

1959-ben Kallós Tamás és neje Kallós Ilona az 1916-ban megsemmisült szószékkorona helyett id. Sütő Béla vargyasi iparművésszel készítteti el a jelenleg a szószék fölött lévő.

1960-ban Tamás József gondnok saját költségén állított a templom bejáratához vaskaput. Gondnok volt a szó igaz értelmében, egyháza szeretetét, gondoskodását munkája és anyagi áldozata bizonyítja.

1960-ban kijavítódik a templomi bútorzat, melyet kékre festenek, s ezzel megszűnik a templomban a többszínűség.

1961-ben elkészülnek Sütő Béla munkája nyomán a kazetták. Nehezen indult, de egyesek segítségével a holtpontra, a pénzhiányra. Tamás József és Tamás János gondnok.

1963-ban elhalt Szén Mihályné tiszteletes asszony és Kovács Gyula énekvezér-tanító, aki három évtizeden át szolgált az egyházzal.

1965-ben kigyúl a villany az egyházi épületekben, a lelkési kályhába csempékályhák rakódnak.

1974-ben a templom székelly szőttesekkel és szőnyegekkel látódik el. Ugyanebben az évben a papilak úgy újítódik, hogy csak a csupasz falak maradnak, öt hónapig folyik a munka. Nagy segítségre volt Sirbu Sándor a faparkett és a cserép beszerzésében. A keblitanács kölcsönpénzzel segített. A javítási anyaggal és munkadíjjal együtt 77,682 lejbe kerül.

1975-ben elkészül a székelly kapu Haáz Rezső néprajzos terve alapján.

1977-ben meggombásodik a papilak első két szobája, 1978-ban, kiszedve mindent az út szintjéig, szakember útmutatása szerint újra elkészült. Új tetőzetet kap a papi telken lévő csűr.

1977-ben másodikszer készül el a temetőkerítés.

1982-ben elkészül a fürdőszoba, konyha fajanszozása, anyag és munkadíj 23,000 lej.

1983-ban 276 m deszkakerítés felállításával körbevevődik az egyházközség kaszálója.

31 évi anyakönyvi bejegyzés összege: 497,263 lej.

Népesedési kimutatás az 1953 és 1984 közötti időszakról

Keresztelés	fiú 120; lány 104
Konfirmálás	fiú: 118; lány: 100
Esketés:	86 pár
Meghalt:	férfi: 87; nő: 92
Lélekszám:	1952. december 31-én: 467 fő
Lélekszám:	1983. december 31-én: 380 fő
Csökkenés:	31 év alatt: 87 fő

A hívek a közterheket öntudatosan viselik. A hívek valláserkölcsei élete megfelelő, a növendékek kivétel nélkül valláserkölcsei nevelésben részesülnek.

Az egyházközség lelkészei a megmaradt iratok alapján a következők:

1. Ekárt György	1768–1778
2. Szatmári Mihály	1779–1786
3. Ekárt József	1786–1809
4. Szőcs István	1809–1812
5. Biró András	1812–1820
6. Györfi Sándor	1820–1840
7. Hegyi Pál	1840–1858
8. Sándor István	1858–1866
9. Sándor Áron	1866–1870
10. Ferenczi Áron	1870–1874
11. Kozma Elek	1874–1884
12. Mózes Mihály	1884–1885
13. Dombi János	1885–1888
14. Fekete Domokos	1889–1891
15. Kiss Aladár	1892–1898
16. Kelemen György	1898–1903
17. Gál Miklós	1903–1909
18. Benczédi Pál	1910–1912
19. Szén Mihály	1912–1952
20. Bedő Béla	1952–1983

Ezekben próbáltam összegezni a datki unitárius egyházközségre vonatkozó adatokat.

Datk, 1984. május 6.

Bedő Béla, lelkész

TÓFALVI ZOLTÁN: KI A HOMÁLYBÓL! (1978)

Kevés olyan szórványtelepülésünk van, amelynek hagyományos életmódját úgy gyúrta át a falu-város migráció, hogy a szülőföldhöz való ragaszkodás nem vált üres szólamná, ahol az elvándorlókat és helyben maradókat azonos tárgyilagossággal ítélte meg a falu közvéleménye. E ritka települések közé tartozik az 525 lelket számláló Brassó megyei Datk, ahol a Marosvásárhelyre, Bukarestbe, Fogarasra vagy a közeli Kőhalomba került szakmunkások vagy értelmiségiek hétvégén, szabadnapokon vagy éppen a nyári nagy szabadság idején ott szorgoskodnak az ölelésnyi művelődési otthon vagy a bekötő út építésénél. A földművelés a datkiak körében ma is pontosan olyan felemelő foglalkozás, mint apáik, szépapáik idejében...

Bármivel foglalkozol – vallják még a városra került datkiak is –, ha a földhöz nem értesz, nem vagy igazi ember. Valami konok, ősi földszeretet tör fel az egykori jobbágyok mai ivadékaiban. Szem- és fültanúja voltam, amikor lehurrogták az egyik kombájnost, mert azt merte állítani: a földművelés tekintélye olyan mélyre csúszott, hogy annál lennebb nem is lehet.

Még a leányok is hamarabb férjhez mennek ahhoz, aki éjjeliőr vagy kapus valamelyik vállalatnál...

– Hogy lehet ilyet állítani – érvelt az egyik tagbaszakadt ember. Kicserepesedett, hasadozott kezeit mutoztatva –, mikor itt még a földre hullott marék szénáért is lehajoltak. Őseink megfordulnának a sírjukban, ha hallanák, hogy ezek szidják a földet és a vele való bíbelődést.

Aki itt született, vasmarokkal fogta a szíjas, agyagos földet. A jobbágyszabadításkor örök váltsággal megvásárolt három-négy holdnyi földnél több csak néhány gazdának volt. Nem is képzeltek el más életet, mint egy-két tűrés földet vásárolni a már meglévőhöz, s a bennvaló érintetlen maradjon a világ végeztéig. Kévs olyan zárt falumag létezik, mint Datk, ahol ház házat, gazdasági épület gazdasági épületet ér. Olyan sűrűn egymás mellé építkeztek, hogy messziről nézve egyetlen lakótömbnek látszik az egész utca. A bennvalók értéke még ma is meghaladja a nagyvárosok telekárait is. Az egykori földesúri birtokon csak úgy építkezhettek, ahogyan a sorsukat meghatározó hatalom eldöntötte. Ma is szinte egyformák, változtathatatatlannak tűnnek a datki életutak. Csak az utóbbi két évtizedben vált életcélá: a sorból kitörni. Ez viszont olyan rejtett energiákat mozgatott meg, hogy húsz év alatt a tenyérnyi település 95%-a teljesen újjáépült. Tizenöt-húsz három-négyszobás lakás épült évente.

A hetvenes évek elején megjelentek az első fürdőszobák, szivattyú juttatta fel a vizet a konyhába, fürdőszobába, s egyúttal az istállóba is.

Az analógiákat keresem, s nem találok a hasonlóan mélyről, az egykori jobbágysorból indult falvak legújabbkori történetében. Vannak falvak nem messze Marosvásárhelytől, ahol mintha megállt volna az idő; öregnek, nehézkesnek tűnik a település.

Datkon élet van, szinte pezseg a levegő a nagy tenni akarástól. Közel 750 éves múltja (1235-ben említik először az oklevelek) tele van századokra visszavető megtorpanásokkal, s a visszafogott energiák csöndes elmúlásával. A jobbágysorsban sűrűn egymás mellett építkező datkiakat legtöbbször a tűzvész tette próbára.

A szájhagyomány szerint 1600-tól errefelé szinte minden évben tűzvész, s ez legtöbbször végigperzselte a néhány soros házból álló utcákat. A tűz szó csak a Hargita megyei Atyhában keltett akkora riadalmat, mint Datkon.

„Kicsi falu volt mindig: 1600-ban 12 család, nyolc jobbágyot és négy kóborlót írtak össze. 1721-ben 26, 1750-ben 49 család lakta Datkot. Mihai Viteazu idejében a datki Janká, Szén, Antal, Incze, Bartha, és Fodor jobbágycsaládok földesura az alsórákosi Sükösd család volt. Ide jártak úrbérre, ide hozták az adót. Sükösd György, Bethlen Gábor tanácsosa, halála előtt három nappal tett végrendeletében az Olt alsórákosi szarosán elterülő négy falut – Datk, Hévíz, Alsórákos, Ürmös – úgy nevezi, ahol »sok esztendőktől fogva az unitaria religia vigealt«. Nemsokára azonban Datk a dévai Nagy család birtokába került. 1637-ben egy felsővenicei román jobbágyról jegyezték fel, hogy Datkon Nagy Pál uram alatt vagyon. A XVIII. század végére Datk is a hévízi birtokos Bethlen család tulajdonába került. Ebben az időben a jobbágysorból való felszabadulás egyik útja a tanulás volt. A földesúr sok esetben szökevénynek nevezte az ilyeneket. A vidék kiváló ismerője, Dr. Imreh Barna közléséből tudunk Bethlen Sámuel és felesége Borcsa Nagy Borbála (Árva Bethlen Kata szülei) datki szökött jobbágjának kereséséről felvett jegyzőkönyvről.

Ez az az időszak, amikor a bécsi nagypolitika földesurain keresztül nemcsak a székely határőr falvak fiainak továbbtanulását gátolta a törvény erejével, hanem az értelmiségi foglalkozást űzőket is visszajuttatta szüleik szolgasorsába. Ezzel is magyarázható, hogy 1750-ben az erdélyi vagyonösszeírás idején teljesen jobbágyfalu Datk!

Egyetlen szabados nevet sem jegyeztek fel, csak 29 jobbágýt, 14 zsellért és hat kóborlóét. A datkiaknak szerencsére volt mindig erejük újrakezdéshez, az eszméléshez, a jobbágysorból való kitöréshez. Az alsórákosi jobbágyszabadítás, 1848 emlékét idéző szabadságünnep itt is éreztette hatását... A távol lakó uraságok keze már nem érhetett el Datkra. Jobbnak látták, ha errefelé sem dugják az orrukat.

Dr. Szén Ernő, aki Datkról származik, a következőket jegyezte fel: *„A község legutóbb gróf Zichy István birtokához tartozott még az 1880-as években. A gróf soha nem jelent meg a faluban, ott csak egy felügyelőnőt – legutóbb Babos Margit nevűt tartott, aki a gazdaság menetét úgy, ahogy ellenőrizte. Az úgynevezett udvari kertben lakott, amellyel szemben volt a gazdaság istállója. A lakóház vastag falakból épült, és két egyszerű szobát foglalt magában. Ezt a területet a házzal együtt a két Boťoman nevű fiatalember vásárolta meg a községtől. A régi udvari istállók már a századfordulón eltűntek, s helyükben ma lakóházak, belsőségek vannak, de ma is udvari kertnek nevezik ezt a helyet.”*

Ennyi maradt meg a jobbágysors emlékéből. Rátartibb, konokabb emberek a székelyföldi falvak lakóinál. A más faluból, akár szász földről hozott feleség sokkal gyakoribb volt, mint ma.

Hol is fekszik ez a különös falu, amelynek helyneveit Kriza János közölte 1896-ban?

A válaszáért Orbán Balázshoz kell fordulnunk, aki megfordul Datkon, Alsórákoson, Mátéfalván, hamarosan rájön, hogy nemcsak a romantikus túlzás, hanem a páratlan szépségű természet diktálta a kissé dagályos mondatokat: *„A Turzon nyakáról meglepő látvány tárul fel, egy szép völgykebel, melyet minden oldalról er-*

*dős hegyláncok amphiteatraliter vesznek körül. A zöl-
dellő völgyet a lassú méltósággal folyó Olt kanyarogja
körül, jobbról a folyamba szépen magát visszatükröző
Mátéfalva és a keleti szögletben Alsó-Rákos, mely négy
sudár tornyával, ódon várkastélyával a Hegyes nevű
(Veres) domb aljában meglepően szép képet nyújt (...)
A Súlyomkő hosszú láncolatát körül folyó ezen csaknem
körídomú kanyarulat déli kanyaránál van Bogát (...) és
Dakk. Ezen túl rengeteg erdőség, medvék, őzekkel.”*

Orbán Balázs szárnyaló mondatait szinte szó szerint megismételve egy negyedikes kisiskolás. Ahol ennyire törődnek a falu múltjával, ott nem lehet baj az önismerttel sem. Úgy ismétlik a Kriza János által feljegyzett helyneveket, mint akik e tájtól elválaszthatatlanok:

Szántók: Úrszere, Alsóhatár, Nyáros, Dellő, Rét, Árpás, Leshegy, Félhold, Csomboros mező, Tóér, Foktető, Baga-árka.

Kaszáló volt a Runk, Nagypatak tartománya, Szénégető és Pisztrángos. A hatalmas vadcsapásaival riasztó, páratlan szépséggel mégis hívogató erdőrengeteg nevei mögött már-már bizonyos költőiséget sejt az ember: Sasfészek teteje, Kőlik bérce, Kóp, Agyagos, Áfonyás, Kupásbérce, Vargaverőfénye.

Keskeny, el-eltűnő, majd bűvópatakként ismét megjelenő ösvények jelzik, hogy nem az ősvadonban jár az ember.

„Ha az erdő nem lett volna, talán most is ott tartanánk, mint őseink, amikor a koszos szántókért, kaszálókért hadakoztak az urasággal. Az erdő indította el az első fuvarosokat, hogy azután a datki fa eljusson a legnagyobb vasúti építkezésekhez, ipartelepekhez. A datkiak úgy rákaptak a fuvarozásra, hogy az olthévíziek, alsórákosiak helyett is minden fuvarozási lehetőséget

elvállaltak. Akkor kezdett népesedni a falu, amikor az első szekerek elindultak.” (Korodi Mihály). I...J

Hosszú évek óta egyetlen hivatásos színtársulat sem fordult meg Datkon?

Szerveztünk mi magunk. A fiatal házaspár két évvel ezelőtt bemutatták a Gyimesi vadvirágokat, 1983-ban pedig a Művelődésből kerestünk darabot. Frantz Ágnes, a termelészövetkezet főmérnökének felesége, az óvónő, magyar táncsoportot szervezett, Szén Olga oltbogáti tanítónő a darabok betanításánál segédkezett. Még szerencse, hogy Gazda József is megfordult kovásznai színjátszóival a hegyek közé szorult faluban. Régebben a Maros Művészegyüttes, a Vadrózsa Folklóregyüttes is ellátogatott Datkra, most, amikor elkészült a bekötő út, nagy ívben elkerülnek minket. Pedig a datkiaknál hálasabb közönség sehol nincs! A tenyérnyi művelődési otthonban ott szorong a falu 525 lakója...

És a festmények, a képzőművészeti alkotások segítettek-e ebben az önként vállalt datki szolgálatban?

Bedő Béla és felesége az évek során Nagy Albert, Szécsi András, Balázs Imre, Gy. Szabó Béla, Páll Lajos, Mohi Sándor, Fülöp Antal Andor, Nagy Pál, Incze-János Dés, Kusztos Endre, Mattis-Teutsch János, Jakobovits Miklós, Albert László, Benczédi Sándor, Szolnay Sándor, Kósa Bálint műveiből nagyon szép magángyűjteményt állított össze. Hozzáértő ízléssel válogatták össze a műalkotásokat, festményeket. Szécsi András, Balázs Imre többször is járt Datkon. A datki Árva fenyő vissza-visszatérő motívum Szécsi András festészetében.

Hogyan fogadta a falu ezt a különös szenvedélyt?

Úgy érzem, a képek is közelebb vittek a faluhoz. Néhány datki házban már Gy. Szabó Béla metszet is látható. Úgymond a képek révén megnőtt Datk idegen-

forgalma. Művészberek fordultak itt meg, Datkot felfedezték a képzőművészet számára. A házukba látogató falusi embereknek mesélhattunk és mesélhetünk festményekről, szobrokról, az alkotás gyötrelmeiről, hogy más, magasabb érték is van, mint a kacsalábon forgó palota. Minden igyekezetünkkel azon voltunk, hogy Datkot bekapcsoljuk az országos vérkeringésbe. Itt mindenki tud mindenkiről mindent, néha többet is. Bizony nem ritka a rokonházasság sem, ennek következményeivel vajmi keveset törődnek.

Egy kicsit jelképesnek is érzem Albert László nálunk lévő festményét, amelynek azt a címet adtuk: *A fény felé!* Minden Datkhoz hasonló falut oda kell tartani a fényözön elé, hogy szellemekben gyarapodva, önmaga építse tovább az utat a világ felé.

– Mi használni akartunk, s nem tündökölni...

VIII.

VARGA E. ÁRPÁD:

ERDÉLY ETNIKAI ÉS FELEKEZETI STATISZTIKÁJA.

V. Brassó, Hunyad és Szeben megye. Népszámlálási adatok
1850 és 1992 között (Csíkszereda, 2002. Pro Print Kiadó)**Comuna Hoghiz – Olthéviz község**

év	összesen	román	magyar	német	egyéb összesen	zsidó	cigány	ukrán	szerb	szlovák
Összesen										
1850n	3427	2024	1156	59+2*	186	42	143	.	.	.
1880a	4131	2307	1577	20	115+112	.	.	-	1	1
1880b	4131	2359	1633	21	118	.	.	-	1	1
1890a	4369	2519	1782	37	31	.	.	-	-	-
1900a	4744	2738	1892	27	87	.	.	-	-	2
1910a	4855	2713	1974	40	128	.	.	-	-	1
1920n	4925	2937	1908	6	74	74	.	.	.	.
1930a	4648	2870	1748	21	9	5	-	-	1	2
1930n	4648	2872	1704	23	49	30	15	-	1	1
1941n	4735	2940	1565	16	214	.	.	.	.	.
1956n	4651	2540	1651	14	446	1	443	-	-	-
1966a	4392	2741	1647	3	1	-	1	-	-	-
1966n	4392	2338	1623	3	428	-	428	-	-	-
1977n	5001	3050	1731	13	207	-	201	5	-	-
1992a	5057	3407	1639	9	2	-	1	-	-	-
1992n	5057	3025	1642	10	380	-	380	-	-	-
2002a	4981	3503	1456	7	15	-	15	-	-	-
2002n	4981	3099	1483	10	389	-	389	-	-	-

1. Hoghiz – Olthéviz

1850n	935	121	749	11+1*	53	35	17	.	.	.
1880a	1293	107	1116	17	3+50	.	.	-	-	-
1880b	1293	111	1161	18	3	.	.	-	-	-
1890a	1303	113	1155	33	2	.	.	-	-	-
1900a	1415	109	1291	14	1	.	.	-	-	1
1910a	1439	110	1310	19	-	.	.	-	-	-
1920n	1488	143	1280	4	61	61	.	.	.	.
1930a	1435	162	1249	15	9	5	-	-	1	2
1930n	1435	167	1207	16	45	27	15	-	1	1
1941n	1370	215	1125	12	18	.	.	.	.	.
1956	1365	.	.	.	.	.	.	.	.	.
1966a	1406	227	1177	2	-	-	-	-	-	-
1966n	1406	237	1167	2	-	-	-	-	-	-
1977n	2216	885	1289	12	30	-	24	5	-	-
1992n	2409	1144	1237	9	19	-	19	-	-	-
2002a	2228	1149	1065	7	7	-	7	-	-	-
2002n	2228	1102	1086	8	32	-	32	-	-	-

év	összesen	román	magyar	német	egyéb összesen	zsidó	cigány	ukrán	szerb	szlovák
----	----------	-------	--------	-------	-------------------	-------	--------	-------	-------	---------

Turzun – Turzon

1850n	27	-	3	24	-	-	-	.	.	.
1966a(a)	33	21	12	-	-	-	-	-	-	-
1966n(a)	33	21	12	-	-	-	-	-	-	-

(a) Korábban Kóhalom (or. Rupea) része volt. 1956-ban a várost alkotó településként adatai Kóhalomhoz (or. Rupea) voltak számítva.

2. Bogata Olteană – Oltbogát

1850n	276	245	2	22+1*	6	-	6	.	.	.
1880a	270	246	13	-	0+11	.	.	-	-	-
1880b	270	256	14	-	-	.	.	-	-	-
1890a	355	336	17	2	-	.	[75]	-	-	-
1900a	411	302	27	6	76(a)	.	.	-	-	-
1910a	411	297	24	5	85	.	85	-	-	-
1920n	408	407	1	-	-	-	-	.	.	.
1930a	391	377	13	1	-	-	-	-	-	-
1930n	391	377	13	1	-	-	-	-	-	-
1941n	403	289	4	1	109	.	.	.	.	.
1956	404	.	.	.	.	.	.	.	.	.
1966a	379	378	1	-	-	-	-	-	-	-
1966n	379	264	2	-	113	-	113	-	-	-
1977n	373	223	-	-	150	-	150	-	-	-
1992n	369	234	-	-	135	-	135	-	-	-
2002a	423	421	2	-	-	-	-	-	-	-
2002n	423	364	2	-	57	-	57	-	-	-

(a) Az egyéb anyanyelvűek nagyobb részt cigányok.

3. Cuciulata – Kucsuláta

1850n	1155	1042	26	2	85	7	78	.	.	.
1880a	1275	1233	16	2	2+22	.	.	-	1	1
1880b	1275	1255	16	2	2	.	.	-	1	1
1890a	1389	1252	130	1	6	.	[171]	-	-	-
1900a	1493	1376	111	6	-	.	.	-	-	-
1910a	1487	1334	143	10	-	.	.	-	-	-
1920n	1513	1357	143	-	13	13	.	.	.	.
1930a	1358	1313	42	3	-	-	-	-	-	-
1930n	1358	1311	41	3	3	3	-	-	-	-
1941n	1484	1450	31	-	3	.	.	.	.	.
1956	1445	.	.	.	.	.	.	.	.	.
1966a	1222	1213	8	1	-	-	-	-	-	-
1966n	1222	931	6	1	284	-	284	-	-	-
1977n	1262	1230	4	1	27	-	27	-	-	-
1992n	1230	1027	2	1	200	-	200	-	-	-
2002a	1335	1331	4	-	-	-	-	-	-	-
2002n	1335	1074	8	1	252	-	252	-	-	-

4. Dopca – Datk

év	összesen	román	magyar	német	egyéb összesen	zsidó	cigány	ukrán	szerb	szlovák
1850n	510	99	376	-	35	-	35	.	.	.
1880a	634	95	432	1	92+14	.	.	-	-	-
1880b	634	97	442	1	94	.	.	-	-	-
1890a	623	124	479	-	20	.	[79]	-	-	-
1900a	619	165	453	1	-	.	.	-	-	-
1910a	696	196	494	1	5	.	.	-	-	-
1920n	679	197	480	2	-	-	.	.	.	.
1930a	673	230	441	2	-	-	-	-	-	-
1930n	673	230	440	3	-	-	-	-	-	-
1941n	647	174	404	3	66	.	.	.	.	.
1956	675	.	.	.	.	.	.	.	.	.
1966a	665	218	446	-	1	-	1	-	-	-
1966n	665	201	433	-	31	-	31	-	-	-
1977n	568	131	437	-	-	-	-	-	-	-
1992n	547	148	399	-	-	-	-	-	-	-
2002a	541	152	381	-	8	-	8	-	-	-
2002n	541	140	381	-	20	-	20	-	-	-

5. Fântâna – Olthidegkút

1850n	376	369	-	-	7	-	7	.	.	.
1880a	436	403	-	-	18+15	.	.	-	-	-
1880b	436	417	-	-	19	.	.	-	-	-
1890a	437	433	1	-	3	.	.	-	-	-
1900a	527	524	3	-	-	.	.	-	-	-
1910a	576	534	-	5	37	.	37	-	-	-
1920n	571	567	4	-	-	-	-	.	.	-
1930n	550	546	3	-	1	-	-	-	-	-
1941n	568	550	-	-	18	.	.	.	.	.
1956	541	.	.	.	.	.	.	.	.	.
1966a	479	478	1	-	-	-	-	-	-	-
1966n	479	478	1	-	-	-	-	-	-	-
1977n	427	427	-	-	-	-	-	-	-	-
1992n	370	368	2	-	-	-	-	-	-	-
2002a	316	315	1	-	-	-	-	-	-	-
2002n	316	313	2	1	-	-	-	-	-	-

6. Lupşa – Lupsa

1850n	148	148	-	-	-	-	-	.	.	.
1880a	223	223	-	-	-	.	.	-	-	-
1880b	223	223	-	-	-	.	.	-	-	-
1890a	262	261	-	1	-	.	.	-	-	-
1900a	279	262	7	-	10	.	.	-	-	1
1910a	246	242	3	-	1	.	.	-	-	1
1920n	266	266	-	-	-	-	.	.	.	.
1930a	241	241	-	-	-	-	-	-	-	-
1930n	241	241	-	-	-	-	-	-	-	-
1941n	263	262	1	-	-	.	.	.	.	.
1956	221	.	.	.	.	.	.	.	.	.
1966a	208	206	2	-	-	-	-	-	-	-
1966n	208	206	2	-	-	-	-	-	-	-

év	összesen	román	magyar	német	egyéb összesen	zsidó	cigány	ukrán	szerb	szlovák
1977n	155	154	1	-	-	-	-	-	-	-
1992n	132	104	2	-	26	-	26	-	-	-
2002n	138	106	4	-	28	-	28	-	-	-

E nemzeti statisztikát felekezetivel kiegészítve azt találjuk, hogy:

Év	Össze- sen	Orto- dox	Görög katoli- kus	Római katoli- kus	Refor- mátus	Evan- gélikus	Unitá- rius	Izrae- lita	Egyéb össze- sen	Bap- tista	Pün- kös- dista	Adven- tista
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1850	510	125	2	1	23	1	358	-	-	.	.	.
1857	753	345	-	8	11	-	389	-	-	.	.	.
1869	702	236	-	7	20	1	434	4	-	.	.	.
1880	634	190	-	4	2	3	429	6	-	.	.	.
1890	623	155	-	3	9	5	446	5	-	.	.	.
1900	619	176	-	1	2	1	435	4	-	.	.	.
1910	696	210	-	5	8	2	467	4	-	.	.	.
1930	673	228	1	2	11	3	428	-	-	-	.	-
1992	547	128	-	7	4	1	405	-	2	-	2	-

SZÉN LENKE: MEGNYÍRJUK A JUHOKAT

Egy munkás napom története c. pályázaton harmadik díjat nyert írás

Mint piros labda jelenik meg a nap az égen, s már halom is édesanyám intő szavát: kelj fel, lányom, mert máma még a Hányásokra kell menjünk nyírni. Gyorsan felkelek, megfésülködöm, megmosakszom, mire már a reggeli is készen van. Mikor ennek is vége, s az edényt is összemosom, édesanyám figyelmeztet: Lenke, jó ruházatot végy, mert bizony még eső is lehet a mai nap.

Édesapám kezébe veszi az ollókat, édesanyám pedig a zsákokat, melyekbe a gyapjút fogjuk beletenni, s útnak indulunk. Útközben arról folyik a beszéd, hogy mi módon tudjuk a gyapjút a legcélszerűbben felhasználni.

Megérkezésünk után letelepszünk a puha, bársonyos zöld fűbe, s gyönyörködve nézzük a juhnyáját, amint elhalad előttünk a vezérjuh vezetése alatt, melynek kolompja hangját s a juhász kiáltását visszhangozza a szemben levő sűrű lomboszatú haragoszöld erdő.

Betereli a juhász a nyáját a kosárba, előveszi a fejéshez a szükséges edényeket, s hozzáfognak a fejéshez. Ez alatt nagy igyekezettel figyelem a juhainkat, hogy mire egyegy kész, azonnal ott legyen kézügyben egy másik. Mert bizony nem valami könnyű dolog 19 juhot megnyírni. A fejés alatt és fejés után a juhász nem engedi meg, hogy köztük járjunk, mert rájuk ijesztünk és szétszóródnak.

Miután a nyírás is megtörtént, a gyapjút a zsákokba rakja édesapám. S ez alkalommal is féltő szeretetét tapasztalhatom, mert az én zsákomba kevesebbet tesz, hogy könnyebben vihessem.

Amott a szélső részen két kos verekszik. Messze el-
távolodnak egymástól, azután összerohannak, szarvuk
csattogását szinte taktusosan veri vissza a magányos,
komor erdő.

Egymás biztatására újult erővel folytatjuk utunkat.
Nemsokára elérünk az „Üstök bérce” patakához. Le-
is telepszünk a regényesen csobogó, csörgedező pata-
kocska mellé, ahol nagy étvággyal fogyasztjuk el a ju-
hásztól járandóság címén kapott édes ordát. Örömmel
kínálgatjuk a társaságunkban levő lelkész nagybátyá-
mat is, aki állandó magyarázással foglalkoztat még
evés és pihenés közben is.

De közbeszól az öreg Jónos bácsi: Hej, Lenke, mikor
még az öreg Szén Tamás nagyapátok híres Jómbor és
Vidám nevű ökrei itt legelésztek... Aztán a nagyapám-
ra terelődik a beszéd, milyen ügyes gazda volt, s milyen
szép ökrei voltak mindig. Már a falu végén vagyunk,
s nemsokára be is fordulunk a pirosra festett kapun.
A tehéncsorda is jön már. Kezembe veszem a sajtárt,
hátramegyek az istállóba megfejni a Szilaj és Jámbor
nevű teheneinket.

Ekkor már a vacsora is készen van. Vacsorázás után
felmegyek a szobámba, s a puhára vetett ágy mintha
hívna-szólna, térjek nyugovóra. de nem lehet, hiszen
nekem még ma este próbára is kell menni. A *Falu ros-
sza* című színdarabot tanuljuk.

Nemsokára be is toppanok a terembe. – Megjött
Földi Boriska! – kiáltják. Mikor a próba lejárt, hazaté-
rek s hálát adok a jó istennek a mai nap eseményeiért.
De most jól is fog esni az álom.

Szén Lenke, gazdaleány,

Datk, Nagyküküllő m. (*Falvak Népe*, 1947. szept. 3.)

Nyelvészeti kutatások oszlatják el a homályt, mely a település és népe eredetét fedi. Az akadémikus több szakember sok évtizedes kutatások eredményeit összegezi az alábbiakban, székfoglalójának idevágó passzusaiából válogattunk. A székely nyelvjárási régió peremén vagy azon túl elhelyezkedő falvakról írja Dr. Péntek János (*A datki nyelvjárásziget*):

„A nyelvhatár délkeleti csücskében Zabola–Zágon vonalától délre, majd nyugat felé haladva a RM-NyA-ban (*Romániai Magyar Nyelvjárások Atlasza*) a hétfalusi kis régiót képviselő Tatrangon át a szórványokként és peremszigetekként számon tartott Krizba (570/626), Halmágy (280/320), Kóbor (157/30), Datk (399/148), Nagymoha (363/144) a szélső pontok. A mai déli nyelvjárásnál jóval délebbre van elszigetelődve Oltszakadát (163/564)t, majd Lozsád, Csernakeresztúr, a Bánságban pedig nyelvjárászigetként Végvár. Ma már általánosan elfogadott az a vélemény, hogy a peremkerületek legtöbb magyar nyelvshigete (a székely nyelvjárással együtt) az Árpád-kori határvédelmi célú népességtelepítés következtében alakult ki egy eredetileg viszonylag egységes magyar nyelvváltozatot beszélő csoportból. A székely és a dél-erdélyi szigetek további peremgócakkal való történeti összetartozásának nyelvöldrajzi bizonyítékait Benkő Lóránd tárgyalta és bizonyította több tanulmányában (...)

Datk, valamint Szárazajta, Alsórákos és Erdőfüle, továbbá külön Oltszakadát némely sajátosságaikban nyelvjárási szempontból külön szigetekké váltak. A három erdővidéki településen az /6/ sajátosan diftongusban való realizációja a datki helyi nyelvjárás különös illabiuális és elhasonulásos tendenciája (kötő:

kötéi, felső: felséi, cséplő: csépié, szedő: szedéi, forgó: forgöü, hadaró: hadarö, tarló: tarröü), az oltszakadáti a : e, e megfelelés (elhasonulás á előtti helyzetben: kepályuk, kelásza) mind külön nyelvi fejleménynek minősül. Egyéb alapvető sajátosságaikban a székely régióhoz való kapcsolódásuk kétségtelen. További kutatások feladata lehet annak a megállapítása, milyen szerepe lehetett e jelenségek kialakulásában a sajátos nyelvi környezetnek, annak, hogy ezek a települések a székely, a szász és a román korábbi érintkezési zónájában, átfedési sávjában találhatók.

A hétfalusi települések viszonylagos elszigeteltségükben nyelvjárási szempontból nem tekinthetők szigetnek: itt is az orbai tájszólás legfőbb típusjegyei a jellemzőek szász és román kontaktuselemekkel. Demográfiailag viszont sajátos helyzetben vannak: Brassó közvetlen környezetében a lakosság a közelmúltban is általában gyarapodott (különösen Négyfalué és Zajzoné), a magyaroké Viszont apadt. Stagnálás jellemző Datkra, elköltözéssel és nyelvcserevel összefüggő apadás Halmágyra, Kóborra, Nagymohára, Oltszakadára.”

(Dr. Péntek János *Magyar nyelv- és nyelvjárásszigetek Romániában*. Akadémiai székfoglaló 2005. április 11.)

Egy újabb riporter látogatásból is érdemes idéznünk, mely többek között a datki geológiai látványosságokra, népi mestersegekre és néprajzi értékekre is felhívja a figyelmet, melyeket különben turisztikai objektumként tart számon a tájegység idegenforgalma.

A Persányi-hegység nyugati lábánál, a hegyek és az Olt között terül el, ahol minden talpalatnyi földparcellát kihasználnak. Legelő- és erdőterülete jelentős. A szomszédos apácaiak mindig emlegették: „gyerre Dakkra csepűért!” A csepű az egykori kendertermesztésre-áztatásra emlékeztet. Évtizedekkel ezelőtt népes bivalycsordája volt, melynek emléke már a múlté.

Székely eredetű népe (amint népviselete is tükrözi) zömében unitárius vallásban él, s egyháza jelenleg a Háromszék–Felsőfehéri egyházkörünkhöz tartozik. Lakói békében, egyetértésben élnek a görögkeleti vallású, de magyarul is beszélőkkel. Túl azon, hogy általaja nagyon változatos, kiemeljük mészkővidékét, ami nemcsak a hasznos kőzetéről ismert, hanem a Poklos-patak menti kőfülkékről, melyek karsztmorfológiai szempontból is kutatásra várnak. A Datki szurdokvölgy – éppen ezért – Brassó megye egyik természetvédelmi területe. Két szomszédos román falu választja el a környező magyar és vegyes lakosságú területektől: délen Oltbogát Olthévíztől, északon pedig Mátéfalva Alsórákostól. Közigazgatási szempontból Olthévízhez (Hoghiz) tartozik. Aszfaltozott bekötőútja leromlott, de iskoláját, kultúrotthonát felújították. A rendszerváltás utáni években ma is élő testvértelepülési kapcsolatot kötött a falu a vegyes felekezetű Pusztaföldvárral (Békés megye). Datkon

korszerű panziót építettek, jó kiindulópontja ez a környék turisztikai látnivalói felé tartó túrautaknak. Falufelölőse Kallós Zsigmond, s a 349 lelket számláló unitárius egyházközség fiatal lelkésze Major László, egyházgondnoka Kallós Ince magánvállalkozó. Temploma műemlék jellegű, harangtornyában egy 17. századi, műkincs értékű harang szól. A falu jeles szülöttként emlegetik Szén Mihály (1881-1970) lelkészüket, aki közel fél évszázadig szolgálta a gyülekezetet, tizenhat hívével átszenvedte a millennium idején történt etnikai atrocitásokat. Jeles papja volt a falunak az író, könyvszerző Jánosfalvi Sándor István (1804-1979), aki Árkoson is szolgált. Meglátogattuk a falu elemi iskoláját is, ahol Szén Olga tanítónő kalauzolt. Iskolakönyvtári támogatást nyertek a Kölcsey Ferenc Alapítványtól. Tizennyolc magyar tanulót és huszonnégy óvodást oktatnak, a román osztály zöme román anyanyelvű roma, öt gyerek pedig román nemzetiségű. A magyar művelődési élet egy részét a lelkész vállalta magára. Tizennégy tagú dalárdájuk is van, miként Szén Olga kórustag elmondta, fiatalítása elengedhetetlen, bár az ifjak kissé távol tartják ettől magukat.

– A volt kántori lakás felújításának folytatása az idei feladatunk. Ebben az évben is megszervezzük a nyári gyerektábort – sorolta elképzeléseit a fiatal lelkész. – Meg fogjuk ünnepelni az öregek vasárnapját, és kortárs-találkozókat is szeretnénk szervezni. El nálunk a farsang hagyománya. Nőszövetségünk maszkás felvonulást szervez, farsangi délutánt is tartunk, a népi humor bemutatására Veress László sepsiszentgyörgyi színművészt akarjuk meghívni. Kórusunknak névadó és zászlóavató ünnepséget szervezünk, Tóth Gyula jeles kórusalapító énekvezérünk nevét veszi fel.

2012 áprilisában a kézdivásárhelyi Zöld Nap Egyesület közel négyszáz könyvet szállított adományként a település közössége számára.

Kisétáltunk a temetőbe, ahol megcsodáltuk a jellegzetes datki faragott fejfákat (kisméretű és színezett kopjafák). Annyiban hasonlítanak a szomszédos alsórákosi gombos fákhoz, hogy karcsúak, de tetejükben nem ékeskedik az Alsórákoson szokásos zömök és nagy tulipánbimbó, ellenben az is egyedi, hogy a fejfákra tojásdad, avagy szív alakú deszkadarabot illesztnek, és arra írják fel az elhalt nevét és adatait. Megérett az idő arra, hogy nyomdafestéket lásson minél hamarabb ennek az egykori Nagyküküllő megyei falunak a kismonográfiája. Az idő rohan, és nagy úr a felejtés.

(Kisgyörgy Zoltán: *Szomszédolás Datkon*.

Háromszék, 2013. június 15.)

Datk

Az Olt-kanyar egyik legrégebbi községe az erdők alján fekvő Datk – románul Dopca – (Honterus 1532-es térképén Dopich), amely már 1235-ben Dubucha néven szerepel az oklevelekben. Ismeretes, hogy 1350 után Datk, valamint a szomszédos Hévíz a munténiai vajdák hűbértartókat képező Fogarasföld része volt. A falu neve 1372-ben ismét szerepel a történelmi feljegyzésekben, s e vonatkozásban a legrégebbi erdélyi-munténiai fegyverbarátsághoz kapcsolódik. Vlaicu Vodă havasalföldi fejedelem, aki egyben Szörényi bán és Fogarasföld hercege is volt abban az időben, az 1370-es években háborút folytatott a trnovói cárral szövetséget kötve a törökökkel. A román vajda egyik vezére Mikud bán unokája, a dobokai János mester fia, László mester volt (magister Ladislaus streunuus miles fitius quandam Janus Meyster de Dobka nepos Myked bani). Az erdélyi vezér a törökellenes harcokban tanúsított vitézsége jutalmául 1372-ben a román vajda hűbértartóitól megkapta Sárkány mezővárost, valamint Venice (ma Veneția), Kocsolád (ma Cuciulata), Hévíz és Datk falvakat minden tartozandóságukkal együtt (forum dictum Scherckengen ... villam dictam Venecze, villam Koczalad, villam quae vocatur Calida aqua, villam Dogbka cum omnibus suis iuribus et pertinentiis). Ebből az adatból az is kitűnik, hogy a XIV. században a munténiai uralkodók idejében Fogarasföld az Olt-kanyarig tartott.

A következő században azonban Datk – akárcsak a hévízi uradalom többi falva – önállósult és a Sükösd birtokhoz tartozott. Sükösd István 1594–1603 közötti urbáriumában Datk is szerepel; az ebből az időszakból származó névjegyzéken Jankó Mátyás, Szén Péter, Antal Balázs, incze Balázs, Bartha Mihály, Fodor János, Bartha Mátyás özvegye és mások szerepelnek. Az egésztelkes jobbágyság mellett több szegénysorsú lakos is szerepel a feljegyzésekben, így Szén Andrásnak és Incze Ferencnek nem volt háza (sine domo), Bartha Istvánnak és Tamás Jánosnak csak pusztája volt. A datki jobbágyság ekkor Sükösd Istvánnak szolgált, az ő majorságföldjeit művelték.

A Sükösd-birtoklás megszűnte után Datk Nagy Tamás földesúr birtokába jutott. Stan Moise fogarasi szökött jobbágyról 1668-ban azt jegyezték fel, hogy *„lehet 25 esztendeje, hogy elbújdosott, Datkon lakik, Nagy Tamás uram keze alatt”*.

Napjainkban mind városon, mind falun valamilyen gyerekek különböző fokozatú iskolákban tanul. Régen nem volt elég a tudásvágy vagy a tehetség, hiszen a jobbágyság láncként a földhöz kötötte az öregeket és az ifjakat. Sok esetben csak szökés révén sikerült a jobbágy fiának tovább tanulnia és értelmiségi pályán állást vállalnia.

Dr. Imreh Barna közléséből ismerjük egy datki szökött jobbágyot kereső tanúvallomás jegyzőkönyvét, melynek dátuma 1685. március 16. Eredetije a Bethlen család levéltárában található. Hévízen Hévízi Mihály községi bírósági írárt, Bethlen Sámuel jobbágya házában került sor Petki Nagy Boldizsár és Szentkirályi Ferenc tanúk kihallgatására. Bethlen Sámuel és felesége, borsai Nagy Borbála (Bethlen Kata szülei) Datkon is birtokosok

voltak, és elszökött jobbágyukat keresték. A tanúknak az alábbi két kérdésre kellett feleletet adniuk:

1. *„Tudod-e András Deák, kit más névvel Fodor Andrásnak hittak, hogyha Fejér vármegyében Datki ős örökös jobbágyfi iőt volna?”*

2. *„Tudod-e, ha fiai voltak, kiknek hitták, most is kiknek hivatták magokat s hol laknak?”*

Vajas István 60 éves hévízi lakos az első kérdésre így vallott: *„Tudom, hogy a kérdésben forgó András Deák, ki más névvel Fodor András vala, hogy Fejér vármegyében Datki ős örökös jobbágyfi vala.”* A második kérdésre a következőket válaszolta: *„Fiait is ismerem, edgyik Miklósvárszékből, Három Székből Bőlönben lakik, Pap Istvánnak hivattya magát, az másik Udvarhelyszékből Homorod Almáson Szabó alias Almási János Deák úr földén lakik, Andrásnak hívják.”*

Az 57 éves alsórákosi Nyírt Péter vallomásából az is kitűnik, hogy Fodor András őt még tanította. A 80 éves alsórákosi Gáspár János még arra is emlékezett, hogy *„még velem edgyütt Datkról ide Hévízre járt szolgálatra iffiu legény korában, az után pappá löt.”*

A datki helyneveket elsőként nem más közölte, mint Kriza János, a Vadrózsák gyűjtője. A datki szántóföldek között a régi földesúri tisztek emlékét őrzi például az Úrszere helynév. A többi szántónév inkább földrajzi jellegű: Alsó határ, Nyáras, Dellő, Rét, Árpás, Leshegy, Félhold, Csomboros mező, Kakuk ódal, Tóér, Foktető, Buga árka, Feketelik. A kaszálók közül a Runk régi irtvány a román runc név változata. Igen szépek a következő kaszáló- és erdőnevek: Nagy patak tartománya, Szénaégető, Keserű kosár, Pisztrángos, Sasfészek teteje, Kőlik bérce, Kóp, Agyagos, Áfonyás, Hidlás, Korcsoma foka, Kapás bérc, Rodina árka.

Datk Olt-parti testvérfaluja, a román lakosságú Bogát sorsa a szomszédos job-bágyfalvak sorsává, a történelem során mindenben osztozott. A bogáti lakosok első név szerinti összeírása szintén a Sükösd István-féle, 1594–1603 között felvett urbáriumban található. Ekkor a Tupesla, Holdos, Garcea, Bogdan, Sărbătorie, Șipoș, Tabor, Albu, és Chindriș család tagjai lakták a falut, s rajtuk kívül Boțoman Popa és Căliman Popa neve is szerepel.

A XVII. század második felétől kezdve Oltbogát is a Bethlen család tulajdonát képezte. 1698-ban Radu Brînză volt a falubíró, s a jobbágyrendűek között Ioan Bogdan, Stanciul Podioge, Stefan Morar, Ioan Butiga, Pascul Buta, a zsellérek között pedig többek, között Stan Muntean, Ioan Suciú is szerepelnek.

Említésre méltó, hogy a mai Brassó megye egyik korai kapitalista vállalatai közé tartozott a bogáti papírmalom, melynek történetét dr. Jakó Zsigmond és Gernot Nussbächer brassói levéltáros kutatásaiból ismerjük.

Bethlen Kata levelezésében sok értékes adatot találunk az oltbogáti papírmalom alapításáról és működéséről. A könyvtáráról és művelődés-pártolásáról ismert nagyszony már 1730-ban rávette második férjét, Teleki Józsefet, hogy építsen egy papírmalmot. A Fogarasi-havasok lábánál elkészült kercesórai (Cîrțișoara) papírmalom 1732-ben férje elhaltával a Teleki család tulajdonába ment át. Elesvén a kercesórai malom termékétől, Bethlen Kata 1743-ban Oltbogáton új papírmalom építéséhez fogott, hiszen Bod Péter munkái kinyomtatásához papíros kellett. *„Hévízi jószágomhoz – írja Bethlen Kata 1743. október 1-én Teleki Lászlónak – építettem egy papíros malmot. Még augusztus-*

Az oltbogáti papírmalom vízjele

ban elkészült. Kevés takaró papírosat csináltak is rajta. Mesteremberem nem lévén, azóta semmi hasznát sem vehettem. Sok költ-ségembe kerülván, híjába való állása káros. Tudom, kedves Öcsém-uramnak vagyon az fel földön (a mai Szlovákiában sz.j.) sokakkal esmeretsége, ottan lévén pedig sok papíros malmok, kérem atyafiságosan kedves Öcsém-uramat, ne sajnáljon egy papíros csináló mesterember szereztetésében munkás lenni. Csak tudhassam, mely helyen fog találkozni; lehozatásában is módot keresek.” A papíroscsináló mester fogadása a következő év elején már meg is oldódott, amint az Bethlen Kata 1744. február 4-én írt leveléből kitűnik: „Papíros csináló iránt való jó akaratját köszönöm kedves Öcsém-uramnak. Fogott, kedves öcsém, Bethlen Farkas uram Bécsben már szerezni, mivel írta, hogy a recrutázni katonákkal leküldi. Azért tovább Öcsém-uram magát ne fárassza”.

A papírmalom elkészülése után sok gondot okozott a többszöri árvíz, a papírnak való rongy szedésével, a papírcsinálók állhatatlanságával kapcsolatos kérdések megoldása *”...1751-ben midőn, Júniusnak hatodik napján Hévízen olly szörnyű Árvíz kezdődék ... A Papíros Malomban is tsinált nagy romlást, mellyet sok munkával lehet vissza állítani”.*

Bethlen Kata (1700–1759) halála után a bogáti papírmalom Bethlen Farkas (1705–1763), majd Bethlen János, ezt követően pedig Bethlen József tulajdonába került.

A XIX. század elején Leopold Tiefenbacher német papírcsináló működött Bogáton. 1812-ben azonban az akkor 64 éves Tiefenbachert a segesvári szegények kórházában kezelték, s ott is halt meg. A bogáti papírmalom nyersanyaggal való ellátását az Udvarhelyszék hatóságaival 1811-ben kötött megállapodás biztosította, de Fogarasban szintén volt az üzemnek rongy-szedője. A papírmalom 1852-ben még működött, de később leégett.

(Brassói Lapok, 1976-os évfolyam)

Tartalom

Előszó • 7

I. Gyermekkor a harmincas években • 13

<i>Urak, 13</i>	<i>Fogyasztási szövetkezet,</i>
<i>Jobbágyból gazda, 14</i>	<i>takarékpénztár, 28</i>
<i>Kalányosok, 16</i>	<i>Képzett gazda, 30</i>
<i>A románok, 17</i>	<i>Bécsi döntés, háború, 31</i>
<i>Komaság, 19</i>	<i>Továbbtanulni, 35</i>
<i>Testvérek, édesanya, 20</i>	<i>Nemzetek, 37</i>
<i>Szokták a mezőt, 21</i>	<i>Az áruló, 38</i>
<i>Népbetegség, 22</i>	<i>Szerelmi gyilkosság, 41</i>
<i>Jó tanuló, 23</i>	<i>Népviselet, 42</i>
<i>Vasgárdisták, 28</i>	<i>1916, 43</i>

II. Gyermektűszok a viláégésben • 47

<i>Ház körüli munkák, 49</i>	<i>A pénznek lába kel, 70</i>
<i>Hatvannyolc kiskorú, 50</i>	<i>Levéllrás, 71</i>
<i>A haza bajban van, 51</i>	<i>Földművesek, 72</i>
<i>Kéme és biztonságaiak, 53</i>	<i>Szófogadatlanok, 73</i>
<i>Fegyveres búcsú a szülőkötől, 55</i>	<i>Fordulat, 74</i>
<i>Az édesapa futása, 56</i>	<i>Egy látogató, 75</i>
<i>Át a Regáton, 57</i>	<i>Egy hónap a trénszekéren, 77</i>
<i>Bori néni, az örökbefogadó, 58</i>	<i>Átkelés a Reni-i hídon, 77</i>
<i>Egy ezredes feltárja a titkot, 60</i>	<i>Átállás után, 80</i>
<i>A halál pitvarában, 64</i>	<i>Találkozás a keresztútánál, 81</i>
<i>A datki temetőben, 64</i>	<i>Hadtáp, 82</i>
<i>Beszolgalatatás az ötvenes</i>	<i>Harisnyás magyarok, 83</i>
<i>években, 66</i>	<i>Az apa, 84</i>
<i>Egy szerencsés kislány, 69</i>	<i>A névtelen áldozatok, 85</i>

A karaván, 86

Moara Săracă, 88

Háborús állomás, 89

Összetűzés, 91

Összevissza vonattal, 92

Szén Lenke, az önkéntes, 93

Két kislány, 93

Hazatérés, 94

A háborús bihal, 95

A rendőrőrmester, 96

Szerelmi dráma Datkon, 96

A tanítócsalád sorsa, 104

A kérvényezés útvesztője, 109

Pár berekesztő szó a felelősségről • 111

Függelék • 113

Szén Lenke 1927-ben született a Brassó megyei Datkon, Szén Sándor és Erdős B. Juliánna földműves szülők második gyermekeként. A II. Világháború idején a 17 éves lánykát a beszarabiai frontra hurcolták, szüleitől elszakított 68 kiskorú sorstársával együtt, akiket Dél-Erdély határmenti településeiről szedtek össze a román hatóságok koholt vádak alapján, és túszként tartották őket fogva a frontvonal közvetlen közelében, 1944 fordulatot hozó forró nyarán és őszén.

Az emlékirat a személyes vallomás hitelével derít fényt háborús történelmünk eme eddig ismeretlen borzalmára.

Ellentételezésként, az emlékek sodrában sok színes epizódban megelevenedik a család, a jellegzetes erdélyi falu, a Székelyföld peremén fekvő Datk békebeli éveinek krónikája is.

ISBN 978-606-94202-3-2

